

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας

**ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ**

Πτυχιακή εργασία υπό την επίβλεψη του αναπληρωτή καθηγητή Σταύρου Βλίζου

Φίλιππα Ισμήνη

ΑΜ: Β2009118

Κέρκυρα 2021

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	7
A1.1 Διαχείριση αρχαιολογικού έργου	7
A1.2 Δημόσια αρχαιολογία	15
A1.3 «Προϊστορία: Το αποπαίδι της αρχαιολογίας»	18
A2. Τουρισμός και πολιτισμός	22
Μέρος Β΄: ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ.....	26
B1. Σαντορίνη: οι ιδιαιτερότητες ενός δημοφιλούς τουριστικού προορισμού.....	26
B2. 1 Ο αρχαιολογικός χώρος Ακρωτηρίου Θήρας.....	28
B2.2: Το χρονικό της ανασκαφής	29
B3: Μεθοδολογικά εργαλεία	34
B3.1 Ανάλυση SWOT	34
B3.2 Value Assessment Tool (VAT).....	35
B3.2.1 Ο όρος αξία στην Πολιτιστική Διαχείριση.....	35
B3.2.2: RJV και ORA.....	37
B3.2.3 Εφαρμογή ανάλυσης SWOT.....	40
Μέρος Γ΄: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΝΟΣ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΣΕ ΑΥΤΟΝ	42
Γ1.1.: Το νέο στέγαστρο	42
Γ1.2.: Εργασίες ανάδειξης και διαμόρφωσης	43
Γ2.1.: Η υφιστάμενη κατάσταση	46
Γ2.2: Διαχείριση ροής επισκεπτών.....	51
Γ2.3: Το πωλητήριο του αρχαιολογικού χώρου.....	53
Γ3.1: Περιήγηση στον προϊστορικό οικισμό.....	54
Μέρος Δ΄: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ.....	60
Δ1: Παροχή πληροφοριών για τον χώρο και για την επίσκεψη σε αυτόν.....	61
Δ2. Μια Πύλη για το Ακρωτήριο	64
Δ.3 Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης.....	72

Δ.4 Κέντρα Μεθερμάνευσης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Κέντρα Ενημέρωσης Επισκεπτών.....	74
Δ.5 Φέρουσα ικανότητα του μνημείου και έλεγχος ροής επισκεπτών	78
Δ.6 Εκπαιδευτικά προγράμματα	80
ΜΕΡΟΣ Ε΄: ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ	85
ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄: ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	88
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το θέμα της πτυχιακής αυτής εργασίας προέκυψε μέσα από την ανάγκη της γράφουσας να διατυπώσει κάποιες προτάσεις για τη βελτίωση της εμπειρίας της επίσκεψης στον Προϊστορικό Οικισμό Ακρωτηρίου Θήρας. Έχοντας εργαστεί ως ξεναγός στο νησί της Σαντορίνης για διάστημα 5 ετών και έχοντας ξεναγήσει χιλιάδες τουρίστες στο Ακρωτήρι αντιλήφθηκα ότι ο χώρος αυτός μπορεί και αξίζει να αναδειχθεί ακόμη περισσότερο, αφού φέρει ένα σημαντικό σύνολο υλικών και άυλων αξιών. Θέλησα λοιπόν να ολοκληρώσω τον κύκλο των ακαδημαϊκών μου υποχρεώσεων με μια πτυχιακή εργασία που θα μου έδινε τη δυνατότητα να αξιοποιήσω τις γνώσεις που απέκτησα κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο Τμήμα Αρχαιονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας σε συνδυασμό με την επαγγελματική μου εμπειρία.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Σταύρο Βλίζο που ανταποκρίθηκε με ενθουσιασμό στην ιδέα αυτή και δέχτηκε να αναλάβει την επίβλεψη της πτυχιακής μου εργασίας. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον κ. Κώστα Κωτσάκη και την κα. Νότα Πάντζου που με μεγάλη προθυμία μου έστειλαν υλικό τους για μελέτη σε μια περίοδο που η πανδημία μας είχε αποκλείσει από τα αυτονόητα: την ελεύθερη κυκλοφορία και την πρόσβαση σε βιβλιοθήκες. Οφείλω ακόμη θερμές ευχαριστίες στην Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων κα. Μάγια Ευσταθίου που γενναιόδωρα διέθεσε πολλές ώρες από το φορτωμένο πρόγραμμά της για να με ενημερώσει για το χώρο και να απαντήσει στις ερωτήσεις μου.

Θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω και εδώ τις Κατερίνα Σαραντινού και Αναστασία Λαϊνά που, με την ψυχολογική στήριξη που μου παρείχαν και τις καίριες παρατηρήσεις τους κατά τη συγγραφή του κειμένου, συνέβαλαν αποφασιστικά στην ολοκλήρωση της εργασίας αυτής.

Τέλος, το να ευχαριστήσω την οικογένειά μου είναι τόσο αυτονόητο που φαντάζει πλεονασμός. Θέλω, όμως, να αφιερώσω την εργασία αυτή στη μνήμη της μητέρας μου, που με στήριξε όσο κανείς σε αυτό τον κύκλο σπουδών και δυστυχώς δεν πρόλαβε να με δει να τον ολοκληρώνω.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η διατύπωση προτάσεων για την ανάδειξη και διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου Θήρας, ενός από τους σημαντικότερους προϊστορικούς χώρους, όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Η μοναδικότητά του έγκειται στον εκπληκτικό βαθμό διατήρησης των αρχιτεκτονικών του λειψάνων σε συνδυασμό με την παλαιότητά του.

Η εμπειρία μιας επίσκεψης στο Ακρωτήρι είναι μοναδική, κυριολεκτικά ένα ταξίδι στο μακρινό παρελθόν, αφού ο επισκέπτης μπορεί να δει διώροφα και τριώροφα κτίρια να στέκουν ακόμη στη θέση τους μετά από 3.500 χρόνια. Επιπλέον, λόγω των ιδιαίτερων ταφονομικών συνθηκών, τις οποίες δημιούργησαν οι ηφαιστειογενείς αποθέσεις, πλήθος οργανικών και ανόργανων κινητών ευρημάτων έχουν έρθει στο φως, τα οποία δίνουν μια εικόνα ενός εξαιρετικά ανεπτυγμένου αστικού πολιτισμού της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ.

Οι προκλήσεις, λοιπόν, και οι δυσκολίες είναι πολλαπλές, αφού πρέπει να διασφαλιστεί τόσο η προστασία και διατήρηση των ευρημάτων όσο και η πρόσβαση στο χώρο πολλών και διαφορετικών ομάδων κοινού, ώστε να γίνουν κοινωνοί της γνώσης αυτής.¹ Εκτός βέβαια από τη διπλή αυτή πρόκληση, υπάρχουν αρκετοί ακόμη λόγοι που καθιστούν την διατύπωση προτάσεων διαχείρισης και ανάδειξης του Ακρωτηρίου ένα εγχείρημα ιδιαίτερα σύνθετο και απαιτητικό.

Αρχικά πρέπει να διευκρινιστεί ότι δεν πρόκειται απλώς για έναν επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, αλλά την ίδια στιγμή και για μια ενεργή και σε εξέλιξη ανασκαφή². Το γεγονός αυτό προσφέρει δυνατότητες,

¹ «Η διατήρηση της υλικής υπόστασης ενός μνημείου είναι βασικό προαπαιτούμενο των δράσεων ανάδειξής του(...) Αιτία και σκοπός της ανάδειξης μιας ανασκαφής είναι να καταστεί η αρχαιολογική πληροφορία προσβάσιμη στο κοινό, το οποίο γίνεται μέτοχος στην ερμηνευτική διαδικασία». Δασακλή Νεκταρία, «Ανασκαφικό Πάρκο Δισπηλιού Θέματα Διαχείρισης, Διατήρησης και Συντήρησης Αρχαιολογικών Καταλοίπων In Situ», Ανάσκαμμα, τ.3, Θεσσαλονίκη 2009, σελ: 69, 82.

² Ν. 3028/2002. Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ Α-153/28-6-2002). Άρθρο 46, παρ. 1: «Οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος μπορεί να είναι και ένας ανασκαφικός χώρος».

αλλά επιβάλλει και περιορισμούς, καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο σκοπός κάθε χρηστής διαχείρισης είναι διττός: η προστασία και διατήρηση του μνημείου, αλλά και η εξυπηρέτηση των επισκεπτών.

Δεν θα πρέπει επίσης να παραβλέψουμε το γεγονός ότι πρόκειται για ένα χώρο με κατάλοιπα μιας παραγνωρισμένης και υποτιμημένης, θα τολμούσαμε να πούμε, από το ευρύ κοινό περιόδου. Για λόγους που θα αναλυθούνε εκτενέστερα στο σχετικό κεφάλαιο η δημοφιλία των προϊστορικών χώρων υπολείπεται κατά πολύ αυτής των κλασικών ή και των προερχόμενων από άλλες περιόδους(ελληνιστικά, ρωμαϊκά, βυζαντινά, νεότερα) .

Τέλος, θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας το που ακριβώς βρίσκεται το Ακρωτήρι. Το νησί της Σαντορίνης αποτελεί έναν από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως, του οποίου η δημοφιλία και η επισκεψιμότητα έχουν κατά την τελευταία δεκαετία εκτοξευθεί. Το γεγονός αυτό έχει φυσικά ποικίλες κοινωνικοοικονομικές προεκτάσεις, οι οποίες δεν πρέπει να λησμονούνται κατά τον σχεδιασμό ενός σχεδίου διαχείρισης αρχαιολογικού χώρου. Το τουριστικό μοντέλο αλλά και η φέρουσα ικανότητα, όχι μόνο του Ακρωτηρίου αλλά και ολόκληρου του νησιού, είναι παράγοντες που πρέπει να εξεταστούν.

Η εργασία λοιπόν θα διαρθρωθεί σε επιμέρους κεφάλαια και υποκεφάλαια, ώστε να γίνει καλύτερα κατανοητή η σύνθετη φύση του εγχειρήματος: το θεωρητικό μέρος, την περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και τις προτάσεις διαχείρισης. Στο Α΄ μέρος θα δούμε:

- Τι σημαίνει διαχείριση αρχαιολογικού χώρου.
- Τι σημαίνει δημόσια αρχαιολογία και ποιος έχει/θα έπρεπε να έχει λόγο στη λήψη αποφάσεων για τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων.
- Τι σημαίνει πολιτιστικός τουρισμός, τι σημαίνει υπερτουρισμός, ποιες είναι οι κοινωνικοοικονομικές τους προεκτάσεις και τι σημαίνει αλλαγή του κυρίαρχου τουριστικού μοντέλου.
- Ποιες δυσκολίες παρουσιάζει η διαχείριση προϊστορικών αρχαιολογικών χώρων και γιατί αυτοί δεν είναι δημοφιλείς.

Στο Β΄ μέρος θα επικεντρωθούμε στην περίπτωση που εξετάζουμε:

- Σαντορίνη: οι ιδιαιτερότητες ενός δημοφιλούς σε παγκόσμιο επίπεδο τουριστικού προορισμού.

- Ακρωτήρι: σύντομη περιγραφή και ιστορικό της ανασκαφής.

- Εργαλεία: Ανάλυση SWOT, Value Assessment Tool³

Στο Γ' μέρος θα γίνει περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης σε ό,τι αφορά κυρίως τις παροχές προς τον επισκέπτη. Στο Δ' μέρος θα διατυπωθούν προτάσεις για τη βελτίωση των παροχών και την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών, καθώς και για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων που θα αναβαθμίσουν τον εκπαιδευτικό ρόλο του Ακρωτηρίου.

Στο Ε' μέρος θα ασχοληθούμε με την εφαρμογή του διαχειριστικού σχεδίου και τη διατύπωση προτάσεων αξιολόγησης αυτού και θα κλείσουμε με κάποια συμπεράσματα στο ΣΤ' και τελευταίο μέρος.

³Pantzou Nota, *The Value Assessment Tool Manual*, Mediterranean Institute for Nature and Anthropos, MedINA, Athens 2017. Available online: [INCREAt.e.medINA \(med-ina.org\)](http://INCREAt.e.medINA.org).

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

A1.1 Διαχείριση αρχαιολογικού έργου

Η διαχείριση, μία έννοια-εργαλείο από την οικονομική επιστήμη, υπεισέρχεται στον τομέα του Πολιτισμού και των Μνημείων κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990, και πιο συγκεκριμένα μετά το 1992 και τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, στο κείμενο της οποίας υπάρχει οδηγία που ορίζει ότι η Κοινότητα θα πρέπει να υπολογίζει «πολιτιστικές απόψεις στις άλλες πολιτικές της». Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι τα πολιτιστικά αγαθά θα πρέπει να συμπλέκονται με αναπτυξιακά και παραγωγικά προγράμματα. Έτσι συναντάμε πλέον στη βιβλιογραφία τους όρους “πολιτιστικός πόρος” και “τουριστικός πόρος”, οι οποίοι αποδίδουν ξεκάθαρα και μια οικονομική διάσταση στα μνημεία και στην πολιτιστική κληρονομιά εν γένει.⁴

Η πρόσληψη του πολιτιστικού κεφαλαίου ως οικονομικού κεφαλαίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς ως βιομηχανίας και αγοράς εγκυμονεί κινδύνους τυποποίησης και εμπορευματοποίησής της, κάτι που αντίκειται στις ανθρωπιστικές ρίζες της αρχαιολογικής επιστήμης. Έτσι, στο άκουσμα των όρων *αξιοποίηση* και *ανάπτυξη*, έννοιες συστατικές της διαχείρισης, οι αρχαιολόγοι συχνά αντιδρούν, φοβούμενοι την αντιμετώπιση των μνημείων/χώρων ως εμπορευμάτων και την πιθανότητα να μην αποτελεί προτεραιότητα η προστασία τους.⁵

Ας δούμε όμως στο σημείο αυτό πιο αναλυτικά τι σημαίνει ο όρος διαχείριση, και πιο συγκεκριμένα τι σημαίνει ο όρος διαχείριση στο πλαίσιο αρχαιολογικών έργων, όταν μάλιστα *«μέχρι αρκετά πρόσφατα, η ιδέα και μόνο της προσφυγής των αρχαιολόγων στη βοήθεια από επαγγελματίες, εξειδικευμένους στη διοίκηση έργου, βρισκόταν εκτός συζήτησης»*.⁶

Οι ρίζες της αρχαιολογικής κοινότητας και της αρχαιολογικής επιστήμης εν γένει είναι βαθιά ανθρωπιστικές και αυτό έρχεται σε ευθεία

⁴ Λάββας Γεώργιος, *Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης*, Μέλισσα, Αθήνα 2010, σελ. 11.

⁵ Αδάμ Ευγενία, «Το μετέωρο βήμα της Αρχαιολογίας: Εμείς και Αυτοί», στο Σουέρεφ Κωνσταντίνος (επίμ.), *Μουσειακοί χώροι στον εικοστό πρώτο αιώνα, Πρακτικές διάδρασης*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2018, σελ. 24.

⁶ Μαστραντώνης Παναγιώτης, *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων, Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2008, σελ. 25.

αντίθεση με τη στρατιωτική και σκληρά τεχνοκρατική καταγωγή της διαχείρισης έργου, η οποία ορίζεται ως «η εφαρμογή γνώσεων, δεξιοτήτων, εργαλείων και τεχνικών στις δραστηριότητες των έργων, ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι των έργων αυτών. Η διαχείριση έργου επιτυγχάνεται μέσω της χρήσης διαδικασιών όπως: εκκίνηση, σχεδιασμός, εκτέλεση, έλεγχος και κλείσιμο».⁷ Ακόμη, λοιπόν, και όταν οι αρχαιολόγοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται τη χρησιμότητα αξιοποίησης επιστημονικών μεθόδων διαχείρισης, συνέχισαν να αισθάνονται μια έξωθεν επιβολή μεθόδων ξένων προς τις αρχές της δικής τους επιστήμης.

Στα μέσα όμως της δεκαετίας του 1980 άρχισε να διαφαίνεται πιο επιτακτική από ποτέ η αναγκαιότητα μιας ορθής διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς, ώστε να προστατευθεί από ανεπανόρθωτες φθορές και καταστροφές προκαλούμενες από φυσικά ή ανθρωπογενή αίτια και να κληροδοτηθεί στις μελλοντικές γενιές. Η Φανή Μαλλούχου Tuffano αναδιατυπώνει εξαιρετικά τον ορισμό της διαχείρισης που αναφέρθηκε παραπάνω, τοποθετώντας τον ουσιαστικά στο πεδίο των πολιτισμικών σπουδών και των ανθρωπιστικών τους αρχών: «Η διαχείριση περιλαμβάνει το σύνολο των ενεργειών της μέριμνας και της διοίκησης που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στα ακίνητα ή κινητά μνημεία, προκειμένου να εξασφαλιστούν, κατά τρόπο ισόρροπο και σύμφωνο προς τα ιδιαίτερα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά, η φυσική συντήρηση και προστασία τους, η ανάδειξη των εγγενών άυλων αξιών τους, κυρίως η επαύξηση της παιδευτικής και ψυχαγωγικής τους επιρροής και η βελτίωση της οικονομικής τους απόδοσης».⁸

Αξίζει να σημειώσουμε τις εκφράσεις «ισόρροπο» και «σύμφωνο προς τα ιδιαίτερα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά». Αυτές αποτυπώνουν το σκεπτικό που γεφυρώνει τις επιστήμες της Διοίκησης και των Οικονομικών με την Αρχαιολογία. Η Μαλλούχου Tuffano συνεχίζει και αναλύει περαιτέρω τον όρο στα αρχαιολογικά του συμφραζόμενα: «Η διαδικασία της διαχείρισης

⁷ Μαστραντώνης Παναγιώτης, ό.π,σελ.21.

⁸Μαλλούχου – Tuffano Φανή, *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων – Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015 στο: Αποθετήριο Κάλλιπος <<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6466>>, σελ. 26.

περιλαμβάνει επιμέρους επεμβάσεις και ενέργειες, από τις αρχικές εργασίες αναζήτησης και εντοπισμού των μνημείων (ευρετηρίαση-καταγραφή, επιφανειακή έρευνα) έως τις καθαυτό επεμβάσεις αποκάλυψης (ανασκαφές), συντήρησης και στερέωσης, αποκατάστασης και ανάδειξης, οργάνωσης, διαμόρφωσης και παρουσίασης και, σε τελική ανάλυση, χρήσης τους. Οι ενέργειες αυτές εμπεριέχονται σε ένα γενικό σχέδιο διαχείρισης [management plan (αγγλ.)] με υπεύθυνο έναν εξειδικευμένο σχετικά γενικό συντονιστή[site manager (αγγλ.)].»

Στη συνέχεια δίνει έμφαση στη διεπιστημονικότητα και στην ευελιξία που πρέπει να χαρακτηρίζει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης αρχαιολογικής κληρονομιάς: «*Η διαχείριση είναι μια δυναμική διαδικασία που προϋποθέτει τη διεπιστημονική συνεργασία των κατά περίπτωση ειδικών, τον συνεχή διάλογο όλων των εμπλεκόμενων και ενδιαφερόμενων φορέων, τη συνεχή επιμόρφωση της διαχειριστικής ομάδας, κυρίως τον συνεχή έλεγχο και ενδεχομένως τη βελτίωση και αναπροσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες και απαιτήσεις του γενικού διαχειριστικού σχεδίου, το οποίο πρέπει να είναι ευέλικτο και υποκείμενο σε αναθεωρήσεις.*»

Εν τέλει «*η διαδικασία της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς (....)εντάσσει τα πολιτιστικά αγαθά στις τρέχουσες οικονομικές διαδικασίες αντιμετωπίζοντάς τα ως εν δυνάμει πλουτοπαραγωγικούς πόρους [cultural resources (αγγλ.)] και προσπαθεί να αυξήσει την οικονομική τους απόδοση, προς όφελος αυτών των ιδίων κατ' αρχάς αλλά και του κοινωνικού συνόλου. Ταυτόχρονα ένας από τους κύριους στόχους της διαχείρισης, η ανάδειξη, προβολή και επαύξηση της διδακτικής /εκπαιδευτικής αλλά και ψυχαγωγικής επιρροής των μνημείων, ανταποκρίνεται κατά τον καλύτερο τρόπο στο κυρίαρχο ευρύτερο κοινωνικό αίτημα της εποχής για απόλαυση και βίωση των πολιτιστικών αγαθών*».⁹

Η παραπάνω λεπτομερής ανάλυση της Μαλλούχου Tuffano θέτει ουσιαστικά τους άξονες πάνω στους οποίους θα πρέπει να κινείται κάθε επιτυχημένο πλάνο διαχείρισης αρχαιολογικού χώρου, συμπεριλαμβανομένης της πρότασης που επιχειρείται στην εργασία αυτή, ορίζοντας ουσιαστικά ένα

⁹ Μαλλούχου – Tuffano Φανή , ό.π., σελ. 26.

διπλό πρόταγμα: την προστασία του μνημείου/αρχαιολογικού χώρου και τη διατήρηση του για τις μελλοντικές γενιές, και παράλληλα τη βίωσή του από την τωρινή, τόσο ως κοινωνικού και πολιτιστικού αγαθού όσο και ως οικονομικού.

Η χρήση των όρων *οικονομία* και *οικονομικός*, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, υπήρξαν επί μακρόν “δαιμονοποιημένοι” για τους αρχαιολόγους, οι οποίοι φοβόντουσαν το ενδεχόμενο εμπορευματοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρέπει όμως να γίνεται αντιληπτό από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς ότι μία ορθή και χρηστή διαχείριση επιφέρει έσοδα τα οποία χρησιμοποιούνται εκ νέου στην ανάδειξη του αρχαιολογικού αποθέματος της χώρας. Ως εκ τούτου η ανάλυση εσόδων-εξόδων, ο υπολογισμός του κόστους συντήρησης και λειτουργίας ενός αρχαιολογικού χώρου και η εκτίμηση αναμενόμενης επισκεψιμότητας, παρότι καθαρά τεχνοκρατικές εργασίες, είναι απολύτως απαραίτητες. Επιπλέον δεν θα πρέπει να παραγνωρίζονται τα έμμεσα οφέλη από την επιτυχή εκτέλεση ενός αρχαιολογικού έργου, όπως η αύξηση του τουριστικού ρεύματος στην περιοχή και η δημιουργία θέσεων απασχόλησης σε συναφείς δραστηριότητες.¹⁰

Η στιγμή που γίνεται τελικά επιτακτική η συνάντηση της Αρχαιολογίας με τις μεθόδους της Διαχείρισης Έργου είναι στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και αρχές του ‘90, όταν η Αρχαιολογική Υπηρεσία αναζήτησε χρηματοδότηση μέσα από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (Α΄ και Β΄ Κ.Π.Σ.). Τότε οι αρχαιολόγοι καλούνται να διαχειριστούν πολύ μεγαλύτερα

¹⁰ Ο Μαστραντώνης βέβαια αναφέρει ότι: «τα αρχαιολογικά έργα δεν παράγουν καθαρά έσοδα, αντιθέτως δε, απαιτούν μία, μικρότερη ή μεγαλύτερη, καθαρή χρηματοδότηση μετά την ολοκλήρωσή τους, προκειμένου να διασφαλιστεί η συντήρηση και λειτουργία τους. Οι εξαιρέσεις, στις οποίες υπάρχει καθαρό κέρδος από τη λειτουργία, αφορούν τα πολύ γνωστά και υψηλής επισκεψιμότητας μνημεία της χώρας, όπως η Ακρόπολη, η Κνωσός, η Λίνδος, κλπ.(...) Το θέμα είναι ευρύτερο, αναφέρεται στη διάκριση ανάμεσα στα εμπορικά προϊόντα και τα κοινωνικά αγαθά, στο ρόλο του κράτους για την προστασία των μνημείων κλπ. Αναφέρεται επίσης στα έμμεσα οφέλη που παράγονται από την εκτέλεση ενός αρχαιολογικού έργου, είτε αυτά μπορούν να αποκτήσουν ποσοτική οικονομική έκφραση(πχ αύξηση τουριστικού ρεύματος, δημιουργία απασχόλησης και εισοδήματος σε συναφείς οικονομικές δραστηριότητες) είτε μπορούν να αποτιμηθούν μόνο ποιοτικά (εκπαιδευτικός ρόλος των μνημείων, διατήρηση ιστορικής μνήμης)» Μαστραντώνης Παναγιώτης, *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων, Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2008, σελ. 208.

ποσά από αυτά που είχαν συνηθίσει και έρχονται αντιμέτωποι με έννοιες όπως τεχνικό δελτίο, υπέρβαση προϋπολογισμού, αιτιολόγηση παράτασης.¹¹

Δεν είναι όμως μόνο το οικονομικό σκέλος που απαιτεί σωστή διαχείριση, αλλά το αρχαιολογικό έργο στο σύνολό του, ώστε να διασφαλιστεί το μείζον: η ίδια η αρχαιολογική κληρονομιά, η απώλεια της οποίας είναι μη αναστρέψιμη.¹² Η Προστασία των Αρχαιοτήτων ορίζεται ως μία από τις τρεις βασικές Αρχές που διέπουν την εκτέλεση του αρχαιολογικού έργου μαζί με την Αρχή της Επιστημονικής Τεκμηρίωσης και την Αρχή της Ανάδειξης.¹³

Ο νόμος 3028/2002 για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στο Άρθρο 3 αναφέρει αναλυτικά σε τι συνίσταται αυτή¹⁴:

α)στον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και την μελέτη των στοιχείων της,

β)στη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της,

γ)στην αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής,

δ)στη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της,

¹¹ Ο.π., σελ. 25-26. Βλ. ακόμη σελ. 81, όπου ο συγγραφέας παραθέτει τον ορισμό που δίνεται στο Management of Archaeological Projects (MAP 2) για το αρχαιολογικό έργο: «Τα αρχαιολογικά έργα διενεργούνται με στόχο να συλλέξουν προσδιορισμένες κατηγορίες δεδομένων μέσα στο πλαίσιο χρονικών και οικονομικών περιορισμών. Η επιστημονική αιτιολόγηση του έργου θα πρέπει να έχει σαφώς διαμορφωθεί και διατυπωθεί ήδη από την έναρξή του. Το τελικό αποτέλεσμα του έργου πρέπει να είναι η δημοσίευση, στην οποία θα αναδεικνύεται η σημασία των δεδομένων που συλλέχθηκαν, καθώς και η δημιουργία ενός αρχείου το οποίο θα φυλάσσεται σε κατάλληλη θέση, ώστε να διασφαλίζεται η συνεχής στο χρόνο διατήρησή του και η εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σε αυτό».

¹² Getty (1997), p.5 De la Torre Marta (ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, p.5.

¹³ Μαστραντώνης Παναγιώτης, ό.π., σ. 77 και 81.

¹⁴ «Η προστασία αυτή έχει ως σκοπό τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης χάριν της παρούσας και των μελλοντικών γενεών και την αναβάθμιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος». Ν. 3028/2002. *Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ Α-153/28-6-2002), Άρθρο 1, παρ. 1,.

ε)στη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν,

στ)στην ανάδειξή της και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή,

ζ)στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά.¹⁵

Ας δούμε στη συνέχεια σε τι αφορά η Αρχή της Επιστημονικής Τεκμηρίωσης. Ο αρχαιολόγος υπεύθυνος έργου ανάδειξης οφείλει να θυμάται ότι, όπως σε κάθε επιστήμη έτσι και στην Αρχαιολογία, δεν υπάρχουν αυθεντίες και αμετάκλητες αλήθειες. Οφείλει να σχεδιάζει το έργο του και να προχωράει γνωρίζοντας τις δρώσες διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις, λαμβάνοντας υπόψη του τα διαθέσιμα αρχαιολογικά δεδομένα και την παραχθείσα από μια αυστηρή επιστημονική διαδικασία γνώση στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι «η επιστημονική γνώση παράγεται πράγματι κάθε φορά μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες, οι οποίες διαμορφώνουν τη δομή και τη λειτουργία της επιστημονικής κοινότητας (...)».¹⁶

Ο διαρκής επιστημονικός έλεγχος σε συνδυασμό με την παραδοχή ότι καμία επιστημονική θέση δεν μπορεί να είναι αμετάκλητη οφείλουν να οδηγούν τα βήματα κάθε διαχειριστή αρχαιολογικού έργου.

Τέλος, ας δούμε σε τι συνίσταται η Αρχή της Ανάδειξης. Όπως αναφέρει ο Μαστραντώνης, «η ανάδειξη είναι αυτή που μπορεί να μετατρέψει τα αρχαιολογικά ευρήματα σε μνημεία. Μπορεί να μετατρέψει τις πέτρες και τα θραύσματα σε αντικείμενα διανοητικής και αισθητικής απόλαυσης»¹⁷. Ο Λαμπρινουδάκης, ορίζει την ανάδειξη ως βασικό τομέα, ως βασικό στάδιο της διαδικασίας διαχείρισης και κάνει εμφατικά αναφορά στον χαρακτήρα του μνημείου ως κοινωνικού αγαθού βιωμένου με δύο τρόπους: έμμεσα και άμεσα. Στην πρώτη περίπτωση το μνημείο αποδίδεται στην κοινωνία ως επιστημονική και ιστορική γνώση, μέσω των δημοσιεύσεων, και στη δεύτερη

¹⁵ Ν3028/2002, ό.π.

¹⁶Μαστραντώνης Παναγιώτης, *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων, Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2008, σελ. 60-61.

¹⁷ Μαστραντώνης Παναγιώτης, ό.π., , σελ. 73.

ως ορατός, επισκέψιμος και διαμορφωμένος σε αναγνώσιμο σύνολο αρχαιολογικός χώρος.¹⁸

Η ανάδειξη περιλαμβάνει πολλές και διαφορετικές εργασίες: τη διαμόρφωση του χώρου ορίζοντας τις προσβάσεις και τους διαδρόμους των επισκεπτών, τις φυτεύσεις, τις παντός είδους υποδομές για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών (πάρκινγκ, εκδοτήρια, εγκαταστάσεις υγιεινής, καφετέρια, πωλητήριο κ.α), καθώς και την εγκατάσταση πλούσιου και εύληπτου εποπτικού υλικού. Όλες οι εργασίες ανάδειξης όμως θα πρέπει να διέπονται από μια *ηθική* όσον αφορά στην έκταση και το είδος των επεμβάσεων, η οποία δεν θα αλλοιώνει την εικόνα του μνημείου.¹⁹

Από όσα έχουν ήδη ειπωθεί καθίσταται σαφές το πόσο σύνθετη και πολυδιάστατη είναι η διαδικασία της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων και της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει. Έτσι, διεθνείς οργανισμοί όπως το ICOMOS συχνά εκδίδουν οδηγίες και τις βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν την πολιτιστική διαχείριση. Το 2008 στο Κεμπέκ του Καναδά η Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή για την Ερμηνεία και Παρουσίαση έθεσε επτά θεμελιώδεις αρχές, εκκινώντας από την παραδοχή ότι τόσο η ερμηνεία όσο και η παρουσίαση αποτελούν βασικές συνιστώσες της συνολικής προσπάθειας για τη διατήρηση και διαχείριση χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς:

- 1: Πρόσβαση και Κατανόηση
- 2: Πηγές Πληροφόρησης
- 3: Προσοχή στη Διαμόρφωση και το Περιεχόμενο
- 4: Διατήρηση της Αυθεντικότητας
- 5: Σχεδιασμός για Αειφορία
- 6: Πρόβλεψη για Συμπερίληψη
- 7: Σημασία της Έρευνας, Εκπαίδευσης και Αξιολόγησης.

¹⁸Λαμπρινουδάκης Βασίλης, *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας, Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2008. σελ. 158.

¹⁹Λαμπρινουδάκης Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 159-161.

Οι αρχές αυτές υπαγορεύουν τους στόχους κάθε πλάνου διαχείρισης, δίνοντας έμφαση στη διατήρηση, την αειφορία, την προσβασιμότητα και την ερμηνεία. Η ανάλυση των στόχων, όπως αυτή διατυπώνεται στην προαναφερθείσα Διακήρυξη²⁰ αναδεικνύει έναν σημαντικό παράγοντα: την ενθάρρυνση και προώθηση της συμμετοχής ευρύτερων κοινωνικών ομάδων στο έργο της διαχείρισης. Ενδεικτικά σταχυολογούμε κάποιες εκφράσεις (παραθέτοντας το πρωτότυπο και τη μετάφραση): «να ενισχύσουμε την επίγνωση του κοινού για τις ανάγκες της προστασίας και της συντήρησης και να ενισχύσουμε τη συμμετοχή του σε αυτές», «να επικοινωνήσουμε το νόημα των τόπων πολιτιστικής κληρονομιάς σε διαφορετικές ομάδες κοινού», «να ενισχύσουμε την κατανόηση και τη συμμετοχή του κοινού στις τρέχουσες προσπάθειες συντήρησης», «να διευκολύνουμε την ανάμειξη των παραγόντων και των σχετιζόμενων [με το χώρο] κοινοτήτων».²¹

Επαναλαμβάνουμε, λοιπόν, στο σημείο αυτό ότι η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων δεν είναι μια απλή διαδικασία και δεν πρέπει να αποτελεί μέλημα μόνο μιας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων.²² Σαφώς τον πρωταρχικό λόγο έχει η αρμόδια κρατική υπηρεσία, η οποία όμως πρέπει να υποστηρίζεται στο έργο της από τοπικούς φορείς και αρχές, αλλά και από τους πληθυσμούς που ζουν και δραστηριοποιούνται ποικιλοτρόπως στην περιοχή, διαπίστωση που μας μεταφέρει στο πεδίο της Δημόσιας Αρχαιολογίας.

²⁰ ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Quebec, Canada 2008. Accessible at: https://www.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf

²¹ ICOMOS Charter, Quebec 2008. Πρωτότυπο: *“foster public awareness and engagement in the need for their protection and conservation”, “communicate the meaning of cultural heritage sites to a range of audiences”, “promoting public understanding of, and participation in, ongoing conservation efforts”, “facilitating the involvement of stakeholders and associated communities”*.

²² Βρυώνης Παναγιώτης, *Η ηθική της αναδείξεως, της προβολής και της διαχείρισεως των αρχαιολογικών χώρων: η περίπτωση της Νεμέας*, διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, ΕΚΠΑ, Καλαμάτα 2012. Διαθέσιμο στο: https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/253/189_000032.pdf?sequence=1&isAllowed=y, σελ. 34.

A1.2 Δημόσια αρχαιολογία

Τι είναι όμως η Δημόσια Αρχαιολογία; Όπως δηλώνει η Νένα Γαλανίδου στο περιοδικό Αρχαιολογία και Τέχνες: *«Δύο πράγματα μαζί. Είναι ο αγωγός της επιστημονικής έρευνας στη δημόσια σφαίρα, αφού κύριο χαρακτηριστικό και αποστολή της είναι να κάνει την Αρχαιολογία γνωστή και προσιτή σε αυτή, λειτουργώντας ως διαμεσολαβήτρια. Ως ερευνητικό αντικείμενο ανιχνεύει τη σχέση και την αλληλεπίδραση της Αρχαιολογίας και της Πολιτισμικής Κληρονομιάς με το μεγάλο κοινό»*. Η ίδια αναφέρει ότι δεν είναι πλέον μόνο οι επιστήμονες που έχουν ενδιαφέρον, λόγο και δικαίωμα να ασχολούνται με τα αρχαία, αλλά και οι πολίτες, οι οποίοι, άλλοτε εθελοντικά και άλλοτε επαγγελματικά, συμμετέχουν, ο καθένας με τον τρόπο του, στην προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς. *«Επίκεντρο της Δημόσιας Αρχαιολογίας είναι ο άνθρωπος»*, καταλήγει, και ως εκ τούτου η αρχαιολογική κοινότητα *«καλείται να βγει από το ερευνητικό της σύμπαν για να συναντήσει, να αφουγκραστεί και να συνομιλήσει με τις κοινωνίες του παρόντος»*.²³

Η συνάντηση βέβαια Αρχαιολογίας και τοπικών κοινωνιών μπορεί να έχει τόσο θετικό όσο και αρνητικό πρόσημο εκατέρωθεν.²⁴ Διαφορετικές ομάδες συμφερόντων έχουν και διαφορετικές προτεραιότητες και στόχους, ενίοτε ξεχνώντας ότι η πρωταρχική και αδιαπραγμάτευτη αρχή είναι η προστασία του μνημείου. Ένας οργανωμένος αρχαιολογικός χώρος μπορεί να λειτουργήσει ως πόλος έλξης τουριστών, ενισχύοντας ποικιλοτρόπως την τοπική οικονομία, αλλά μπορεί και να δυσανεστήσει αρκετούς με την οριοθέτηση ζωνών προστασίας, που επιφέρουν περιορισμούς στη δόμηση και άλλες δραστηριότητες ιδιωτών.²⁵ Σε κάποιες περιπτώσεις, όπου η ραγδαία τουριστική ανάπτυξη επιφέρει και αύξηση της αξίας της

²³ «Το πρώτο συνέδριο Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 08/05/2017. On line: <https://www.archaiologia.gr/blog/2017/05/08/%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3/>. Βλ. και Αδάμ Ευγενία. «Το μετέωρο βήμα της Αρχαιολογίας: εμείς και οι άλλοι» στο Σουέρεφ Κωνσταντίνος (επίμ.), *Μουσειακοί χώροι στον 21^ο αιώνα. Πρακτικές διάδρασης*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2018, σελ. 21-33.

²⁴ Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταδιδακτορική έρευνα της Δέσποινας Νάζου, η οποία διερευνά τη συνάντηση αρχαιολογίας, τουρισμού και τοπικών κοινωνιών και αναμένεται να συμβάλει στον διεπιστημονικό διάλογο για τη Δημόσια Αρχαιολογία μέσα από το παράδειγμα τεσσάρων νησιωτικών κοινοτήτων: <http://archaeotour.keme.uoc.gr/eisagogi/>

²⁵ Ν3028/2002, άρθρο..... και Μαστραντώνης 151 και για την περίπτωση του Ακρωτηρίου συγκεκριμένα Dumas 1997 Getty, p.50

γης, η δυσaráσκεια μπορεί να ενταθεί ιδιαίτερα. Αντίστοιχα σε περιπτώσεις απαλλοτριώσεων μπορεί να ανεβάσει αισθητά το κόστους του αρχαιολογικού έργου.²⁶

Συνεπώς, οι διαχειριστές αρχαιολογικών χώρων έχουν να αντιμετωπίσουν μια πολυεπίπεδη πρόκληση, καθώς διαφορετικά τμήματα της κοινωνίας αποδίδουν στην αρχαιολογική κληρονομιά διαφορετικές αξίες και διαφορετικά νοήματα. Οι ομάδες αυτές συμφερόντων δεν έχουν προφανώς την ίδια αντίληψη για το τι είναι σημαντικό και τι όχι, με αποτέλεσμα οι απόψεις τους για τη διαχείριση του χώρου συχνά να συγκρούονται.²⁷ Ένας επιτυχημένος διαχειριστής καλείται να αποδώσει το μνημείο σε όσα περισσότερα τμήματα της κοινωνίας μπορεί, χωρίς αυτά να συγκρούονται και κυρίως, χωρίς να επέρχεται βλάβη ή φθορά σε αυτό²⁸.

Την αποστολή αυτή του διαχειριστή θα διευκόλυνε πολύ η ενημέρωση και η επιμόρφωση των πολιτών, ώστε να μπορούν να αναγνωρίζουν και να εκτιμούν τη συμβολή του πολιτισμού στην καθημερινότητα της δικής τους ζωής και των παιδιών τους. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα, ή τουλάχιστον θα καθιστά πιο πιθανή, την υπέρβαση των ατομικών και ιδιοκτησιακών συμφερόντων προς όφελος και διάσωση του εκάστοτε μνημείου.²⁹

Η συμμετοχή άλλωστε όλων των ενδιαφερόμενων μερών στη λήψη αποφάσεων για τους αρχαιολογικούς χώρους είναι προαπαιτούμενο σε όλες τις σύγχρονες αντιλήψεις περί Διαχείρισης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.³⁰ Θα προσθέταμε

²⁶ De la Torre Marta (ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ. 6.

²⁷ Πούλιος Ιωάννης, «Διαχείριση Υλικής Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη» στο *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015. URL: <http://hdl.handle.net/11419/2396>: «Οι ομάδες αυτές διαφοροποιούνται μεταξύ τους στη βάση της διαφορετικής τους σχέσης με την πολιτισμική κληρονομιά(...). Παραδείγματα ομάδων ενδιαφέροντος: αρχαιολόγοι, ιστορικοί, ερευνητές, πολιτικοί, μέλη τοπικής κοινωνίας, μοναχοί, ιθαγενείς, επισκέπτες/τουρίστες, τουριστικοί πράκτορες, και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Το ίδιο άτομο μπορεί να ανήκει σε περισσότερες από μία ομάδες ενδιαφέροντος, ανάλογα με τις διαφορετικές μορφές σχέσεων που αναπτύσσει με την πολιτισμική κληρονομιά. Παραδείγματος χάριν, κάποιος μπορεί να είναι και ερευνητής και επισκέπτης κάποιου αρχαιολογικού χώρου.»

²⁸ De la Torre Marta (ed.), ό.π., σελ. 7.

²⁹ Λάββας Γεώργιος, *Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010., σελ. 12.

³⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε: Cleere Henry, "Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template", *Conservation and Management of Archaeological Sites*, Vol.12 No 1, March 2010, σελ.5. Ακόμη στο: Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training*,

ότι είναι δικαίωμα των τοπικών κοινοτήτων η βίωση των πολιτιστικών αγαθών του τόπου τους, αλλά και υποχρέωσή τους η επίδειξη σεβασμού και ενδιαφέροντος προς αυτά. Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι θα πρέπει να υπάρχει μια αμφίδρομη διαδικασία κατά την οποία οι αρχαιολόγοι, με την βοήθεια και των πολιτιστικών διαχειριστών, θα επικοινωνούν τη γνώση που προκύπτει από την εργασία τους στο κοινό και το κοινό, ευαισθητοποιημένο από τη γνώση αυτή, θα συμμετέχει ενεργά στη λήψη αποφάσεων και στη διαμόρφωση της πολιτιστικής πολιτικής, υπερβαίνοντας ιδιοτελή οφέλη και έχοντας ως γνώμονα τη διατήρηση και διαφύλαξη του πολιτιστικού αποθέματος για τις μελλοντικές γενιές.³¹

Ποιο είναι όμως το πολιτιστικό, και πιο συγκεκριμένα το αρχαιολογικό, απόθεμα το οποίο πρέπει να διαφυλαχθεί και να συντηρηθεί; Ποιος και με ποιο τρόπο επιλέγει τους χώρους στους οποίους θα διατεθούν οικονομικοί πόροι και ανθρώπινο δυναμικό σε μια χώρα με τον αρχαιολογικό πλούτο της Ελλάδας; Ποιος και με τι κριτήρια επιλέγει τους χώρους που προβάλλονται και διαφημίζονται στο εγχώριο κοινό, αλλά και στους επισκέπτες αυτής της χώρας; Πώς έχει διαμορφωθεί το υπέρμετρο ενδιαφέρον για κάποιες ιστορικές περιόδους και τα αντίστοιχα μνημεία και την ίδια στιγμή η αδιαφορία για κάποια άλλα;

education and management, McDonald Institute for Archaeological Research 2007 Κεφ. 6: Community Involvement in the Management of Prehistoric Sites, σελ. 57-68, σελ.61, όπου παραθέτει και Cleery (1989): «we cannot impose conservation on the people: it has to come from them». Επίσης ICOMOS(1990), Άρθρο 6: «Local commitment and participation should be actively sought and encouraged as a means of promoting the maintenance of the archaeological heritage». <https://www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/160-charter-for-the-protection-and-management-of-the-archaeological-heritage>.

³¹ Ο Κωτσάκης αναφέρεται σε μια «ολιστική αντιμετώπιση των μνημείων και την ένταξή τους μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που εξασφαλίζει την προστασία τους και τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητά τους». Κωτσάκης Κωνσταντίνος, «Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία. Το παράδειγμα των Παλιάμπελων Κολινδρού». *Νέα δεδομένα για την αρχαιολογική και ιστορική κληρονομιά: Ανάδειξη και διαχείριση χώρων και μνημείων στη Δυτική Ελλάδα και τα Ιόνια Νησιά*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2017.

A1.3 «Προϊστορία: Το αποπαίδι της αρχαιολογίας»³²

Ας μου επιτραπεί στο σημείο αυτό να δανειστώ αυτούσιο για τίτλο του κεφαλαίου τον τίτλο της Εύης Αδάμ από τον συλλογικό τόμο *Μουσειακοί Χώροι στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, αφού διατυπώνει με πολύ εύγλωττο τρόπο μια κοινή αλλά παραγνωρισμένη παραδοχή: ότι, με την εξαίρεση κάποιων πολύ γνωστών περιπτώσεων, οι προϊστορικοί χώροι συχνά αγνοούνται, δεν αναγνωρίζονται και δεν προβάλλονται ως συστατικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τουλάχιστον όχι στον ίδιο βαθμό με χώρους άλλων περιόδων, και ως εκ τούτου παρουσιάζουν πολύ χαμηλά ποσοστά επισκεψιμότητας.

Η διαπίστωση αυτή είναι όχι μόνο λυπηρή αλλά και παράδοξη, αφού από όλα τα αρχαία κατάλοιπα που μας περιβάλλουν τα προϊστορικά προσλαμβάνουν μία ακόμη μεγαλύτερη ιστορική αξία, προερχόμενα από μια μακρά και μακρινή περίοδο της ανθρωπότητας για την οποία δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες³³. Οι λόγοι για τους οποίους παρατηρείται αδιαφορία για τα μνημεία αυτά είναι αρκετοί, με κυριότερο το κενό που διαπιστώνεται στην εκπαίδευση. Η σχολική ύλη σε όλες τις βαθμίδες αφιερώνει πολύ μικρό κομμάτι στα προϊστορικά χρόνια, καθιστώντας έτσι πιο δύσκολη την κατανόηση μιας τόσο μακρινής, αλλά εξαιρετικά σημαντικής εποχής.³⁴

Επιπλέον, η φθορά που έχουν υποστεί τα προϊστορικά μνημεία κατά την παρέλευση των χιλιετηρίδων αφαιρεί από την αισθητική απόλαυση που θα μπορούσαν να προσφέρουν, αλλά και από την κατανόηση, τουλάχιστον για τον μη ειδικό και μη εξοικειωμένο με την περίοδο επισκέπτη. Για το λόγο αυτό απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή και προσπάθεια κατά τον σχεδιασμό των πλάνων διαχείρισης για προϊστορικούς χώρους, ώστε να βελτιώνεται η ερμηνευτικότητά τους.

³² Σουέρεφ Κωνσταντίνος (επιμ.), *Μουσειακοί Χώροι στον 21^ο αιώνα*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2018, σελ. 29.

³³ Λαμπρινουδάκης Βασίλης, *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας, Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2008., σελ. 15.

³⁴ Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007, σελ.1.

Πρέπει να υπάρχει διαθέσιμη στο χώρο η πληροφορία που θα βοηθήσει τον επισκέπτη να αναγνώσει το μνημείο, δοσμένη με τρόπο εύληπτο και συνοπτικό.

Η έλλειψη ερμηνευτικού σχεδιασμού ή η χαμηλή ερμηνευτικότητα είναι ένα από τα βασικά μειονεκτήματα πολλών αρχαιολογικών χώρων, κάτι που στην περίπτωση των προϊστορικών αναδεικνύεται σε καίριας σημασίας. Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος αδιαφορίας που περιλαμβάνει το κράτος, το οποίο δεν επενδύει σε χώρους με χαμηλή επισκεψιμότητα, και τους δυνητικούς επισκέπτες, οι οποίοι δεν επισκέπτονται ακατάληπτα αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Το πρόγραμμα TEMPER³⁵ μάλιστα καταλήγει σε ένα ακόμη πολύ ενδιαφέρον συμπέρασμα: παρότι όλες οι εμπλεκόμενες σε αυτό χώρες έχουν αρχαιολογική νομοθεσία για την προστασία των αρχαιολογικών χώρων και τις αρμόδιες αρχές για την επιβολή της, παρατηρείται ένα σοβαρό κενό στην πρόβλεψη για τους προϊστορικούς χώρους, οι οποίοι παραμένουν μακρινοί, ανώνυμοι και γι' αυτό παραγνωρισμένοι. Σίγουρα ανασταλτικό παράγοντα αποτελεί και η ευθραυστότητα που χαρακτηρίζει πολλές φορές τα προϊστορικά κατάλοιπα, η οποία και ανεβάζει αισθητά το κόστος συντήρησης και κατά συνέπεια διαχείρισής τους.

Αν τώρα εστιάσουμε στην περίπτωση της Ελλάδας, υπάρχει ένας ακόμη λόγος, ο σημαντικότερος για την ακρίβεια, για τον οποίο τα προϊστορικά μνημεία -πλην ελαχίστων εξαιρέσεων- δεν είναι εξίσου δημοφιλή με αυτά της κλασικής εποχής ή και άλλων, μεταγενέστερων περιόδων. Ο Λάββας πολύ εύστοχα παρατηρεί ότι *«κάθε εποχή συμπεριφέρεται με διαφορετικό τρόπο απέναντι στα μνημεία (...)Καμία όμως εποχή δεν αρνείται την αναγκαιότητα ύπαρξης μνημείων(...)απλώς διαφοροποιείται ως προς την*

³⁵ Hodder Ian & Doughty Louise (eds), ό.π., σ. 15: «Το πρόγραμμα TEMPER υποστηρίχθηκε κατά τη δεύτερη φάση του προγράμματος Euromed Heritage, το οποίο αποτελεί μέρος του προγράμματος MEDA, το οποίο υπήρξε απόρροια της Διακήρυξης της Βαρκελώνης του 1995. Ο στόχος του προγράμματος MEDA είναι να μετατρέψει τη μεσογειακή λεκάνη σε μια περιοχή διαλόγου, ανταλλαγής, συνεργασίας που θα διασφαλίζει την ειρήνη, τη σταθερότητα και την ευημερία· να ενισχύσει τον πολιτικό διάλογο, να ενισχύσει την οικονομική και χρηματοοικονομική συνεργασία, να ενισχύσει την κοινωνική, πολιτισμική και ανθρώπινη διάσταση, και από το 2010 να εγκαθιδρύσει μία ζώνη ελεύθερου εμπορίου». Και: «Το πρόγραμμα TEMPER σχεδιάστηκε για να ενισχύσει την ιδέα μιας κοινής ευρωμεσογειακής κληρονομιάς χρησιμοποιώντας το ορατό και μη ορατό εργαλείο της κοινής μας προϊστορίας».

επιλογή του μνημειακού υλικού με το οποίο επιτυγχάνει να συνειδητοποιήσει την ταυτότητά της»³⁶.

Η επιλογή του Ελληνικού Κράτους υπήρξε ξεκάθαρη από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του και εξυπηρετούσε την συγκρότηση μιας στέρεης εθνικής αφήγησης, στη βάση της οποίας θα συγκροτούνταν η ελληνική εθνική ταυτότητα.³⁷ Το αφήγημα της συνέχειας, που συνέδεε τους επαναστατημένους Έλληνες του 19^{ου} αιώνα με τους ένδοξους προγόνους της κλασικής εποχής, εμπνέοντας αισθήματα φιλελληνισμού στο δυτικό κόσμο και νομιμοποιώντας τη διεκδίκησή τους για την ίδρυση ανεξάρτητου εθνικού κράτους, υπαγόρευε και υπαγορεύει σε μεγάλο βαθμό μέχρι σήμερα τις επιλογές της ελληνικής Πολιτείας τόσο στην εκπαίδευση³⁸ όσο και στη διαχείριση της αρχαιολογικής μας κληρονομιάς.

Το 1837 μάλιστα, επτά μόλις χρόνια μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ιδρύεται η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, η δράση της οποίας τις πρώτες δεκαετίες συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό χρονικά με τα πρώτα χρόνια του σύγχρονου ελληνικού κράτους, το οποίο συγκροτεί την περίοδο εκείνη το εθνικό του αφήγημα. Η ιδεολογία, λοιπόν, της εποχής εκείνης προκρίνει την κλασική αρχαιότητα έναντι όλων των άλλων περιόδων.³⁹ Ακόμη και τα βυζαντινά ή μεταβυζαντινά αγνοούνται, με καταστρεπτικές πολλές φορές συνέπειες, και μόνο μετά τον Παπαρρηγόπουλο και το αφήγημα για την

³⁶ Λάββας, ό.π., σελ. 10.

³⁷ Το φαινόμενο βέβαια δεν ήταν αποκλειστικά ελληνικό. Ο Στέλιος Λεκάκης, ο οποίος με τη σειρά του παραπέμπει στον Lowenthal, αναφέρει ότι: « Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας, αυτό το ενδιαφέρον για τα μνημεία συνδέεται παράλληλα και με την ανάδυση των εθνικών κρατών στην Ευρώπη, από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και εξής. Αυτά τα νέα συλλογικά, πολιτικά υποκείμενα ανάμεσα στις άλλες μονοπωλιακές, ορθολογικές μορφές κυριαρχίας και διοίκησης αναλαμβάνουν και την επιλογή προγόνων, τη κηδεμονία των αρχαιοτήτων και τη στοιχειοθέτησή τους ως κληρονομιά, μια ουσιαστικής διαδικασίας για τη σύνθεση και την επιβεβαίωση της ιστορικότητάς τους. Κάποια μνημεία επιλέγονται συνεπώς, για να φωτίσουν τμήματα της εθνικής ιστορίας και να ερμηνευτούν εύγλωττα ως τοπόσημα της εθνικής ταυτότητας, αναπαριστώντας συνεκδοχικά μοναδικά και ιδιαίτερα έθνη». Λεκάκης Στέλιος, «Η Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Μια επισκόπηση» στο Μητσοπούλου Χριστίνα, Νικολόπουλος Βαγγέλης, Φιλήμονος Μελίνα (επίμ.) *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του Σήμερα. Μνημεία και Άνθρωποι σε κρίση*, Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας, Αθήνα 2016.

³⁸ Ενδεικτικό είναι ότι μόλις το 1985-86 περιλαμβάνεται για πρώτη φορά και με ένα ικανοποιητικό επιστημονικό επίπεδο στο βιβλίο της Γ' Δημοτικού η παγκόσμια και αιγιακή προϊστορία. Βλ. Hodder Ian & Dougherty Louise (eds), ό.π., σ. 131 – 133.

³⁹ Μαστραντώνης Παναγιώτης, *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων, Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2008, σελ.83.

εθνική ιστορία, που εκείνος καθιέρωσε, η βυζαντινή περίοδος ενσωματώνεται στο σχήμα της συνέχειας του ελληνικού έθνους.

Όσο για τα προϊστορικά, με λαμπρές εξαιρέσεις τις Μυκήνες και την Κνωσσό, παραμένουν εν πολλοίς άγνωστα και υποτιμημένα, αφού δεν μπορούν να συνδεθούν με την ελληνική εθνική ταυτότητα και με στιγμές που θα μπορούσαν να προσδώσουν υπερηφάνεια και νομιμοποίηση στο νεοσύστατο έθνος-κράτος. Επιπλέον, φαντάζουν ακατανόητα στα μάτια των μη ειδικών, αφού συχνά διακρίνονται από υψηλό βαθμό καταστροφής, αποσπασματικότητα και ευθραυστότητα.

Όλα αυτά αντικατοπτρίζονται στους χαμηλούς δείκτες επισκεψιμότητας των προϊστορικών χώρων, τόσο από το εγχώριο κοινό όσο και από τους τουρίστες. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σταθούμε, αφού ο τουρισμός αποτελεί, όπως συνηθίζουμε να λέμε, τη «βαριά μας βιομηχανία» και βασικό πυλώνα οικονομικής ανάπτυξης. Συνεπώς θα πρέπει να υπάρχει μια οργανωμένη και ολοκληρωμένη στρατηγική για την προώθηση του τουριστικού προϊόντος, που να αξιοποιεί όλους τους διαθέσιμους πόρους της χώρας, συμπεριλαμβανομένων των πολιτιστικών. Σε αυτούς τους τελευταίους συμπεριλαμβάνονται σαφώς και οι προϊστορικοί αρχαιολογικοί χώροι, η αξία των οποίων δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται.

A2. Τουρισμός και πολιτισμός

Ας δούμε όμως εν συντομία το φαινόμενο του τουρισμού και την ανάπτυξή του, τις μορφές του, καθώς και τη συνάντησή του με τον πολιτισμό και τις δυνατότητες που προκύπτουν από αυτή.

Ο τουρισμός⁴⁰ αποτελεί σήμερα μια παγκόσμια βιομηχανία και ένα μαζικό φαινόμενο, αφού τόσο η αλματώδης τεχνολογική εξέλιξη, η οποία ξεκινά ήδη από τον 18^ο αιώνα και κορυφώνεται στις μέρες μας, όσο και η συνεχής άνοδος του βιοτικού επιπέδου, τουλάχιστον στον λεγόμενο «δυτικό κόσμο», έχουν δώσει τη δυνατότητα σε μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού να ταξιδεύει για λόγους αναψυχής. Στα πλαίσια αυτά οι περισσότερες χώρες στέλνουν αλλά και υποδέχονται τουρίστες. Κάποιες από αυτές, της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης, είναι πρωταρχικά χώρες υποδοχής, με τα νούμερα να αυξάνονται εντυπωσιακά κάθε χρόνο, ιδιαίτερα κατά την τελευταία δεκαετία.⁴¹

Η επιτάχυνση του τουριστικού φαινομένου με αλματώδεις ρυθμούς σημειώθηκε μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η περίοδος ειρήνης και σταθερότητας που ακολούθησε οδήγησε σε αύξηση του ελεύθερου χρόνου και της κατανάλωσης, με αποτέλεσμα οι εύποροι κάτοικοι του Βορρά να αναζητήσουν ανάπαυση και χαλάρωση στις ηλιόλουστες ακρογιαλιές του Νότου. Σταδιακά διαμορφώθηκε ένα μοντέλο μαζικού τουρισμού που συνοψιζόταν στα 4S: *sun, sand, sea and sex* (ήλιος, άμμος,

⁴⁰ Ο τουρισμός αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, με αποτέλεσμα να καθίσταται σύνθετο εγχείρημα η διατύπωση ενός μοναδικού ορισμού. Ο Βασίλειος Σπανός στη διδακτορική του διατριβή παραθέτει κάποιους από αυτούς. Ενδεικτικά αναφέρουμε αυτόν των Hunzinger και Krapf: «Τουρισμός είναι το σύνολο των σχέσεων και φαινομένων που προκύπτουν από το ταξίδι και την παραμονή ξένων προς ένα τόπο στον τόπο αυτόν, εφόσον η παραμονή δεν έχει το χαρακτήρα της μόνιμης εγκατάστασης και συνεπώς δεν ασκείται κάποια δραστηριότητα για την εξασφάλιση εισοδήματος». Σπανός Βασίλειος, «Συμμετοχή κατοίκων και φορέων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην τοπική ανάπτυξη στο πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος 2017. Διαθέσιμο στο ΕΑΔΔ: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/41949?lang=el#page/1/mode/2up>.

⁴¹ Οι συνέπειες της πανδημίας που βρίσκεται σε εξέλιξη ενόσω γράφεται η εργασία αυτή είναι τεράστιες στον κλάδο τον τουρισμό, τον οποίο ουσιαστικά έχουν ακινητοποιήσει. Οι ζημιές είναι ανυπολόγιστες και η συζήτηση για την ανάκαμψη του τουρισμού είναι μεγάλη, τα δεδομένα είναι όμως ακόμη ρευστά και τα συμπεράσματα επισφαλή. Δυστυχώς, η ανάλυση αυτή ξεπερνά τα όρια της συγκεκριμένης εργασίας, αναπόφευκτα όμως επηρεάζει κάποια σημεία στα επόμενα κεφάλαια. Όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο, θα γίνονται οι σχετικές διευκρινίσεις.

θάλασσα, σεξ)⁴², το οποίο υπήρξε κυρίαρχο και στην Ελλάδα για πολλές δεκαετίες, υποβοηθούμενο από την εξαιρετικά μεγάλη ακτογραμμή της χώρας μας και το εύκρατο μεσογειακό της κλίμα.

Εκτός όμως από τον μαζικό τουρισμό υπάρχουν πολλά ακόμη είδη τουρισμού, τα οποία θα μπορούσαν να συνοψιστούν στον όρο *εναλλακτικός τουρισμός*, τα οποία παρέχουν πλήθος δραστηριοτήτων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον αγροτουρισμό, τον γαστρονομικό τουρισμό, τον θρησκευτικό τουρισμό, τον οικοτουρισμό, τον ιατρικό τουρισμό, τον οινοτουρισμό, αλλά και τον πολιτιστικό τουρισμό. Η διαχείριση βέβαια οποιασδήποτε μορφής εναλλακτικού τουρισμού απαιτεί λεπτούς χειρισμούς και λήψη απαραίτητων μέτρων, ώστε να μην μετατραπεί εκ νέου σε μαζικό. Προς αποφυγή αυτής της πιθανότητας σημαντικό ρόλο παίζει ο έλεγχος της τουριστικής φέρουσας ικανότητας κάθε περιοχής.

Ας εστιάσουμε όμως στον πολιτιστικό τουρισμό⁴³, ο οποίος σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού είναι η *«μετακίνηση ατόμων κυρίως για πολιτιστικούς σκοπούς, εκπαιδευτικές περιηγήσεις, επισκέψεις σε φεστιβάλ και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις, επισκέψεις σε ιστορικούς χώρους και μνημεία, ταξίδια για τη μελέτη της φύσης, της τέχνης και του λαϊκού πολιτισμού, καθώς και θρησκευτικά προσκυνήματα»*.⁴⁴ Η Ελλάδα έχει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη πολλών εκ των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, αλλά σίγουρα το ανταγωνιστικό της πλεονέκτημα βρίσκεται στο ιδιαίτερα πλούσιο πολιτιστικό της απόθεμα.

Συνεπώς η εκπόνηση και η συνεπής εφαρμογή ενός συνεκτικού στρατηγικού σχεδιασμού για τον πολιτιστικό τουρισμό κρίνεται απαραίτητη

⁴² Marques J. F., "Sun, sand, sea and sex". In Jafari J., Xiao H. (eds) *Encyclopedia of Tourism*. Springer, Cham 2016. Available on: https://doi.org/10.1007/978-3-319-01384-8_536.

⁴³ Ο πολιτιστικός τουρισμός δεν αφορά μόνο στα μνημεία ή σε ό,τι σχετίζεται με το παρελθόν, αλλά και στην τρέχουσα πολιτιστική παραγωγή. Αναλόγως διαφοροποιείται και το προφίλ του πολιτιστικού τουρίστα. Για μια πιο ενδελεχή ανάλυση της σχετικής τυπολογίας βλ. Σπανός Βασίλειος, ό.π., σελ. 68-77.

⁴⁴ World Tourism Organization, *The State's Role in Protecting and Promoting Culture as a Factor of Tourism Development*, Madrid 1985. Στο Κόνσολα Ντόρα, «Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτισμού Τουρισμού για την Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου», 11^ο Επιστημονικό Συνέδριο 'Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη', Ελληνικό Τμήμα της Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI,ERSA), Πάτρα 14-15 Ιουνίου 2013,σελ. 2.

τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Ο σχεδιασμός αυτός θα πρέπει να εκπονείται στη βάση κάποιων αρχών, όπως αυτές ορίζονται στη Διεθνή Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού⁴⁵, αφού η συνάντηση πολιτισμού και τουρισμού παρουσιάζει αναπόφευκτα ευκαιρίες αλλά και απειλές, τόσο για τα ίδια τα μνημεία όσο και για τις τοπικές κοινωνίες. Στόχος, λοιπόν, της πολιτιστικής διαχείρισης θα πρέπει να είναι η εξυπηρέτηση των αναγκών των επισκεπτών και παράλληλα η ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων στην πολιτιστική κληρονομιά και την τοπική κοινωνία.⁴⁶

Φυσικά, οι σκέψεις αυτές για τον τουρισμό στη χώρα μας δεν διατυπώνονται για πρώτη φορά στην εργασία αυτή. Τον Ιούνιο του 2013 παρουσιάζεται στην Πάτρα, στα πλαίσια του 11^{ου} Τακτικού Επιστημονικού Συνεδρίου της ERSΑ (European Regional Science Association), το «Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου 2011-2020», το οποίο περιλαμβάνει ειδικό τμήμα για τον τουρισμό, και μάλιστα για τον πολιτιστικό τουρισμό.

Τόσο στα νησιά των Κυκλάδων, όσο και των Δωδεκανήσων, υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός πολύ αξιόλογων πολιτιστικών πόρων όλων των ειδών και των εποχών, που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν, συμβάλλοντας στην αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος και στην ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών. Κρίσιμες παραμέτρους για την υλοποίηση του σχεδίου αυτού αποτελούν η δυνατότητα πρόσβασης και επισκεψιμότητας και η πληροφόρηση για τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μουσεία και τα μνημεία.

Δυστυχώς όμως, όπως μας ενημερώνει η Ντόρα Κόνσολα στην εισήγησή της στο Συνέδριο, πολλοί από τους χώρους και τα μουσεία παρουσιάζουν εικόνα εγκατάλειψης, υστερούν σε βασικές υποδομές και

⁴⁵ De la Torre Marta (ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ. 152: Χάρτα Πολιτιστικού Τουρισμού (1976) Η Χάρτα Πολιτιστικού Τουρισμού είναι το αποτέλεσμα σεμιναρίου της Επιτροπής Τουρισμού του ICOMOS, που πραγματοποιήθηκε το 1976 με θέμα τον σύγχρονο τουρισμό και τον ανθρωπισμό. Υπογραμμίζει μία προσέγγιση στον πολιτιστικό τουρισμό που αναγνωρίζει τα αξιοθέατα και τα μνημεία ως πηγές οικονομικής κερδοφορίας και πολιτισμικής εκπαίδευσης. Η προσέγγιση ενθαρρύνει την επιμόρφωση των τουριστών (συμπεριλαμβάνοντας τα παιδιά, τους τουρίστες του μέλλοντος) σχετικά με την αξία των μνημείων και τους εκπαιδεύει ώστε να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν υπεύθυνη στάση απέναντι στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς. (Μτφ. δική μου).

⁴⁶ Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007, σελ. 60.

υπηρεσίες εξυπηρέτησης επισκεπτών (πωλητήρια, τουαλέτες, αναψυκτήρια), πάσχουν από έλλειψη επαρκούς και κατανοητού υπομνηματισμού των εκθεμάτων, καθώς και πληροφοριακού υλικού, στερούνται ιστότοπων στο διαδίκτυο και εμφανίζουν εξαιρετικά περιορισμένη εισαγωγή νέων ερμηνευτικών τεχνολογιών, με άμεση συνέπεια όλων αυτών την χαμηλή επισκεψιμότητα.⁴⁷

Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου όρισε, λοιπόν, τους στρατηγικούς της στόχους, μεταξύ των οποίων βρίσκονται η προσπάθεια αλλαγής του κυρίαρχου τουριστικού μοντέλου και η αξιοποίηση και ανάδειξη των πολιτιστικών πόρων με νέα σύγχρονα μέσα ψηφιακής τεχνολογίας, με σεβασμό στη μοναδικότητα και την επιστημονική ανάλυση των δεδομένων. Στον πρώτο στόχο έχουμε ήδη αναφερθεί εν συντομία, στο δεύτερο θα αναφερθούμε εκτενώς στη συνέχεια, εξετάζοντας την εφαρμογή του στην υπό εξέταση περίπτωση, τον αρχαιολογικό χώρο Ακρωτηρίου Θήρας. Η *προβολή των πολιτιστικών πόρων με χρήση νέων τεχνολογιών* αποτελεί μάλιστα έναν από τους τρεις άξονες που η Περιφέρεια όρισε για την επίτευξη των στόχων της και σε αυτό το πνεύμα θα κινηθούν και κάποιες από τις προτάσεις που θα διατυπωθούν σε επόμενο κεφάλαιο.⁴⁸

⁴⁷Κόνσολα Ντόρα, «Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτισμού Τουρισμού για την Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου», 11^ο Επιστημονικό Συνέδριο 'Αγροτική οικονομία, υπαίθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη', Ελληνικό Τμήμα της Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI,ERSA), Πάτρα 14-15 Ιουνίου 2013.

⁴⁸ Κόνσολα, ό.π, σελ. 14.

Μέρος Β': ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Στο προηγούμενο μέρος της εργασίας αναφερθήκαμε ακροθιγώς σε ζητήματα όπως η διαχείριση αρχαιολογικού έργου, η δημόσια αρχαιολογία, οι ιδιαιτερότητες των προϊστορικών χώρων και ο πολιτιστικός τουρισμός. Στη συνέχεια θα πρέπει να εξετάσουμε κάποια από αυτά τα ζητήματα στη συγκεκριμένη περιοχή, η οποία δεν είναι άλλη από την παγκοσμίου φήμης και άκρως τουριστική Σαντορίνη, αλλά και να δούμε τα εργαλεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την διαμόρφωση ενός διαχειριστικού πλάνου για τον αρχαιολογικό χώρο του Ακρωτηρίου.

B1. Σαντορίνη: οι ιδιαιτερότητες ενός δημοφιλούς τουριστικού προορισμού

Η Σαντορίνη βρίσκεται στο νότιο Αιγαίο πέλαγος και ανήκει στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων. Είναι ένα νησί γεννημένο και διαμορφωμένο από αλλεπάλληλες ηφαιστειακές εκρήξεις, αφού βρίσκεται πάνω στο λεγόμενο *ηφαιστειακό τόξο του Νοτίου Αιγαίου*. Τα τοιχώματα της *καλντέρας* της Σαντορίνης αποτελούν πολύτιμο αρχείο πληροφοριών για τη γεωλογική ιστορία της ευρύτερης περιοχής, αλλά και φόντο στα όνειρα - κυριολεκτικά και μεταφορικά- εκατομμυρίων τουριστών από όλο τον κόσμο.

Η φυσική του ομορφιά σε συνδυασμό με μία οργανωμένη τουριστική προβολή, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, συνέβαλαν στο να συγκαταλέγεται το κυκλαδίτικο αυτό νησί ανάμεσα στους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως. Είναι εντυπωσιακό ότι για μεγάλο ποσοστό επισκεπτών από το εξωτερικό η στερεοτυπική εικόνα της Σαντορίνης με τα λευκά σπίτια και τους μπλε τρούλους των εκκλησιών ταυτίζεται με την εικόνα των ελληνικών νησιών συνολικά και συχνά με την εικόνα της χώρας μας, με τρόπο που λίγα περιβάλλοντα (φυσικά ή δομημένα) το έχουν καταφέρει.

Φυσικά ο τουρισμός έχει καταστεί η βασική ενασχόληση και η βασική πηγή εισοδήματος για την πλειοψηφία των κατοίκων, με όλα τα θετικά και τα αρνητικά που αυτό συνεπάγεται. Επιπλέον, η προβολή του νησιού, σχεδόν καθολικά, με το μονοδιάστατο τρόπο που προαναφέρθηκε παραγνωρίζει άλλα πολύ σημαντικά στοιχεία του: τους παραδοσιακούς οικισμούς, τη μακραίωνη και με μοναδικά χαρακτηριστικά αμπελουργία και οινοποιητική παράδοση, τη λαογραφική κληρονομιά, τη βασισμένη στα μοναδικά προϊόντα της θηραϊκής γης γαστρονομική της παράδοση, και φυσικά τους αρχαιολογικούς της χώρους.

Αυτό σημαίνει ότι τα πλήθη συρρέουν εκεί για τις στερεοτυπικές εικόνες μπλε τρούλων, παραλιών με μαύρη άμμο και μαγευτικών ηλιοβασιλεμάτων, και όχι ακατανόητων αρχιτεκτονικών λειψάνων. Ενδεικτικό είναι ότι στην παραίνεση της γράφουσας, που έζησε και εργάστηκε ως ξεναγός στο νησί για μια πενταετία, να επισκεφθούν το Ακρωτήρι, εξηγώντας τους τη μοναδικότητα και τις ιδιαιτερότητες του χώρου, η απάντηση πολλών τουριστών ήταν: «Ευχαριστούμε, αλλά όχι. Έχουμε δει ήδη πολλές πέτρες / πολλά ερείπια (“many stones” ή και “many ruins”) στην Ελλάδα».

Αυτό, λοιπόν, το οποίο σε άλλες περιοχές είναι το ζητούμενο, η αξιοποίηση ενός αρχαιολογικού χώρου και η ανάδειξη του ως πόλου έλξης τουριστών προς επίρρωση της τοπικής οικονομίας, είναι στην περίπτωση αυτή εντελώς αντεστραμμένο. Η Σαντορίνη δεν χρειάζεται το Ακρωτήρι για να προσελκύσει επιπλέον τουρίστες. Αντιθέτως, ο υπερτουρισμός και όλοι οι κίνδυνοι που απορρέουν από αυτόν είναι ήδη υπαρκτά προβλήματα για το νησί. Το ζήτημα είναι ότι την πλειοψηφία αυτών που προσελκύει τους «κατευθύνει» σε πιο ψυχαγωγικές δραστηριότητες, που αποφέρουν μεγαλύτερο κέρδος σε ιδιωτικά, συνήθως, συμφέροντα.

Έτσι, δεν έχει ληφθεί ιδιαίτερη μέριμνα για την προβολή ενός εξαιρετικά σημαντικού και μοναδικού σε παγκόσμιο επίπεδο αρχαιολογικού χώρου. Ενδεικτικό της σπουδαιότητάς του και της εντύπωσης που τελικά προκαλεί σε πολλούς από τους επισκέπτες του είναι ότι συχνά ρωτάνε αν συγκαταλέγεται στα προστατευόμενα από την

UNESCO μνημεία, με φανερή την απορία και την απογοήτευση όταν λαμβάνουν την αρνητική απάντηση.

B2. 1 Ο αρχαιολογικός χώρος Ακρωτηρίου Θήρας

Τι είναι όμως τελικά το Ακρωτήρι και γιατί είναι τόσο σημαντικό; Αρχικά πρέπει να αναφέρουμε ότι το όνομα του είναι αυτό του κοντινού οικισμού, καθώς δεν γνωρίζουμε το όνομα με το οποίο αναφέρονταν οι προϊστορικοί κάτοικοι στον οικισμό τους, κι αυτό γιατί η συγκεκριμένη περίοδος, η περίοδος της Προϊστορίας, χαρακτηρίζεται από την απουσία γραπτών τεκμηρίων.

Ο οικισμός αυτός θάφτηκε, και παρέμεινε θαμμένος για 3.500⁴⁹ χρόνια, κάτω από αλλεπάλληλα στρώματα ηφαιστειακού υλικού, προερχόμενου από την πιο τρομερή ηφαιστειακή έκρηξη που γνώρισε η ανθρωπότητα τα τελευταία 10.000 χρόνια, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ηφαιστειολόγων και γεωλόγων. Τη θαμμένη πολιτεία έφερε ξανά στο φως ο καθηγητής Σπυρίδωνας Μαρινάτος το 1967.

Ο Μαρινάτος ανέσκαπτε στο νησί της Σαντορίνης με σκοπό να εντοπίσει στοιχεία που θα επιβεβαίωναν τη θεωρία που είχε συλλάβει λίγες δεκαετίες νωρίτερα, εργαζόμενος ως Έφορος Αρχαιοτήτων στο νησί της Κρήτης: ότι δηλαδή η καταστροφή του μινωικού πολιτισμού οφειλόταν σε ένα παλιρροϊκό κύμα που δημιουργήθηκε μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης, το οποίο χτύπησε με σφοδρότητα τις βόρειες ακτές του νησιού, καταστρέφοντας τις σημαντικές του πόλεις και συμβάλλοντας έτσι στην ταχεία παρακμή και τον αφανισμό τους.

Η θεωρία του Μαρινάτου δεν είναι πλέον αποδεκτή από την αρχαιολογική κοινότητα, αλλά αυτό που έφερε στο φως προσπαθώντας να την επιβεβαιώσει προκαλεί θαυμασμό και δέος σε ειδικούς και μη: διώροφα και

⁴⁹ Η ακριβής χρονολόγηση της έκρηξης του ηφαιστείου της Θήρας έχει αναθεωρηθεί αρκετές φορές από τους ειδικούς, αφού νέα ευρήματα και οι τεχνολογικές εξελίξεις που διευρύνουν τις δυνατότητες των επιστημόνων (όπως η δενδροχρονολόγηση, η μέτρηση ραδιενεργού άνθρακα, η διασπορά και κατανομή της ηφαιστειακής τέφρας, η ανάλυση υλικού από στρώματα πάγου στη Γροιλανδία) αλλάζουν τα δεδομένα. Η αρχική εκτίμηση τοποθετούσε την έκρηξη γύρω στο 1550π.Χ., ενώ πλέον εκτιμάται ότι έλαβε χώρα γύρω στο 1628 με 1613 π.Χ.

τριώροφα κτίρια με πατώματα στρωμένα με πλάκες σχιστόλιθου, με τοίχους διακοσμημένους με εξαιρετικής τεχνικής αρτιότητας και καλλιτεχνικής αξίας τοιχογραφίες, με εγκαταστάσεις υγιεινής συνδεδεμένες με κεντρικό αποχετευτικό σύστημα κάτω από καλοστρωμένους δρόμους, πλήθος πύλων και άλλων αγγείων, λεπτοδουλεμένα ξύλινα έπιπλα και χιλιάδες άλλα κινητά ευρήματα, οργανικά και ανόργανα, που υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας αστικής, καταναλωτικής κοινωνίας, που απολάμβανε ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο.

Ουσιαστικά πρόκειται για μια πολιτεία της Υστεροκυκλαδικής Ι περιόδου (17^{ος} αι. π.Χ.), που διατηρήθηκε σε εξαιρετικά καλή κατάσταση - δεδομένης της μεγάλης χρονικής απόστασης και μεγάλων σεισμών που προηγήθηκαν της τελικής ηφαιστειακής έκρηξης- αφού το ίδιο το ηφαιστειακό υλικό που την έθαψε αποτέλεσε και το «προστατευτικό της περίβλημα». Αυτό όμως που προσδίδει ακόμη μεγαλύτερη γοητεία και μυστήριο στο Ακρωτήρι είναι το γεγονός ότι μέχρι στιγμής δεν έχουν βρεθεί ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα, δημιουργώντας σε όλους, ειδικούς και μη, την εύλογη απορία «τι συνέβη με τους κατοίκους του Ακρωτηρίου;»

Αυτή είναι μία βασική, αλλά σίγουρα όχι η μόνη αναπάντητη απορία, αφού θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι το Ακρωτήρι είναι μια ανασκαφή σε εξέλιξη, που 54 χρόνια μετά την έναρξή της συνεχίζει να μας εκπλήσσει με μοναδικά ευρήματα, τα οποία άλλοτε δίνουν απαντήσεις, αλλά πολύ συχνά δημιουργούν ακόμη περισσότερες ερωτήσεις

B2.2: Το χρονικό της ανασκαφής

Εδώ θα πρέπει να κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στο ιστορικό της ανασκαφής. Πολύ σύντομα μετά την έναρξη των ανασκαφικών εργασιών την άνοιξη του 1967 ο Μαρινάτος αποκαλύπτει τους πρώτους καλοχτισμένους τοίχους κτιρίων. Φτάνοντας στο επίπεδο του δρόμου αποφασίζει να εφαρμόσει μια πρωτοποριακή μέθοδο και να σκάψει τούνελ, ώστε να μπει στα κτίρια από τις πόρτες τους. Αναγκάζεται όμως να εγκαταλείψει το εγχείρημα αυτό σύντομα, αφού προέκυψαν δυσεπίλυτα τεχνικά προβλήματα στατικότητας και παρουσιάστηκαν ζητήματα ασφάλειας.

Τα επόμενα χρόνια η ανασκαφή συνεχίζεται με ταχείς ρυθμούς και έρχονται συνεχώς στο φως όλο και πιο εντυπωσιακά ευρήματα. Ο Μαρινάτος αντιλαμβανόμενος τη σπουδαιότητα και το μέγεθος της ανακάλυψής του λαμβάνει μέριμνα για την προστασία του χώρου και των αρχαιοτήτων. Απαλλοτριώνει εκατοντάδες στρέμματα γης γύρω από την ανασκαφή, θεωρώντας ότι ο οικισμός θα εκτεινόταν σε μια πολύ μεγαλύτερη έκταση,⁵⁰ και αποφασίζει να προστατέψει την ανεσκαμμένη έκταση και τα αποκαλυφθέντα κτίρια με την κατασκευή στεγάστρου. Βρισκόμαστε στα τέλη της δεκαετίας του '60 και η ενδεδειγμένη τεχνολογική λύση της εποχής ήταν φύλλα αμιαντοτσιμέντου ELLENIT στηριγμένα σε σκελετό DEXION, η οποία προσέφερε το πλεονέκτημα της επέκτασης προς κάθε κατεύθυνση, αν παρουσιαζόταν ανάγκη. Επιπλέον κατασκευάζει κτίρια απαραίτητα για τη συνέχιση της ανασκαφής, όπως εργαστήρια, αποθήκες και ξενώνες.

Αφού, λοιπόν, διασφαλίζει την προστασία των ευρημάτων, ο Μαρινάτος συνεχίζει να ανασκάπτει και να δημοσιεύει με ταχείς ρυθμούς, προσελκύοντας το ενδιαφέρον επιστημόνων και σταδιακά και τουριστών στη Σαντορίνη. Και ενώ όλα δείχνουν ότι θα συνεχίσει να το κάνει αυτό για πολλά χρόνια ακόμη, την 1η Οκτωβρίου του 1974 χάνει τη ζωή του, κατά τραγική ειρωνεία μέσα στο χώρο που ο ίδιος είχε αποκαλύψει. Ο καθηγητής Μαρινάτος ενταφιάζεται εντός του αρχαιολογικού χώρου και σήμερα τα λείψανα του βρίσκονται θαμμένα δεξιά μετά την κύρια είσοδο, σε χαμηλό ύψωμα, πίσω από το μικρό κτίριο των ξεναγών.

Το έργο του συνεχίστηκε και συνεχίζεται ως σήμερα από τον στενό του συνεργάτη Χρίστο Ντούμα, ο οποίος έχοντας δουλέψει δίπλα στο Μαρινάτο από το 1968 γνώριζε τις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης ανασκαφής, τα προβλήματα και τις ανάγκες του χώρου. Η προσέγγιση όμως και οι επιλογές του διαφοροποιούνται αρκετά από αυτές του προκατόχου του. Εστιάζει κυρίως στη στερέωση και μελέτη των ανεσκαμμένων και ημιανεσκαμμένων κτιρίων, στη συντήρηση των ευρημάτων προηγούμενων ανασκαφικών περιόδων και στη δημιουργία έργων

⁵⁰ Doulmas Christos, '40 years' in *AAS Periodical Publication of the Society for the Promotion of Studies in Prehistoric Thera*, v. 5, Society for The Promotion Of Studies Of Prehistoric Thera Athens 2007, σελ.14.

υποδομής.⁵¹ Δημιουργούνται εντός της απαλλοτριωμένης έκτασης εργαστήρια συντήρησης κινητών ευρημάτων και τοιχογραφιών, καθώς και χώροι αποθήκευσής τους.

Η εστίαση στην έρευνα απαιτεί ενδεδειγμένη τεκμηρίωση και υπαγορεύει αυστηρούς κανόνες στην τήρηση καθημερινών ημερολογίων, σχεδίων, φωτογραφικού αρχείου καθώς και αναλυτικών αναφορών συντήρησης αντικειμένων. Η φωτογραφική τεκμηρίωση, η οποία ήταν εκτενής και κατά την περίοδο Μαρινάτου, συνεχίζεται, αλλά με αυστηρό πλέον πρωτόκολλο ταύτισης λήψεων με το χώρο και τα ευρήματα.⁵² Όλες οι πληροφορίες από το ανασκαφικό πεδίο καταγράφονται χαρτογραφικά σε κάρναβο με λεπτομερείς γεωγραφικές συντεταγμένες. Στο χώρο υπάρχει σχεδιαστής και συντηρητής, ο οποίος επεμβαίνει επιτόπου, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο.⁵³

Δεν είναι όμως μόνο οι αμιγώς αρχαιολογικές εργασίες που απαιτούν λεπτομερή σχεδιασμό και οργάνωση, αλλά και η διαχείριση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, καθώς, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν πρόκειται για μια κλειστή ανασκαφή, αλλά για ένα μνημείο επισκέψιμο και ανοιχτό στο κοινό. Μεταξύ, λοιπόν, των βασικών αξόνων του προγράμματος εργασιών που διαμορφώνει ο Χρίστος Ντούμας το 1975 βρίσκεται και η διευθέτηση της πορείας των επισκεπτών με τρόπο που δεν θα επηρεάζει την κίνηση και την εργασία των συνεργείων και παράλληλα δεν θα θέτει σε κίνδυνο ούτε την ασφάλεια των επισκεπτών ούτε την ακεραιότητα των κτιρίων.

Ένα ακόμη καθήκον ενός διευθυντή ανασκαφής είναι η τακτική δημοσίευση των ευρημάτων κάθε ανασκαφικής περιόδου, τόσο για επιστημονικούς λόγους και για τη διάχυση της γνώσης όσο και για

⁵¹ Για πιο λεπτομερή καταγραφή των εργασιών κάθε ανασκαφικής περιόδου τόσο επί Μαρινάτου όσο και επί Ντούμα μέχρι και το 1996 βλ. Φωτιά Μαρία, «Μέθοδοι και Τεχνικές Ανασκαφής. Θεωρία και Πράξη στο Ακρωτήριο Θήρας», διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Αθήνα 2012.

⁵² Ο ίδιος ο Χρίστος Ντούμας αναφέρει ότι ο Μαρινάτος ανέσκαπτε με φρενήρεις ρυθμούς, εις βάρος της τεκμηρίωσης και της συντήρησης κτιρίων και ευρημάτων. Αναφέρονται ακόμη από τον ίδιο έλλειψη σχεδίων, η πλημμελής καταγραφή των ημερολογίων και η ανεπαρκής τεκμηρίωση των φωτογραφικών λήψεων. Doulmas Christos, 'Management Considerations at a Mediterranean Site' in De la Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ. 27.

⁵³ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις μεθόδους και τις τεχνικές της ανασκαφής βλ. Φωτιά Μαρία, ό.π.

πρακτικούς, αφού αποτελεί προϋπόθεση για τη συνέχιση του έργου και της αντίστοιχης χρηματοδότησης. Στην περίπτωση του Ακρωτηρίου η πρόοδος της ανασκαφής, τόσο στο πεδίο όσο και στα εργαστήρια, καθώς και η συνεισφορά κράτους και δωρητών δημοσιεύονται από το 2003 και μετά στο ΑΛΣ, την περιοδική έκδοση της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας, η οποία σα σκοπό της έχει *«την ενίσχυση των ερευνών για την προϊστορική Θήρα, τη μορφωτική και πολιτιστική προαγωγή των μελών, την καλλιέργεια αρχαιόφιλου πνεύματος και κυρίως την ηθική και υλική υποστήριξη των ανασκαφών Ακρωτηρίου Θήρας»*.⁵⁴

Το 7^ο τεύχος δημοσιεύεται το Νοέμβριο του 2012 και αφορά στα ανασκαφικά έτη 2009-2010 και με αρκετά χρόνια καθυστέρηση δημοσιεύεται το 8^ο τεύχος που αναφέρεται στην ανασκαφική περίοδο 2011-2012. Η αποδελτίωση των τευχών του ΑΛΣ δίνει μια αναλυτική εικόνα των εργασιών τόσο σε ερευνητικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο διαχείρισης του χώρου. Μεταξύ άλλων αναφέρονται λεπτομερώς οι εργασίες κατασκευής του νέου βιοκλιματικού στεγάστρου, καθώς και όλες οι δυσκολίες που ανέκυψαν στην πορεία, οι εργασίες κατασκευής νέων κτιριακών υποδομών καθώς και οι εργασίες διαμόρφωσης του εξωτερικού χώρου.

Επιπλέον δημοσιεύεται η πρόοδος που σημειώνεται κάθε χρονιά τόσο στο πεδίο όσο και σε όλα τα εργαστήρια επισκευής και συντήρησης. Συνοδεύονται από αναλυτικά κοστολόγια αλλά και από κατάλογο δωρητών. Το ζήτημα άλλωστε της χρηματοδότησης είναι φλέγον για κάθε ανασκαφή, πόσο μάλλον για το Ακρωτήρι, όπου αρχαιολόγοι και όσοι εμπλέκονται στις εργασίες καλούνται συχνά να αντιμετωπίσουν σύνθετα και δυσεπίλυτα ζητήματα. Ο αριθμός και το μέγεθος των κτιρίων σε συνδυασμό με τα ζητήματα στατικότητας και φθοράς του υλικού, καθώς και το πλήθος των κινητών ευρημάτων σε συνδυασμό με την ποικιλία των υλικών, τα οποία χρήζουν διαφορετικής μεταχείρισης, θέτουν συνεχώς νέες προκλήσεις στο προσωπικό της ανασκαφής, που αποτελείται από πολλές και διαφορετικές ειδικότητες.

⁵⁴Ντούμας Χρίστος (επίμ.), *ΑΛΣ Περιοδική Έκδοση της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας*, τ.χ. 2, Αθήνα 2004, σελ. 7. Το Σωματείο ιδρύθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου 1999 με την επωνυμία «Οι Φίλοι των Ανασκαφών Ακρωτηρίου Θήρας» και μετονομάστηκε σε Εταιρεία Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας στη Γενική Συνέλευση της 25^{ης} Μαΐου του 2002.

Όλα αυτά ανεβάζουν αισθητά τον προϋπολογισμό κάθε έτους. Αν στη συνέχεια υπολογίσει κανείς και το κόστος των εργασιών διαμόρφωσης και διαχείρισης του ανεσκαμμένου χώρου⁵⁵ εύκολα αντιλαμβάνεται πόσο πολύτιμη είναι η υποστήριξη χορηγών και δωρητών. Το Υπουργείο Πολιτισμού καλύπτει σαφώς ένα μέρος του κόστους και παρέχει έμψυχο δυναμικό, όταν αυτό είναι εφικτό, αλλά σημαντική είναι και η συμβολή ιδιωτών, επιφανών προσώπων της Σαντορίνης και όχι μόνο, ιδρυμάτων εγχώριων (Ι.Φ Κωστόπουλου, Σ. Νιάρχου, Π. Νομικού κ.ά.) και του εξωτερικού (INSTAP), τραπεζών και μουσείων (π.χ. Εθνική Τράπεζα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο). Τα τελευταία χρόνια σημαντική είναι η συμβολή Ρώσου πολυεκατομμυριούχου, που, μαγεμένος από την επίσκεψη στο Ακρωτήρι, αποφάσισε να συνδράμει αυτό το σπουδαίο έργο.

Συνολικά γίνεται αντιληπτό ότι η διαχείριση ενός χώρου σαν το Ακρωτήρι, που είναι παράλληλα και ανασκαφή σε εξέλιξη, είναι ζήτημα ιδιαίτερα σύνθετο και απαιτητικό, αφού πρέπει να συγκεράζονται η προστασία του μνημείου, η εξυπηρέτηση των επισκεπτών και η πρόοδος της επιστημονικής έρευνας. Για το σχεδιασμό ενός επιτυχημένου πλάνου διαχείρισης χρήσιμα μπορεί να αποδειχθούν κάποια εργαλεία, όπως η ανάλυση SWOT ή το VAT.

⁵⁵ Σύμφωνα με το Νόμο 3028/2002, Άρθρο 36, παράγραφος 8: «Ο διευθύνων οφείλει (...)να μεριμνά για τη διαμόρφωση του χώρου που έχει ανασκαφεί και εφόσον αυτό κρίνεται αναγκαίο, για την ανάδειξή του, να περατώνει τις εργασίες σε εύλογο χρόνο και να δηλώνει την περάτωση της ανασκαφής »

B3: Μεθοδολογικά εργαλεία

B3.1 Ανάλυση SWOT

Η ανάλυση SWOT είναι ένα εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού, το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως στο χώρο των επιχειρήσεων, και εντοπίζει το δυνατά σημεία (Strengths), τις αδυναμίες (Weaknesses), τις ευκαιρίες (Opportunities) και τις απειλές (Threats) μιας εταιρείας, ενός φορέα, ενός οργανισμού, ενός προϊόντος. Σκοπός της διαδικασίας είναι η αναγνώριση των εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων που συμβάλλουν στην επιτυχία ή την αποτυχία ενός εγχειρήματος. Στόχος κάθε τέτοιας ανάλυσης θα πρέπει να είναι η αντιμετώπιση των αδύναμων σημείων ή η μετατροπή τους σε δυνατά, καθώς και η μετατροπή των απειλών σε ευκαιρίες.

Η ανάλυση SWOT δεν αποτελεί πανάκεια και χρειάζεται γνώση και σωστό χειρισμό, ώστε να μην οδηγήσει σε λάθος προτάσεις και αποτελέσματα, μπορεί όμως να αποτελέσει εργαλείο αναθεώρησης και επικαιροποίησης ενός σχεδίου δράσης. Η διαδικασία συνίσταται στα εξής βήματα: α) εύρεση των παραγόντων, β) παράθεσή τους με αξιολογική σειρά σε γ) μορφή πίνακα SWOT, δ) συσχέτιση των δεδομένων των κελιών μεταξύ τους και ε) η επανάληψη της διαδικασίας ανά διαστήματα.⁵⁶

Στα δυνατά σημεία μπορεί να περιλαμβάνονται φυσικοί και ανθρώπινοι πόροι, υποδομές, ιδιαιτερότητες που μπορεί να αποτελέσουν συγκριτικά πλεονεκτήματα, όπως το φυσικό περιβάλλον, η γεωγραφική θέση, η ιστορία, η εξειδίκευση των απασχολούμενων στο έργο/στον φορέα/στην

⁵⁶ Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, *Η ανάλυση S.W.O.T. και η χρήση της*, 2019. Διαθέσιμο στο: <http://old-eclass.uop.gr/modules/document/file.php/OMA160/swot.pdf>.

επιχείρηση. Στα αδύνατα σημεία μπορεί να συγκαταλέγονται η έλλειψη πόρων και η κακή κατάσταση των υποδομών, όπως το κακό οδικό δίκτυο ή η χαμηλή προσβασιμότητα. Οι ευκαιρίες προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον, όπως για παράδειγμα κάποια αλλαγή στο νομικό πλαίσιο ή κάποιο νέο προϊόν τεχνολογίας. Τέλος, οι απειλές προέρχονται και πάλι από το περιβάλλον και μπορεί να είναι μια δυσμενής αλλαγή στο νομικό πλαίσιο, κάποια οικονομική κρίση ή, όπως πρόσφατα βιώνουμε, μία πανδημία.

Όπως ήδη αναφέρθηκε το εργαλείο αυτό προέρχεται από το χώρο των επιχειρήσεων, έχει όμως βρει ευρεία αποδοχή και εφαρμογή και στο χώρο της πολιτιστικής διαχείρισης. Μουσεία, πολιτιστικά κέντρα, ιδρύματα και πολιτιστικοί οργανισμοί καταφεύγουν στην ανάλυση SWOT για να προχωρήσουν στη λήψη των αποφάσεων εκείνων που θα οδηγήσουν στην επίτευξη των στόχων και του οράματός τους.

B3.2 Value Assessment Tool (VAT)

B3.2.1 Ο όρος αξία στην Πολιτιστική Διαχείριση

Υπάρχουν όμως και εξειδικευμένα εργαλεία που έχουν αναπτυχθεί στοχευμένα για τον χώρο του πολιτισμού, όπως το VAT (Value Assessment Tool, μτφ: Εργαλείο Εκτίμησης Αξίας)⁵⁷, το οποίο εξετάζει τις αξίες του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, με στόχο μια αποτελεσματικότερη διαχείριση. Ο ορισμός του όρου *αξία* δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση, αφού μπορεί να αναφέρεται στα ηθικά πρότυπα, στην οικονομία ή στην πολιτιστική σημασία. Παρόλα αυτά από το 1972 και τη Συνθήκη της UNESCO για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά ως το 1979 και τη Συνθήκη της Burra έχει καθιερωθεί σαν έννοια και έχει επικρατήσει στη θεωρία, αλλά και στην πράξη της πολιτιστικής διαχείρισης.⁵⁸

Η ιδέα των *αξιών* που φέρει η πολιτιστική κληρονομιά είναι ουσιαστικά ανθρωποκεντρική, αφού έννοια-κλειδί στην προσέγγιση αυτή είναι οι ομάδες συμφερόντων σε μια κοινωνία. Οι αξίες δεν είναι έμφυτες στα

⁵⁷ Η μετάφραση των όρων δική μου.

⁵⁸Pantouzou Nota, *The Value Assessment Tool Manual*, Mediterranean Institute for Nature and Anthropos, MedINA, Athens 2017. Available online: [INCREATE :: medINA \(med-ina.org\)](https://medina.med-ina.org/), σελ. 6.

μνημεία, δεν απορρέουν μόνο από το υλικό υπόστρωμα αλλά και από τη χρήση και τη χρησιμότητά τους.⁵⁹ Μία στρατηγική διαχείρισης βασισμένη στο σύστημα των αξιών προσπαθεί να αναγνωρίσει και να εμπλέξει ισομερώς όλες τις διαφορετικές ομάδες συμφερόντων στη λήψη των αποφάσεων, εγχείρημα ιδιαίτερα δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο. Όχι μόνο τα συμφέροντα των ομάδων αυτών είναι συχνά αντικρουόμενα, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις όπου είναι αδύνατο να προστατευθούν εξίσου δύο διαφορετικές αξίες την ίδια στιγμή.

Μία ακόμη αδυναμία αυτής της προσέγγισης είναι ο συγκεντρωτισμός, αφού τις αποφάσεις παίρνει τελικά η ομάδα των διαχειριστών. Εδώ υπάρχει και ένα παράδοξο, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις η διαχειριστική Αρχή αποτελείται από επαγγελματίες της συντήρησης, οι οποίοι προκρίνουν τις αξίες που συνδέονται με τη διατήρηση του υλικού υποστρώματος θεωρώντας ότι αυτό ουσιαστικά φέρει και τις άυλες. Έτσι μία ομάδα ενδιαφέροντος πλεονεκτεί ουσιαστικά έναντι των υπολοίπων, αφού η ίδια αποτελεί και την Αρχή που αποφασίζει. Κάτι ουσιαστικά αναπόφευκτο, αφού ως επαγγελματίες έχουν την απαραίτητη γνώση τόσο για τα μνημεία και τις τεχνικές όσο και για να καθοδηγήσουν και να επιβλέψουν και τους υπόλοιπους.

Παρά τις αδυναμίες του το σύστημα των αξιών είναι διεθνώς αναγνωρισμένο και προτιμάται από μεγάλους οργανισμούς και αρχές προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (π.χ. UNESCO World Heritage Centre). Σε αυτό βασίζεται και το εργαλείο VAT, το οποίο προσπαθεί να διευκολύνει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και της οργάνωσης πλάνου διαχείρισης για ένα χώρο ή μνημείο, αξιολογώντας ποιες πλευρές και ποια χαρακτηριστικά πρέπει να διατηρηθούν ή σε ποια αξίζει κανείς να επενδύσει.

⁵⁹Poulios, Moving Beyond Values - Based Approach to Poulios, Ioannis., "Moving Beyond a Values-Based Approach to Heritage Conservation", in *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 12(2), Routledge 2010, doi: [10.1179/175355210X12792909186539](https://doi.org/10.1179/175355210X12792909186539), p.170-185.

B3.2.2: RJV και ORA

Το VAT χρησιμοποιεί δύο πίνακες, ανεξάρτητα αλλά και σε συσχετισμό μεταξύ τους, ώστε να εκτιμήσει τις αξίες που τυχόν φέρει κάθε πόρος. Ο πρώτος πίνακας ονομάζεται RJV (Record and Justification of Values Table, μτφ: Πίνακας Καταγραφής και Αιτιολόγησης Αξιών) και παραθέτει μία σειρά από αξίες, με αντίστοιχα πεδία για να αιτιολογηθεί το ποιες αποδίδονται στο υπό εξέταση αντικείμενο. Ο δεύτερος πίνακας έχει σα στόχο τη δημιουργία μιας λίστας αξιών κάποιων χαρακτηριστικών, που θεωρούνται από διαχειριστές και ομάδες συμφερόντων ως εξαιρετικής σημασίας και ειδικής μεταχείρισης. Ο πίνακας αυτός περιλαμβάνει ένα αριθμητικό σύστημα για την ιεράρχηση των χαρακτηριστικών, με διαβάθμιση από το 1 έως το 3, και ονομάζεται ORA (Overall Record and Assessments of assets and values Table, μτφ: Πίνακας Συνολικής Καταγραφής και Αξιολόγησης χαρακτηριστικών και αξιών)⁶⁰.

Φυσικά η αναγνώριση και αξιολόγηση των αξιών που εμπεριέχονται στους πολιτιστικούς πόρους δεν είναι εύκολη υπόθεση και απαιτεί διεπιστημονική ματιά και διευρυμένη αντίληψη. Η αρτιότερη συμπλήρωση των πινάκων αυτών απαιτεί συνεργασία ειδικών επιστημόνων και ομάδων συμφερόντων, με την ευρεία και όχι την αυστηρά οικονομική έννοια. Στην περίπτωση του συγκεκριμένου εργαλείου έχει συγκροτηθεί μία λίστα 17 τύπων αξιών που προσιδιάζουν σε πολιτιστικά και φυσικά αξιοθέατα (η σειρά απαρίθμησης ακολουθεί το αγγλικό αλφάβητο, αφού οι όροι μεταφράστηκαν από κείμενο στην αγγλική γλώσσα): 1)αισθητική, 2)αρχαιολογική, 3)αρχιτεκτονική, 4)καλλιτεχνική, 5)οικολογική(βιοποικιλότητας), 6)οικονομική, 7)εκπαιδευτική, 8)παγκόσμια κληρονομιά, 9)ιστορική, 10)άυλη, 11)τοπική/ταυτότητα, 12)πολιτική, 13)ψυχαγωγική, 14)θρησκευτική/πνευματική, 15)επιστημονική/ερευνητική, 16)συμβολική, 17)τουριστική.⁶¹

⁶⁰Pantouzou Nota, *The Value Assessment Tool Manual*, Mediterranean Institute for Nature and Anthropos, MedINA, Athens 2017. Available online: [INCREAte :: medINA \(med-ina.org\)](https://medina.med-ina.org/).

⁶¹Pantouzou, ό.π., σελ. 2-3.

Αν προσπαθήσουμε να εφαρμόσουμε την μέθοδο αυτή στην περίπτωση του Ακρωτηρίου, ο πίνακας RJV θα διαμορφωνόταν ως εξής:⁶²

ΠΙΝΑΚΑΣ RJV ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΠΟΡΟΥ:	ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ
ΑΞΙΕΣ	ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗ
ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ	Τέχνηρα μοναδικής αισθητικής έχουν αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια των ανασκαφών.
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ	Μοναδικός βαθμός διατήρησης για οικισμό της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Πληθώρα ευρημάτων διαφορετικών υλικών υποστρωμάτων.
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	Άρτιες τεχνικές που χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα- Αντισεισμική τεχνολογία- Μοντέρνα αρχιτεκτονική με πολλά ανοίγματα (πολύθυρα, πολυπαράθυρα).
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ	Πολλές και εντυπωσιακές τοιχογραφίες, σκαλιστά έπιπλα, εκλεπτυσμένη κεραμική, αντικείμενα πολυτελείας (παρότι δεν βρίσκονται κατά χώραν).
ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ(ΒΙΟΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ)	Πολλά οργανικά κατάλοιπα που μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για την πανίδα, τη χλωρίδα, το κλίμα, τις διατροφικές συνήθειες και την ένδυση κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ	Πόλος έλξης τουριστών
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ	Δυνατότητα οργάνωσης σεμιναρίων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων σε τομείς όπως: το ανασκαφικό έργο, εργασίες συντήρησης, κεραμική, καλαθοπλεκτική.
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	Ελάχιστοι οικισμοί αυτής της περιόδου

⁶² Για τις αξίες που φέρει ο χώρος του Ακρωτηρίου βλ. και Doumas Christos, "Management Considerations at a Mediterranean Site" in De la Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, p. 27-40.

	απαντώνται σε τόσο καλή κατάσταση παγκοσμίως και με κτίρια να διατηρούνται σε τέτοιο ύψος. Μια «ζωντανή» εικόνα της ζωής κατά τη 2 ^η χιλιετία π.Χ.
ΙΣΤΟΡΙΚΗ	Η περιοχή του Ακρωτηρίου κατοικείται από τη Νεολιθική Εποχή. Έχουμε ενδιαφέροντα στοιχεία για την εξέλιξη του από ένα μικρό ψαροχώρι σε σημαντικό και κοσμοπολίτικο λιμάνι. Έτσι μας παρέχει πληροφορίες για τη διαδικασία αστικοποίησης στο Αιγαίο και τον σχεδιασμό πόλεων στην περιοχή, για τις τεχνολογικές και επιστημονικές γνώσεις της εποχής καθώς και για τις «εξωτερικές» σχέσεις του οικισμού.
ΑΨΛΗ	
ΤΟΠΙΚΗ/ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ	Αίσθηση συνέχειας για κάποιες δραστηριότητες των ντόπιων, όπως για παράδειγμα η αμπελουργία.
ΠΟΛΙΤΙΚΗ	
ΨΥΧΑΓΩΓΙΚΗ	
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ/ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ	
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ/ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ	Πεδίο έρευνας και εκπληκτικών ανακαλύψεων για πολλούς ερευνητές: αρχαιολόγους, ιστορικούς, αρχιτέκτονες, παλαιοβοτανολόγους, παλαιοζωολόγους, χημικούς, ηφαιστειολόγους. Παρέχει ακόμη πληροφορίες για περιβαλλοντικά , κλιματολογικά και γεωλογικά φαινόμενα.
ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ	
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ	Σημαντικό αξιοθέατο της Σαντορίνης που προσελκύει πλήθος τουριστών.

Αφού, λοιπόν, συμπληρώσουμε στον RJV πίνακα τις αξίες που θεωρούμε ότι φέρει το μνημείο, μπορούμε να προχωρήσουμε στη συμπλήρωση του πίνακα ORA, ο οποίος θα μας βοηθήσει να τις κατατάξουμε με σειρά σπουδαιότητας. Ο ίδιος πίνακας

μπορεί να φέρει και άλλα κελιά όπου θα βαθμολογούνται αντίστοιχα και άλλα μνημεία, σε περίπτωση που το πλάνο διαχείρισης αφορά μια ευρύτερη περιοχή, ώστε να αποφασιστεί σε ποιο πρέπει να δοθεί προτεραιότητα. Η μέθοδος αυτή ενέχει βέβαια μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητας, αλλά δίνει και μια εικόνα η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μία ευρύτερη και πιο συμπεριληπτική σύνθεση.⁶³

ΑΞΙΕΣ	Αισθητική	Αρχαιολογική	Αρχιτεκτονική	Καλλιτεχνική	Οικολογική(Βιοποικιλότητα)	Οικονομική	Εκπαιδευτική	Παγκόσμια κληρονομιά	Ιστορική	Άυλη	Τοπική/Ταυτότητα	Πολιτική	Ψυχαγωγική	Θρησκευτική /Πνευματική	Επιστημονική/Ερευνητική	Συμβολική	Τουριστική	NoV	RCW	ACW
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΡΟΣ																				
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ		3	3	3	2	3	1	3	3		2				3		3	11	29	2,6

B3.2.3 Εφαρμογή ανάλυσης SWOT

Έχοντας, λοιπόν, ολοκληρώσει τα δύο στάδια που προτείνει το εργαλείο VAT, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το Ακρωτήριο είναι ένας χώρος που εμπεριέχει πολλές αξίες και ότι ένα επιτυχημένο πλάνο διαχείρισης οφείλει πρωτίστως να προστατεύσει το ίδιο το μνημείο και παράλληλα να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που αυτό δίνει προς όφελος όσο το δυνατόν περισσότερων ομάδων συμφερόντων. Στο στάδιο αυτό θα πρέπει να δούμε ποια είναι τα δυνατά και ποια τα αδύναμα στοιχεία του χώρου και ποιες οι ευκαιρίες αλλά και οι απειλές στην προσπάθειά μας αυτή. Εδώ ακριβώς μπορεί να μας βοηθήσει η ανάλυση SWOT.

⁶³ Η συμπλήρωση του πίνακα είναι σαφώς υποκειμενική και έγινε από τη γράφουσα για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας.

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT	
ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ (STRENGTHS)	ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΣΗΜΕΙΑ (WEAKNESSES)
• Βρίσκεται σε έναν από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως. • Είναι εξαιρετικά καλά διατηρημένος ο χώρος ενώ έχουν μεσολαβήσει χιλιάδες χρόνια και τεράστιες φυσικές καταστροφές. • Αναπάντητα ερωτήματα που το καθιστούν ακόμη πιο συναρπαστικό (τι απέγιναν οι κάτοικοι) • Πληθώρα ευρήματα, αρκετά κατά χώραν. • Ενεργή ανασκαφή, δυνατότητα παρακολούθησης του έργου των αρχαιολόγων τις περιόδους που αυτό εκτελείται. • Βιοκλιματικό στέγαστρο – ευχάριστη εμπειρία επίσκεψης.	• Κακή συγκοινωνία – προβλήματα με τα ΚΤΕΛ • Δεν υπάρχει δυνατότητα προαγοράς εισιτηρίου – στην υψηλή τουριστική περίοδο σχηματίζονται ουρές αναμονής • Δεν υπάρχει αναψυκτήριο – κυλικείο. • Έλλειψη χώρου αναμονής προφυλαγμένου από καιρικές συνθήκες. • Ελλιπές πωλητήριο. • Εποχιακό προσωπικό που συχνά αναλαμβάνει με μεγάλες καθυστερήσεις και όχι πάντα σωστά εκπαιδευμένο.
ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ (OPPORTUNITIES)	ΑΠΕΙΛΕΣ (THREATS)
• Ενθουσιώδεις χρηματοδότες/χορηγοί. • Νέα εντυπωσιακά ευρήματα. • Συνεχώς αυξανόμενη δημοφιλία Σαντορίνης. • Τεχνολογική πρόοδος	• Υποχρηματοδότηση • Ελλείψεις στο προσωπικό • Πρόκληση φθορών στα κτίρια από φυσικούς παράγοντες (π.χ. έντομα) • Υπερτουρισμός • COVID-19

Αφού κάναμε μία πρώτη γενική εκτίμηση της κατάστασης, στη συνέχεια θα δούμε λεπτομερώς ποια είναι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται αυτή τη στιγμή ο χώρος, ώστε να προχωρήσουμε στη διατύπωση κάποιων προτάσεων διαχείρισης.

Μέρος Γ': Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΝΟΣ ΕΠΙΣΚΕΨΙΜΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΣΕ ΑΥΤΟΝ

Όπως αναφέρει η Φανή Μαλλούχου - Tuffano, στο τέλος του 20^{ου} και αρχές του 21^{ου} αιώνα σε πολλούς αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας «εκτελείται ένας μεγάλος αριθμός συνδυασμένων, κατά περίπτωση, επεμβάσεων ανασκαφών, συντήρησης, στερέωσης, αναστήλωσης, αποκατάστασης ή προφύλαξης διά στεγάστρων των μνημείων αλλά και γενικότερης οργάνωσης και διευθέτησης (σ' αυτές περιλαμβάνονται εργασίες περίφραξης, αποψίλωσης, πυρασφάλειας του χώρου, διαμορφώσεων φυλακίων, κέντρων υποδοχής των επισκεπτών και υποχρεωτικών διαβάσεων για την κυκλοφορία τους, τοποθέτησης επεξηγηματικών πληροφοριακών πινακίδων ή και κατασκευής μουσειακών αποθηκών), οι οποίες φιλοδοξούν να μεταβάλλουν και να αναβαθμίσουν ριζικά την παραδεδομένη εικόνα τους».⁶⁴

Το ίδιο συνέβη και στον Προϊστορικό Οικισμό Ακρωτηρίου Θήρας. Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα τις τελευταίες εργασίες που πραγματοποιήθηκαν, όπως αυτές αναφέρονται στον απολογισμό των ετών 2011-2012, που δημοσιεύεται στο 8^ο τεύχος του περιοδικού *ΑΙΣ* της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας (έτος έκδοσης 2019). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι κατά τη διάρκεια των εργασιών ο αρχαιολογικός χώρος Ακρωτηρίου παρέμενε κλειστός για το κοινό, μετά την κατάρρευση τον Σεπτέμβριο του 2005 μέρους του στεγάστρου, γεγονός που στοίχισε τη ζωή σε έναν επισκέπτη.

Γ1.1.: Το νέο στέγαστρο

Το μεγαλύτερο, λοιπόν, έργο, στο οποίο και θα αναφερθούμε εκτενέστερα, υπήρξε η κατασκευή του νέου στεγάστρου. Η επιτακτική ανάγκη για την κατασκευή του συνέπεσε με την ανακοίνωση από την

⁶⁴ Μαλλούχου – Tuffano Φανή, *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων – Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015 στο: Αποθετήριο Κάλλιπος <<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6466>>, σελ. 276.

Ευρωπαϊκή Ένωση προγράμματος για την εκμετάλλευση ανανεώσιμων μορφών ενέργειας. Η ιδέα του αρχιτέκτονα Ν. Φιντικάκη να συνδυαστεί το πρόγραμμα αυτό με την προστασία του αρχαιολογικού χώρου του Ακρωτηρίου υιοθετήθηκε από την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία και επιλέχθηκε μεταξύ 200 σχετικών προτάσεων από την αρμόδια Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ερευνητικό πρόγραμμα με το όνομα ASPIRE (Archaeological Sites Protection Implementing Renewable Energy) ολοκληρώθηκε με πιλοτική εφαρμογή στην οποία επιβεβαιώθηκε ο βιοκλιματικός χαρακτήρας του στεγάστρου.

Ο φυσικός αερισμός και φυσικός φωτισμός του αρχαιολογικού χώρου, καθώς και η θερμοκρασιακή άνεση για τους κινούμενους σ' αυτόν επιτυγχάνονται χωρίς καμία ενεργοβόρα μηχανική υποστήριξη, πετυχαίνοντας έτσι το στόχο της μηδενικής κατανάλωσης ενέργειας. Πιο συγκεκριμένα :η στέγη, με επιφάνεια δώδεκα στρέμματα, λειτουργεί ως ομβροδέκτης, εξασφαλίζοντας μεγάλες ποσότητες γλυκού νερού απαραίτητου για τις ανάγκες της ανασκαφής στο άνυδρο νησί της Σαντορίνης. Η μόνωσή της με στρώμα χώματος από θηραϊκή γη εξασφαλίζει θερμική άνεση μέσα στο χώρο, ενώ ταυτόχρονα εναρμόνισε την τεράστια επιφάνεια του στεγάστρου με το φυσικό περιβάλλον. Μακρές σειρές παραθύρων με βορεινό προσανατολισμό και αυτομάτως ρυθμιζόμενο άνοιγμα τη νύχτα αφενός συντελούν στην ανανέωση του αέρα, δροσίζοντας ταυτόχρονα το εσωτερικό του αρχαιολογικού χώρου και αφ' ετέρου την ημέρα παρέχουν άπλετο διάχυτο φως αναδεικνύοντας ομοιόμορφα το μνημείο. Παράλληλα, οι ειδικοί υαλοπίνακες στα παράθυρα προστατεύουν από την ηλιακή ακτινοβολία.⁶⁵

Γ1.2.: Εργασίες ανάδειξης και διαμόρφωσης

Παράλληλα με την κατασκευή του στεγάστρου πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανάδειξης των μνημείων και διαμορφώσεις των χώρων εντός και εκτός της ανεσκαμμένης περιοχής. Ακόμη δημιουργήθηκαν υποδομές για τη διαχείριση ενός όλο και μεγαλύτερου αριθμού επισκεπτών, δεδομένο που

⁶⁵ Οι πληροφορίες για το στέγαστρο προέρχονται από πίνακες αναρτημένους εντός του αρχαιολογικού χώρου για την πληροφόρηση του κοινού.

δημιούργησε η συνεχώς αυξανόμενη δημοτικότητα του αρχαιολογικού χώρου.

Αναλυτικότερα έχουμε:

- Κατασκευή εκδοτηρίου εισιτηρίων στην εξωτερική είσοδο
- Μετατροπή του παλαιού εκδοτηρίου σε γραφείο ξεναγών
- Εκσυγχρονισμό του κυλικείου αναψυκτηρίου
- Κατασκευή τουαλετών για κάθε κατηγορία επισκεπτών και σύνδεση με την εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού των λυμάτων
- Κατασκευή και εξοπλισμό ιατρείου παροχής πρώτων βοηθειών για την αντιμετώπιση ελαφρών περιστατικών(λιποθυμίες, μικροτραυματισμοί)
- Κατασκευή δύο μεγάλων υπόγειων υδατοδεξαμενών συνολικής χωρητικότητας 1000μ³, όπου διοχετεύεται το νερό της βροχής από την επιφάνεια του στεγάστρου, για την εξασφάλιση επαρκούς ποσότητας νερού για τις αυξημένες ανάγκες του χώρου
- Διαμόρφωση του λιθόστρωτου με τρόπο που να διευκολύνει την κίνηση και ατόμων με ειδικές ανάγκες
- Κατασκευή αμφιθεατρικών χώρων αναμονής των επισκεπτών, όπου μπορούν και οι ξεναγοί να προετοιμάζουν τις ομάδες τους για την επίσκεψη
- Διαμόρφωση λιτού μνημείου όπου εναποτέθηκαν τα οστά του ιδρυτή των Ανασκαφών Ακρωτηρίου Θήρας, Σπυρίδωνα Μαρινάτου⁶⁶

Εντός του χώρου πραγματοποιήθηκαν εργασίες που σα στόχο είχαν να γίνουν τα μνημεία πιο προσιτά και πιο κατανοητά στο κοινό:

- Σχεδιάστηκε περιμετρικά διάδρομος για τους επισκέπτες σε στάθμη υψηλότερη από εκείνη των μνημείων και με κλίσεις που διευκολύνουν την κίνηση ατόμων με ειδικές ανάγκες, ο οποίος παρέχει τη δυνατότητα γενικής εποπτείας ολόκληρου του αρχαιολογικού χώρου, ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζει την ασφαλή προσέγγιση κάθε μνημείου ξεχωριστά.
- Διαμορφώθηκαν βαθμιδωτά σημεία στάσης κατά μήκος του περιμετρικού διαδρόμου, παρέχοντας στους επισκέπτες τη δυνατότητα σύντομης ανάπαυσης και απόλαυσης του χώρου, αλλά και στους ξεναγούς σημεία συγκέντρωσης

⁶⁶ Ντούμας Χρίστος (επίμ.), *ΑΛΣ Περιοδική Έκδοση της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας*, τ.χ. 8, Αθήνα 2019, σελ. 7.

των ξεναγούμενων ομάδων χωρίς να παρακωλύεται η κίνηση άλλων επισκεπτών.

- Η Οδός Τελχίνων και η Πλατεία Τριγώνου, στις οποίες η κυκλοφορία αποτελεί μοναδική εμπειρία, αφού προσφέρει μεγάλη εγγύτητα στα κτίρια της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., καλύφθηκαν με ειδικό αδρανές υλικό, ώστε να προστατευθούν.
- Μικρές εσοχές προβλέφθηκαν σε σημεία της περιμετρικής διαδρομής για την τοποθέτηση ειδικά σχεδιασμένων προθηκών, όπου θα εκτεθούν κάποια από τα πολυάριθμα κινητά ευρήματα, τα οποία θα μπορούν να αναδείξουν πτυχές του καθημερινού βίου στην προϊστορική πόλη.⁶⁷

Κάποιες επιπλέον εργασίες ανάδειξης που απαιτούνταν για την καλύτερη ενημέρωση των επισκεπτών πραγματοποιήθηκαν «χωρίς οικονομικά μέσα και χάρη στην ανιδιοτελή προσφορά του επιστημονικού προσωπικού της ανασκαφής».⁶⁸

Εικόνα 1: Επανατοποθέτηση γύψινων εκμαγείων κλινών

- Έγινε επανατοποθέτηση γύψινων εκμαγείων κλινών -αφού προηγούμενων ενισχύθηκαν με γαλβανισμένες μεταλλικές ράβδους- στην αρχική τους θέση, από την οποία είχαν απομακρυνθεί για λόγους προστασίας κατά τη διάρκεια των εργασιών αντικατάστασης του στεγάστρου.

⁶⁷Χρίστος Ντούμας (επίμ.), ό.π., σελ. 9-11.

⁶⁸ Αναφέρεται ότι υπήρξε βεβιασμένο άνοιγμα του χώρου, το οποίο δεν επέτρεψε την οργάνωσή του κατά τρόπο που να παρέχει πληροφορίες στο κοινό. Για τις σχετικές με αυτό λεπτομέρειες, καθώς και για αναλυτικά στοιχεία όσων συνεισέφεραν αφίλοκερδώς στις εργασίες ανάδειξης του χώρου και παροχής πληροφοριακού υλικού βλ. Χρίστος Ντούμας (επίμ.), ό.π, σελ. 12-14

Εικόνα 2: Τοποθέτηση στον προθάλαμο μακέτας του ανεσκαμμένου χώρου

- Κατασκευάστηκε και τοποθετήθηκε στον προθάλαμο του στεγασμένου χώρου πρόπλασμα (μακέτα) του ανεσκαμμένου τμήματος της προϊστορικής πόλης.
- Αναρτήθηκαν 15 μεγάλοι επιτοίχιοι πίνακες με πληροφορίες και πλούσια φωτογραφική τεκμηρίωση για την ανασκαφική διαδικασία, την επιτόπια διαχείριση των ευρημάτων, τη συντήρησή τους στα εργαστήρια, τη φύλαξή τους σε αποθήκες και την παρουσίασή τους στο μνημείο. Παρέχουν ακόμη πληροφορίες για την ίδρυση και την ανάπτυξη του προϊστορικού οικισμού. Τρεις επιπλέον πίνακες παρέχουν πληροφορίες για τη φιλοσοφία και τον τρόπο κατασκευής του βιοκλιματικού στεγάστρου.
- Τοποθετήθηκαν σε ειδικά αναλόγια πληροφοριακές πινακίδες για στοιχειώδη ενημέρωση των επισκεπτών στα πιο καίρια σημεία.⁶⁹

Γ2.1.: Η υφιστάμενη κατάσταση

Από τον απολογισμό αυτό και μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές έχουν μεσολαβήσει δέκα χρόνια. Ας κάνουμε, λοιπόν, μια σύντομη επισκόπηση για να δούμε σε ποιο βαθμό εξακολουθούν να υπάρχουν και να συντηρούνται αυτές οι υποδομές και στη συνέχεια να εντοπίσουμε, αν υπάρχουν, και άλλα σημεία που χρήζουν προσοχής.

Μία βασική έλλειψη στο χώρο είναι το κυλικείο. Παρότι παραπάνω αναφέρθηκε ο «εκσυγχρονισμός του αναψυκτηρίου-κυλικείου», τα τελευταία

⁶⁹ Χρίστος Ντούμας (επίμ.), ό.π., σελ. 13-14.

χρόνια αυτό δεν λειτουργεί, στερώντας μια βασική παροχή από τους επισκέπτες του χώρου αλλά και από τους εργαζόμενους σε αυτό. Υπάρχουν βέβαια αυτόματοι πωλητές αναψυκτικών και νερού, αλλά, όταν αυτοί δεν λειτουργούνε λόγω κάποιας βλάβης, δεν υπάρχει η δυνατότητα παροχής ενός τόσο βασικού αγαθού. Ιδιαίτερα κατά τους θερινούς μήνες, όταν και σημειώνονται ιδιαίτερα υψηλές θερμοκρασίες στο νησί της Σαντορίνης, αυτό μπορεί να αποδειχθεί μια πολύ δυσάρεστη εμπειρία και να προκαλέσει την αγανάκτηση των επισκεπτών, ιδιαίτερα αν εκείνοι έχουν μόλις αποβιβαστεί από ένα ασφυκτικά γεμάτο λεωφορείο.⁷⁰

Η τελευταία αυτή συνθήκη είναι δυστυχώς αρκετά συχνή και μας αναγκάζει να θίξουμε ένα πολύ σημαντικό θέμα για κάθε αρχαιολογικό χώρο: την πρόσβαση σε αυτόν. Η ευκολία πρόσβασης σε έναν αρχαιολογικό χώρο προϋποθέτει σωστή σήμανση σε καίρια σημεία, ώστε αυτός που θα επιλέξει να επισκεφθεί το μέρος με δικό του μέσο να φτάσει εύκολα σε αυτόν, και χώρο στάθμευσης, ώστε να μην ταλαιπωρηθεί ή/και δυσανασχετήσει κατά την άφιξή του. Ο χώρος του πάρκινγκ θα πρέπει να προσεγγίζεται εύκολα από το δρόμο και να βρίσκεται σε απόσταση που μπορεί να διανυθεί περπατώντας από τον αρχαιολογικό χώρο και τις δομές εξυπηρέτησης επισκεπτών.⁷¹

Μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές αυτό που υπάρχει στο Ακρωτήρι είναι ένα ιδιωτικό πάρκινγκ έναντι του αρχαιολογικού χώρου. Πολλοί όμως οδηγοί επιλέγουν να σταθμεύουν κατά μήκος των δύο πλευρών του δρόμου, γεγονός που σε συνδυασμό με τα πολλά τουριστικά λεωφορεία κάποιες ημέρες και την αυξημένη κίνηση των θερινών μηνών δημιουργεί δυσκολίες στην κυκλοφορία των οχημάτων και ζητήματα ασφάλειας για τους πεζούς.

⁷⁰ Η τελευταία επίσκεψη στο χώρο για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2020, στιγμή κατά την οποία το κυλικείο ακόμη δεν λειτουργούσε. Λίγο πριν την ολοκλήρωσή της εργασίας η γράφουσα ενημερώθηκε για την επαναλειτουργία του. Για την εικόνα του χώρου πριν και μετά βλ. Παράρτημα στη σελίδα 94.

⁷¹ Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007, σελ..47.

Εικόνα 3: Το ιδιωτικό πάρκινγκ έναντι του αρχαιολογικού χώρου (Οκτώβριος 2020)

Σε περίπτωση που κάποιος επιλέξει να επισκεφτεί το χώρο με το ΚΤΕΛ Θήρας, η κατάσταση περιπλέκεται. Παρότι υπάρχει στάση αστικής συγκοινωνίας ακριβώς έξω από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, και ξύλινη πινακίδα που την επισημαίνει, πολλοί από τους οδηγούς δεν σταματούν, αποβιβάζοντας τους επισκέπτες αρκετά μέτρα πιο κάτω, στο τέλος του δρόμου και πλησίον της παραλίας. Συχνές επίσης είναι οι καθυστερήσεις στα δρομολόγια άφιξης ή αναχώρησης, αλλά και η παράλειψη κάποιων από αυτά.

Εικόνα 4: Η στάση έναντι της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, την οποία οι οδηγοί συχνά προσπερνούν χωρίς να σταματήσουν.

Η γράφουσα, έχοντας επισκεφτεί ως ξεναγός πολυάριθμες φορές τον αρχαιολογικό χώρο, καταθέτει τα παραπάνω ως πάσχουσα. Επιπλέον, σημαντικά ζητήματα ασφάλειας τίθενται όταν συχνά τα δρομολόγια εκτελούνται με υπεράριθμους επιβάτες. Τέλος, η αγένεια πολλών από τους εργαζομένους στα ΚΤΕΛ, την οποία καλούνται να αντιμετωπίσουν συχνά ντόπιοι, εργαζόμενοι και τουρίστες ολοκληρώνει την απογοητευτική εικόνα.

Το ζήτημα της παροχής υπηρεσιών συγκοινωνίας είναι ευρύτερο στο νησί, αλλά δεν άπτεται της συγκεκριμένης εργασίας. Γεγονός όμως που

πρέπει να αναφερθεί στα πλαίσια αυτής είναι ότι η πρόσβαση στον αρχαιολογικό χώρο δεν γίνεται πάντα με τις καλύτερες συνθήκες. Οι υπεύθυνοι του χώρου έχουν επανειλημμένα διαμαρτυρηθεί εγγράφως στις αρμόδιες υπηρεσίες, αλλά μέχρι στιγμής δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια ουσιαστική βελτίωση.

Ακροθιγώς μόνο να αναφερθούμε εδώ στο ζήτημα των επικίνδυνων οδηγικών συμπεριφορών, που δυστυχώς παρατηρούνται στο νησί, από τουρίστες αλλά και ντόπιους, ακόμη και επαγγελματίες. Οι διαβάσεις πεζών αγνοούνται από τους οδηγούς, συχνά όμως δεν είναι καν ευδιάκριτες. Σίγουρα η συντήρηση των οδικών σημάτων δεν αποτελεί ευθύνη των διαχειριστών του αρχαιολογικού χώρου, αλλά σε ένα πλάνο διαχείρισης πρέπει να σημειώνεται και να ενημερώνονται οι αρμόδιες αρχές.

Εικόνα 5 Διάβαση μπροστά από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου (Οκτώβριος 2020)

Για κάποιον, λοιπόν, που φτάνει στο χώρο, ιδιαίτερα αν έχει κάποια δυσάρεστη εμπειρία με τα μεταφορικά μέσα, θα προσέφερε ανακούφιση μια μικρή ανάπαυλα σε έναν ευχάριστο χώρο, όπου θα μπορούσε να βρει εκτός από νερό και καφέ και κάποια βασικά ροφήματα και σνακ. Ένα καφέ και ένας χώρος που θα προσφέρει σκιά, με φυσικά υλικά κατασκευής εναρμονισμένα με το φυσικό περιβάλλον, θα μπορούσε να προσφέρει λύση και σε ένα ακόμη ζήτημα: στην απουσία χώρου αναμονής επαρκώς προστατευμένου από τα καιρικά φαινόμενα.

Βέβαια, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δημιουργήθηκαν αμφιθεατρικές κατασκευές πλησίον της εισόδου στο χώρο, οι οποίες αποδεικνύονται πολύ χρήσιμες, ιδιαίτερα κατά την άφιξη μεγάλων γκρουπ ή κρουαζιερόπλοιων, που, λόγω ταυτόχρονης εμφάνισης ή και χρόνου αναμονής

για τις τουαλέτες, πρέπει συχνά να περιμένουν αρκετή ώρα στον εξωτερικό χώρο. Όμως, υπό ιδιαίτερα υψηλές θερμοκρασίες και κάτω από τον ήλιο ή στην, ομολογουμένως πολύ πιο σπάνια, περίπτωση βροχής οι επισκέπτες βρίσκονται απροστάτευτοι. Στο άνυδρο τοπίο του νησιού δεν υπάρχει η πλούσια βλάστηση που θα μπορούσε να προσφέρει σκιά και δροσιά, οπότε κρίνεται απαραίτητη η δημιουργία ενός ακόμη χώρου, κατάλληλα διαμορφωμένου για τις παραπάνω περιπτώσεις.

Για την πρόταση αυτή θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε το νόμο 3028/2002 *Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Στο τρίτο τμήμα του νόμου, το οποίο αφορά τις χωρικές ρυθμίσεις, αναφέρεται λεπτομερώς η διαδικασία καθορισμού Ζωνών Προστασίας, διευκρινίζοντας παράλληλα ότι στη Ζώνη Α' απαγορεύεται εντελώς η δόμηση.⁷² Στην περίπτωση μας η απαλλοτριωμένη έκταση πέριξ του ανεσκαμμένου κομματιού αποτελεί ζώνη Α', όμως στην ίδια παράγραφο του νόμου (άρθ. 13,παρ.2) διατυπώνεται και η εξαίρεση. Ορίζεται συγκεκριμένα ότι: «*Στην περιοχή αυτή μπορεί να επιτρέπεται με ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, ύστερα από γνώμη του Συμβουλίου, μόνο η κατασκευή κτισμάτων ή προσθηκών σε υπάρχοντα κτίρια που είναι αναγκαία για την ανάδειξη των μνημείων ή χώρων καθώς και για την εξυπηρέτηση της χρήσης τους*».⁷³ Η οριοθέτηση, λοιπόν, ενός χώρου χωρίς ιδιαίτερα μεγάλες διαστάσεις και η κατασκευή ενός στεγάστρου με φυσικά υλικά και με βάση την αρχή της αναστρεψιμότητας, ώστε να μπορεί να αφαιρεθεί αν παραστεί ανάγκη, δεν φαίνεται να αντίκειται στο πνεύμα του νομοθέτη.

Αναμονή συχνά σημειώνεται και στο χώρο έκδοσης των εισιτηρίων, όπου επίσης δεν υπάρχει δυνατότητα προστασίας από τα καιρικά φαινόμενα,

⁷² Για τη δυσκολία δόμησης σε αρχαιολογικούς χώρους και τα προβλήματα που ανακύπτουν βλ. και Hodder Ian & Doughty Louise (eds), ό.π., σελ. 49.

⁷³ Ν. 3028/2002. *Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ Α-153/28-6-2002). Βλ. και Συνήγορος του Πολίτη, «Οικοδομικές εργασίες εντός αρχαιολογικών χώρων με αφορμή την εκτέλεση οικοδομικών εργασιών μικρής κλίμακας εντός του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών», πόρισμα υπ' αριθμ: 4210/08/2.13/15.05.2014.

κάτι που σε συνθήκες καύσωνα κατά την υψηλή τουριστική σεζόν, όταν και σημειώνεται η μεγαλύτερη προσέλευση στο Ακρωτήρι, γίνεται ιδιαίτερα δυσάρεστο. Παρατηρείται δε συχνά το φαινόμενο η ουρά να φτάνει έξω από την πύλη εισόδου και οι επισκέπτες να περιμένουν πλησίον του δρόμου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται στην περίπτωση που υπάρξει κάποια «κακιά στιγμή». Το ζήτημα αυτό δεν είναι απλό, ούτε αποκλειστική ευθύνη όσων διαχειρίζονται το χώρο. Χρειάζεται η συνεργασία των τοπικών παραγόντων και ομάδων συμφερόντων, εν προκειμένω των τουριστικών γραφείων, ώστε να αποφεύγουν την ταυτόχρονη άφιξη μεγάλων γκρουπ την ίδια χρονική στιγμή.

Πολλά από αυτά τα ζητήματα θα μπορούσαν να λυθούν και η κατάσταση θα μπορούσε να αποσυμφορηθεί, αν υπήρχε η δυνατότητα προαγοράς ηλεκτρονικού εισιτηρίου, το οποίο ο επισκέπτης θα σκανάρει από το κινητό του στα αντίστοιχα μηχανήματα εισόδου, αποφεύγοντας οποιαδήποτε αναμονή. Τα παραδείγματα ηλεκτρονικών τόπων πώλησης εισιτηρίων από το διεθνές χώρο είναι πολλά. Ενδεικτικά μπορεί κανείς να δει την επίσημη σελίδα πώλησης εισιτηρίων της Αλάμπρα στη Γρανάδα της Ισπανίας: <https://tickets.alhambra-patronato.es/en/home/inicio/>.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας και συζήτησης με τους υπεύθυνους του χώρου για την πραγματοποίηση της παρούσας εργασίας ενημερωθήκαμε ότι ένα από τα σχέδια που πρόκειται να υλοποιηθούν άμεσα, καθώς υπάρχουν ήδη οι απαραίτητες ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις, είναι η τοποθέτηση των μηχανημάτων για τη σάρωση ηλεκτρονικού εισιτηρίου στην είσοδο. Ακροθιγώς μόνο να αναφέρουμε εδώ πως η μείωση των μακριών σειρών αναμονής καθίσταται ακόμη πιο σημαντική στις συνθήκες κοινωνικής αποστασιοποίησης που έχει επιβάλει η πανδημία.

Γ2.2: Διαχείριση ροής επισκεπτών

Ένα θέμα που αναδεικνύεται συνολικά από όσα αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής είναι η φέρουσα ικανότητα του χώρου και η διαχείριση της ροής των επισκεπτών. Σύμφωνα με τον ορισμό του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού *φέρουσα ικανότητα* είναι «ο μέγιστος αριθμός ατόμων που μπορούν να επισκεφτούν μία τοποθεσία σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, χωρίς να

διακινδυνεύονται τα τοπικά περιβαλλοντικά, φυσικά, οικονομικά και κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά, και χωρίς να μειώνεται η ευχαρίστηση του επισκέπτη» ή, σύμφωνα με τον Chamberlain, είναι «το επίπεδο ανθρώπινης δραστηριότητας που μια περιοχή μπορεί να απορροφήσει χωρίς να επιφέρει αρνητικό αντίκτυπο στην τοπική κοινωνία ή στην ικανοποίηση των επισκεπτών».⁷⁴

Το ζήτημα αυτό απασχολεί ευρύτερα την τοπική κοινωνία της Σαντορίνης τα τελευταία χρόνια, κατά τα οποία σημειώθηκε εκρηκτική αύξηση της τουριστικής κίνησης, και αφορά στο σύνολο του νησιού, καθώς έχει επηρεαστεί ποικιλοτρόπως η ζωή των μόνιμων κατοίκων. Ένα ιδιαίτερα ακανθώδες ζήτημα είναι η διαχείριση της ταυτόχρονης άφιξης πολλών και μεγάλων κρουαζιερόπλοιων κάποιες ημέρες, συνθήκη στην οποία οι υποδομές αλλά και ο πληθυσμός του νησιού δυσκολεύονται να ανταποκριθούν αποτελεσματικά. Η συζήτηση είναι μεγάλη, καθώς διαφορετικές ομάδες συμφερόντων διατυπώνουν διαφορετικές λύσεις και προτάσεις.

Εξαιτίας αυτού του φαινομένου παρατηρείται κάποιες μέρες μεγάλος συνωστισμός και στο Ακρωτήριο, με αποτέλεσμα η ευχαρίστηση από την επίσκεψη να μειώνεται και να προκύπτουν προβλήματα όπως αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω. Γίνεται όμως αντιληπτό ότι το ζήτημα απαιτεί τη συνεργασία πολλών φορέων και μιας βιομηχανίας πολλών εκατομμυρίων, όπως η κρουαζιέρα, η οποία αποφέρει κέρδη και σε τοπικές επιχειρήσεις. Δυστυχώς στο σημείο αυτό το ιδιωτικό κέρδος των εταιρειών δυσκολεύει την ανεύρεση λύσης, αφού μια αλλαγή στο δρομολόγιο ενός κρουαζιερόπλοιου συνεπάγεται μεγάλο οικονομικό κόστος.

Εστιάζοντας λοιπόν στο κομμάτι που μας αφορά, στην επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο, θα πρέπει να γίνει εκ νέου μία συζήτηση με τα γραφεία διεκπεραίωσης εκδρομών κρουαζιέρας, αλλά και καθημερινών ημερήσιων εκδρομών, ώστε να αξιοποιείται το Ακρωτήριο ως πολιτιστικός πόρος, και κατ'

⁷⁴ Makhadmeh A., Al Badarneh M., Rawashdeh A. et al., "Evaluating the carrying capacity at the archaeological site of Jerash (Gerasa) using mathematical GIS modeling", The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Sciences, v23, August 2020, p.159-165. Accessible on <https://doi.org/10.1016/j.ejrs.2018.09.002>, σελ. 2.

επέκταση ως οικονομικός, εξασφαλίζοντας όμως παράλληλα την ασφάλεια μνημείου και επισκεπτών, καθώς και μια ευχάριστη και ανεμπόδιστη εμπειρία για τους δεύτερους. Η αναφορά σε οικονομικό πόρο δεν θα πρέπει να ξενίζει, αφού δεν αφορά αποκλειστικά στο κέρδος του εκάστοτε διοργανωτή εκδρομών, αλλά και στα έσοδα που αποκομίζει ο ίδιος ο χώρος, παρότι, σύμφωνα με το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο, δεν μένουν σε αυτόν, αλλά στο ΥΠΠΟ, απ' όπου και διαμοιράζονται εκ νέου.

Γ2.3: Το πωλητήριο του αρχαιολογικού χώρου

Αναφερόμενοι σε πηγές εσόδων, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στο πωλητήριο του χώρου. Παρότι βρίσκεται σε λειτουργία από το 2016, η ποικιλία των αντικειμένων που μπορεί να βρει κανείς είναι εξαιρετικά περιορισμένη, και ακόμη πιο περιορισμένες οι επιλογές των αντικειμένων ή των εκδόσεων που σχετίζονται με το Ακρωτήρι. Σε μια εποχή που τα πωλητήρια των μουσείων αποτελούν πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της εμπειρίας της επίσκεψης, αποφέροντας παράλληλα αξιοσημείωτα ποσά στα ταμεία, οι αρχαιολογικοί χώροι στη χώρα μας, καθώς και πολλά από τα μουσεία⁷⁵, έχουν αφήσει αυτή την ευκαιρία ανεκμετάλλευτη.

Μια σειρά παραγόντων, όπως οι γραφειοκρατικές διαδικασίες, οι διαδικασίες ανάθεσης, ο χαμηλός ρυθμός παραγωγής αντιγράφων, το σύστημα της παρακαταθήκης -το οποίο δεν λειτουργεί δελεαστικά για ιδιώτες δημιουργούς- έχουν σαν αποτέλεσμα τα προς πώληση είδη να είναι περιορισμένα και σε μεγάλο βαθμό ξεπερασμένης αισθητικής. Μια επίσκεψη στο υπάρχον πωλητήριο του Ακρωτηρίου αρκεί για να διαπιστώσουμε ιδίοις όμμασι όσα αναφέρουμε παραπάνω. Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι το κατάστημα δεν γίνεται αντιληπτό από την πλειοψηφία των επισκεπτών, καθώς βρίσκεται παραπλεύρως του βασικού μονοπατιού που οδηγεί στην είσοδο του χώρου, σε ελαφρώς ανυψωμένο επίπεδο και χωρίς κάποια πινακίδα που να ενημερώνει για την ύπαρξή του.

⁷⁵ Υπάρχουν βέβαια και λαμπρές εξαιρέσεις, ιδιωτικών κυρίως μουσείων, όπως το Μπενάκη ή το Κυκλαδικής Τέχνης. Αξίζει επίσης να αναφερθεί η μεταμόρφωση του πωλητηρίου του Ε.Α.Μ., που, δυστυχώς, η συγκυρία της πανδημίας και το κλείσιμο των Μουσείων δεν επέτρεψαν να απολαύσουμε για πολύ.

Εικόνα 6: Πωλητήριο αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου Θήρας (Οκτώβριος 2020)

Γ3.1: Περιήγηση στον προϊστορικό οικισμό

Συνεχίζοντας την πορεία μας αφήνουμε πίσω μας το χώρο έκδοσης εισιτηρίων και το πωλητήριο και μετά από λίγα μόλις μέτρα βρισκόμαστε στην είσοδο του ανεσκαμμένου και στεγασμένου χώρου. Η εντύπωση των περισσότερων επισκεπτών όταν εισέρχονται σε αυτόν συνοδεύεται από επιφωνήματα έκπληξης και θαυμασμού, ιδιαίτερα για όσους δεν γνωρίζουν τίποτα για το χώρο που επισκέπτονται. Σε αυτά προστίθεται συχνά και η ανακούφιση όταν αντιλαμβάνονται ότι ο χώρος δεν είναι υπαίθριος και ότι βρίσκονται προστατευμένοι από τον ήλιο και τη ζέστη.

Περνώντας την είσοδο, η οποία είναι ευρύχωρη και χωρίζεται στα δύο με σκοινί, λειτουργώντας παράλληλα και ως έξοδος, το πρώτο κτίριο που αντικρίζει κανείς μπροστά του είναι η Ξεστή 3. Έμπροσθεν της υπάρχει υπερυψωμένος και διαμορφωμένος με βαθμίδες χώρος, όπου μεγάλα γκρουπ ή και μεμονωμένοι επισκέπτες μπορούν να καθίσουν και να απολαύσουν το χώρο ή την ξενάγησή τους. Στη συνέχεια η διαδρομή ξεκινάει από τα δεξιά, όπου υπάρχει αρχικά η μακέτα και στη συνέχεια μία ακόμη ξύλινη κατασκευή με βαθμίδες, για μία ακόμη στάση. Η υπερυψωμένη διαδρομή συνεχίζεται περιμετρικά και επιτρέπει την προνομιακή θέαση του οικισμού, διευκολύνοντας την παρατήρηση των κτιρίων και του μεγέθους τους. Λίγο

μετά την Πλατεία των Διπλών Κεράτων και την Ξεστή 5 δίνεται η δυνατότητα επιλογής μικρότερης διαδρομής, η οποία παραλείποντας την Αποθήκη των Πίθων, μας επιτρέπει την πρόσβαση στο επίπεδο του δρόμου και των κτιρίων, στο ύψος της Πλατείας Κενοταφίου και λίγο πριν την Τριγωνική Πλατεία. Για όποιον ακολουθήσει τη μεγαλύτερη διαδρομή σκάλες μετά το κτίριο Ζ οδηγούν στο ίδιο ακριβώς σημείο.

Η διαδρομή συνεχίζει περνώντας από την Πλατεία Μυλώνος, όπου μπορεί κανείς να ακολουθήσει είτε την οδό Τελχίνων, η οποία οδηγεί στην έξοδο, είτε τη σκάλα δεξιά, που οδηγεί ξανά στην υπερυψωμένη διαδρομή. Κάνοντας ελάχιστα βήματα δεξιά, σε αντίθετη κατεύθυνση από τη ροή της προτεινόμενης διαδρομής, τοποθετήθηκαν το 2018 σε ειδικά διαμορφωμένες εσοχές δύο οθόνες που προβάλλουν σύντομο βίντεο με την τρισδιάστατη ψηφιακή αναπαράσταση της Δυτικής Οικίας. Λίγο πριν την ολοκλήρωση της επίσκεψης ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να δει το σημείο που βρέθηκε το μοναδικό μέχρι στιγμής χρυσό αντικείμενο, το αγαλματίδιο του αίγαγρου, και, αν είναι ανασκαφική περίοδος, τους αρχαιολόγους να ανασκάπτουν στην ίδια περιοχή.

Όπως ήδη αναφέρθηκε στον απολογισμό των ετών 2011-2012, κατά μήκος όλης αυτής της διαδρομής υπάρχουν σε καίρια σημεία πινακίδες με βασικές πληροφορίες σε δύο γλώσσες, ελληνικά και αγγλικά. Σίγουρα όμως θα μπορούσαν να ανανεωθούν και να εμπλουτιστούν, καθώς η συνέχιση των ανασκαφών και της έρευνας έχει φέρει στο φως νέα στοιχεία, καθώς και να γραφούν και σε σύστημα Braille, ώστε ο χώρος να γίνει προσβάσιμος και κατανοητός σε μια ακόμη ομάδα κοινού. Φυσικά η προσθήκη επιπλέον γλωσσών θα αποτελούσε ένα ακόμη πλεονέκτημα.

Ενδεχομένως θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στο χώρο κάποια ακόμη βίντεο με ψηφιακές αναπαραστάσεις κτιρίων και άλλες πληροφορίες, αλλά μετά από προσεκτική μελέτη, καθώς η υπερβολή στην παρουσία τεχνολογικών μέσων εντός του χώρου θα αλλοίωνε την ιδιαίτερη και αυθεντική εικόνα της προϊστορικής πολιτείας. Προτιμότερο θα ήταν τέτοιες οθόνες να τοποθετηθούν σε ξεχωριστό χώρο, μια ιδέα που θα αναπτυχθεί στη συνέχεια.

Μια ακόμη επισημάνση που θα έπρεπε να γίνει, η οποία αφορά όχι μόνο σε άτομα με κινητικές δυσκολίες αλλά και στο γενικό πληθυσμό, είναι ότι σε κάποια σημεία στάσης υπάρχει μεγάλη υψομετρική διαφορά μεταξύ δύο σκαλοπατιών, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η κατάβαση ή και να προκαλούνται μικροατυχήματα. Η επιδιόρθωση αυτής της μικρής αστοχίας θα απαιτούσε ξήλωμα κάποιων κομματιών της διαδρομής, οπότε και χρόνο, χρήμα και αναστάτωση στους επισκέπτες. Μια πολύ απλή λύση θα ήταν η επικόλληση στο πρώτο σκαλοπάτι ταινιών με έντονο χρώμα που να προειδοποιεί τους επισκέπτες με ένα σύντομο μήνυμα: «ΠΡΟΣΟΧΗ!» ή «ΠΡΟΣΕΞΤΕ ΤΟ ΒΗΜΑ ΣΑΣ». Φυσικά αυτό θα πρέπει να είναι γραμμένο και στα αγγλικά και ίσως σε κάποιες ακόμη γλώσσες.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη περιγραφή μιας επίσκεψης στο χώρο, θα πρέπει να κάνουμε μια σύντομη αναφορά και σε μία ακόμη παράμετρο που επηρεάζει την εμπειρία της επίσκεψης: το προσωπικό. Δυστυχώς αυτό είναι ένα ζήτημα που δεν αφορά μόνο στον αρχαιολογικό χώρο Ακρωτηρίου Θήρας, αλλά στους περισσότερους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας, όπως διαπιστώνεται και σε σχετική μελέτη του ΤΑΠΑ το 2012.⁷⁸

Χρόνια προβλήματα του ΥΠΠΟ και κυρίως η έλλειψη πόρων έχουν σαν αποτέλεσμα φύλακες, καθαριστές αλλά και άλλες ειδικότητες απαραίτητες για την εύρυθμη λειτουργία των χώρων να εργάζονται εποχιακά, με συμβάσεις ορισμένου χρόνου και μάλιστα η τοποθέτησή τους να γίνεται συχνά με μεγάλη καθυστέρηση. Αυτό δημιουργεί μεγάλα προβλήματα, ειδικά σε περιοχές όπως η Σαντορίνη, όπου η τουριστική σεζόν ξεκινάει ιδιαίτερα νωρίς. Η καθυστερημένη τοποθέτηση φυλάκων έχει σαν αποτέλεσμα ο χώρος να λειτουργεί κάποιες φορές πλημμελώς, αφού δεν μπορεί να καλυφθεί το προβλεπόμενο ωράριο λειτουργίας ή η πρόσβαση στο σύνολο του αρχαιολογικού χώρου.

Τέλος, θα ήταν χρήσιμο το προσωπικό των αρχαιολογικών χώρων να έχει μία σύντομη επιμόρφωση πριν από την ανάληψη των καθηκόντων του,

⁷⁸Σχεδιασμός Στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [online] Accessible at: <<https://sete.gr/media/7881/mckinsey-meleti-tapa.pdf>> [Accessed 12 June 2021].

αφού έχουν παρατηρηθεί κάποια μεμονωμένα μεν, υπαρκτά δε, ζητήματα συμπεριφοράς προς τους επισκέπτες ή διαχείρισης ζητημάτων που προκύπτουν κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης. Το ζήτημα βέβαια αφορά στις επιλογές της κεντρικής διοίκησης και των υπηρεσιών του ΥΠΠΟ, αφού η επιλογή των φυλάκων δεν γίνεται από τους διαχειριστές του χώρου. Ίσως όμως αυτή να είναι η πρώτη αλλαγή που θα έπρεπε να γίνει. Συνολικά, η έγκαιρη τοποθέτηση κατάλληλου προσωπικού φύλαξης θα πρέπει να αποτελεί βασική μέριμνα της διαχειριστικής αρχής ενός αρχαιολογικού χώρου. Σε έκθεση μάλιστα του ΤΑΠΑ προτείνεται η *«ανάπτυξη προγράμματος εκπαίδευσης μόνιμου και εποχιακού προσωπικού σε συνεργασία με πανεπιστημιακά ιδρύματα/φορείς»*.⁷⁹

Βασική μέριμνα θα πρέπει να αποτελέσει και ο ευπρεπισμός του χώρου, καθώς, παρά την εντυπωσιακή εικόνα που παρουσιάζει λόγω της διατήρησης και του μεγέθους των κτιρίων, υπάρχουν σημεία όπου υλικό προς επανατοποθέτηση και προσωρινά υλικά στερέωσης (σανίδες, μεταλλικές δοκοί, σκισμένα τσουβάλια) έχουν αφεθεί στο χώρο επί χρόνια. Είναι κατανοητό ότι οι εντατικοί ρυθμοί της ανασκαφής και ο ενθουσιασμός που προκαλούν τα ευρήματα οδήγησαν, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της ανασκαφής, σε βεβιασμένες λύσεις. Η διόρθωση όμως αυτών των μικρών αστοχιών σήμερα θα αναβάθμιζε αισθητά την εικόνα του χώρου και την ποιότητα της επίσκεψης. Σε συνομιλία με τους υπεύθυνους του χώρου, πριν την έναρξη συγγραφής της εργασίας αυτής, ενημερωθήκαμε ότι οι ενέργειες αυτές είναι ήδη προγραμματισμένες για το άμεσο μέλλον και ότι σχετική μελέτη για τη διαχείριση του χώρου έχει ήδη εγκριθεί από το ΚΑΣ.

Πιο σημαντική βέβαια από τον ευπρεπισμό του χώρου είναι η μέριμνα που έχει ληφθεί για την ασφάλεια των επισκεπτών και του μνημείου σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Για το σκοπό αυτό υπάρχουν δέκα έξοδοι στο χώρο, δεκατέσσερις πυροσβεστικές φωλιές και τέσσερις πυροσβεστικοί σταθμοί. Από εργαζόμενους στο Ακρωτήρι ενημερωθήκαμε ότι δεν υπάρχει επίσημο σχέδιο διαχείρισης και εκκένωσης του χώρου σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ή φυσικής καταστροφής (πληροφορία από Οκτώβριο του 2020). Έχουν όμως γίνει σχετικές κινήσεις και προσπάθειες επιμόρφωσης του προσωπικού με

⁷⁹ Ο.π, σελ. 3.

πρωτοβουλία του υπεύθυνου αρχαιοφύλακα. Φυσικά, σε ένα ολοκληρωμένο πλάνο διαχείρισης αρχαιολογικού χώρου τα ζητήματα ασφάλειας θα πρέπει να αποτελούν υψηλή προτεραιότητα.

Εικόνα 8: Σκαλοπάτια με άνιση υψομετρική διαφορά σε σημείο στάσης και θέασης

Εικόνα 9: Μια πιο καλαίσθητη προσέγγιση στις εργασίες στερέωσης προβλέπεται να γίνει στο εγγύς μέλλον

Μέρος Δ': ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

Έχοντας ολοκληρώσει στο σημείο αυτό μία όσο το δυνατόν πιστότερη αποτύπωση της εμπειρίας επίσκεψης στον προϊστορικό οικισμό του Ακρωτηρίου Θήρας και έχοντας καταγράψει τις υπάρχουσες υποδομές και υπηρεσίες επισκεπτών, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε κάποιες προτάσεις διαχείρισης που θα συνέβαλαν στην ανάδειξη του χώρου και σε μια μεγαλύτερη και αποτελεσματικότερη προβολή του. Υπενθυμίζουμε ότι σημείο εκκίνησης και βασική παραδοχή της χρηστής διαχείρισης είναι πρωτίστως η προστασία των αρχαιοτήτων και στη συνέχεια η προβολή τους, σε συνδυασμό με την καλύτερη δυνατή εξυπηρέτηση των επισκεπτών κάθε κατηγορίας (τουρίστες, τοπικός πληθυσμός, ΑΜΕΑ, σπουδαστές).

Οι προτάσεις που θα διατυπωθούν συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό με τα πορίσματα και τις δράσεις που προτείνονται σε μελέτη που εκπόνησε το ΤΑΠΑ και δημοσιεύτηκε το 2012 με τίτλο «Σχεδιασμός Στρατηγικής του ΤΑΠΑ με Στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς».⁸⁰ Στη μελέτη αυτή προτείνεται μία στρατηγική για την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας, η οποία βασίζεται σε τρεις άξονες: i) προϊόντα και υπηρεσίες, ii) προβολή και δίκτυο, iii) εμπειρία επισκέπτη.

Στον πρώτο άξονα προτείνονται *«σύγχρονη και δυναμική προϊόντική στρατηγική βάσει 9-10 κατηγοριών προϊόντων, διαμόρφωση τιμολογιακής πολιτικής εισιτηρίων βάσει στατιστικών στοιχείων, παροχή υπηρεσιών προστιθέμενης αξίας με τη χρήση νέων τεχνολογιών, ενίσχυση χορηγιών ιδιωτών και δημιουργία δικτύου μελών»*, στο δεύτερο άξονα προτείνεται *«ενιαία στρατηγική προβολής πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω προωθητικών ενεργειών και σύγχρονων δικτυακών χώρων εντός και εκτός της χώρας, χρήση*

⁸⁰Σχεδιασμός Στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [online] Accessible at: <<https://sete.gr/media/7881/mckinsey-meleti-tapa.pdf>> [Accessed 12 June 2021].

πολλαπλών καναλιών πώλησης, προώθησης & ενημέρωσης επισκεπτών εντός & εκτός χώρων φυσικών και μη, αξιοποίηση συναφών κλάδων (π.χ., Τουρισμός) για την ευρύτερη προβολή και προώθηση» και στον τρίτο άξονα «η αναβάθμιση χώρων βάσει πολυετούς πλάνου, παροχή συνεχούς εκπαίδευσης, ποιοτικός έλεγχος και αποτίμηση εμπειρίας επισκεπτών, δημιουργία μηχανισμών διασφάλισης εσόδων και ορισμός υπευθύνων για τη συνολική λειτουργία και διαχείριση χώρων (site management)».⁸¹

Δ1: Παροχή πληροφοριών για τον χώρο και για την επίσκεψη σε αυτόν

Είναι γεγονός ότι για τους περισσότερους ταξιδιώτες σήμερα η εμπειρία της επίσκεψης σε ένα τόπο γενικότερα, και σε ένα αρχαιολογικό χώρο ειδικότερα, ξεκινά πολύ πριν την άφιξή τους σε αυτόν. Το διαδίκτυο δίνει τη δυνατότητα αναζήτησης βασικής ή και ενδελεχούς πληροφορίας για καθετί και σε κάθε ενδιαφερόμενο, όπου και αν βρίσκεται αυτός. Οι βασικές βέβαια προϋποθέσεις είναι δύο: 1)η πληροφορία όντως να βρίσκεται στον κυβερνοχώρο και 2) να είναι διαθέσιμη σε όσες το δυνατόν περισσότερες γλώσσες, ώστε να έχουν όσο το δυνατόν περισσότεροι άνθρωποι πρόσβαση σε αυτή.

Η επίσκεψη λοιπόν στο Ακρωτήρι θα μπορούσε και θα έπρεπε να αρχίζει πολύ πριν αφιχθεί κάποιος στην Σαντορίνη. Για το σκοπό αυτό, και στα πρότυπα πολλών μουσείων και αρχαιολογικών χώρων στο εξωτερικό, θα μπορούσε να κατασκευαστεί ένα site όπου θα υπάρχουν όλες οι απαιτούμενες πληροφορίες για το χώρο, συνοδευόμενες από φωτογραφικό υλικό αλλά και κάθε άλλο ερμηνευτικό μέσο που οι σύγχρονες τεχνολογίες προσφέρουν.⁸² Με

⁸¹ Σχεδιασμός Στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [online] Accessible at: <<https://sete.gr/media/7881/mckinsey-meletitara.pdf>> [Accessed 12 June 2021], σελ. 2.

⁸²Σε σχετική εισήγησή της η Ντόρα Κόνσολα σημειώνει: «Η δυνατότητα πρόσβασης και επισκεψιμότητας και η πληροφόρηση για τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μνημεία και τα μουσεία αποτελούν κρίσιμες παραμέτρους στην προσπάθεια αξιοποίησής τους, στο πλαίσιο του στρατηγικού σχεδιασμού. (...)Επιπλέον ο μεγαλύτερος αριθμός των μουσείων στερείται ισότοπων στο διαδίκτυο και εμφανίζει εξαιρετικά περιορισμένη εισαγωγή νέων ερμηνευτικών τεχνολογιών. Άμεση συνέπεια των ελλείψεων αυτών είναι η χαμηλή επισκεψιμότητα». Κόνσολα Ντόρα, «Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτισμού Τουρισμού για την Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου», 11^ο Επιστημονικό Συνέδριο 'Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη', Ελληνικό Τμήμα της

τον όρο βέβαια πληροφορίες εννοούμε τόσο τις πρακτικές, όπως ωράρια και τρόπους μετάβασης⁸³, όσο και ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες, με τρόπο εύληπτο και κατανοητό από ένα ευρύτερο κοινό.

Θα πρέπει βέβαια εδώ να κάνουμε μια αναφορά στη σελίδα ΟΔΥΣΣΕΥΣ του ΥΠΠΟΑ, η οποία επιχείρησε να καλύψει την ανάγκη αυτή για το σύνολο των αρχαιολογικών χώρων της χώρας, χωρίς όμως να το πετυχαίνει απόλυτα, όπως προκύπτει από την σχετική ανακοίνωση του Κώστα Αρβανίτη. Μέρος των αδυναμιών του προκύπτει από το γεγονός ότι προσπάθησε να συγκεράσει δύο διαφορετικές λειτουργίες: 1) να αποκαταστήσει στο διαδίκτυο την εγκυρότητα και την ιστορική αλήθεια των αρχαιολογικών χώρων, ώστε να αντιμετωπίσει την ελλιπή ή προπαγανδιστική τους παρουσίαση από ιστοσελίδες ιδιωτικών συμφερόντων ή γειτονικών χωρών και 2) να στοχεύσει σε πιθανούς επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου.⁸⁴

Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα τις αδυναμίες του *ΟΔΥΣΣΕΑ*, στον κατάλογο μνημείων του οποίου συμπεριλαμβάνεται και το Ακρωτήρι, διατυπώνοντας παράλληλα τις αντίστοιχες προτάσεις για την οργάνωση και λειτουργία μιας σελίδας αποκλειστικά για το χώρο αυτό.

Αρχικά πρέπει να αναφέρουμε ότι τη διαχείριση και διάχυση της πληροφορίας για τις εκατοντάδες των χώρων που περιλαμβάνονται αυτή τη στιγμή στον *ΟΔΥΣΣΕΑ* την έχει μια ολιγομελής ομάδα του Υπουργείου Πολιτισμού, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ποιότητα και ποσότητα της πληροφόρησης. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι για το Ακρωτήρι, που εκτός από επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος είναι και ενεργή και σε εξέλιξη ανασκαφή, η ανανέωση και επικαιροποίηση της πληροφορίας είναι ζωτικής σημασίας. Για το λόγο αυτό προτείνεται η δημιουργία μιας ιστοσελίδας την οποία θα

Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI,ERSA), Πάτρα 14-15 Ιουνίου 2013, σελ.12-13.

⁸³ Βλ. το παράδειγμα του Catalhoyuk στη γειτονική Τουρκία: <http://www.catalhoyuk.com/visit>

⁸⁴ http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2410 . Για μια λεπτομερή ανάλυση βλ.: Αρβανίτης Κώστας, «Η διαχείριση 'εικονικών' αρχαιολογικών χώρων. Η περίπτωση του 'Οδυσσέα'», 3 Μέρη για τα Μουσεία – Μουσεία 04, Εκπαιδευτικό Συμπόσιο 7-9 Μαΐου 2004, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 101-109.

διαχειρίζεται σε μόνιμη βάση μια ομάδα ειδικών αποτελούμενη τόσο από αρχαιολόγους όσο και από επιστήμονες της Πληροφορίας.

Η στελέχωση της ομάδας αυτής με τους κατάλληλους ανθρώπους από τις κατάλληλες επιστήμες θα οδηγήσει στη συγκρότηση πληροφοριακού υλικού που δεν θα έχει εξειδικευμένη πληροφορία και ορολογία κατανοητές μόνο από αρχαιολόγους και συναφείς κλάδους, αλλά που θα απευθύνεται σε κάθε επισκέπτη. Η πληροφορία θα πρέπει να είναι δομημένη με τρόπο ελκυστικό και να τραβάει την προσοχή των χρηστών του Διαδικτύου, εκμεταλλευόμενη τις δυνατότητες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες. Η εποχή της απλής παράθεσης κειμένων με δυσνόητο λεξιλόγιο, που στην καλύτερη περίπτωση συνοδεύονται από μία φωτογραφία, έχει περάσει ανεπιστρεπτί. Για τον μη ειδικό επισκέπτη αποδεικνύονται συχνά ακατανόητα και για τον ειδικό ελλιπή.

Πλέον στη διάθεση των διαχειριστών, και κατ' επέκταση των χρηστών, υπάρχουν βίντεο, ψηφιακές αναπαραστάσεις, τρισδιάστατες απεικονίσεις, εικονικές περιηγήσεις. Όλα αυτά προσδίδουν στο υλικό μεγαλύτερη ζωντάνια και ερμηνευτικότητα, η οποία αποτελεί καίριο ζητούμενο στη Διαχείριση Αρχαιολογικών Χώρων σήμερα. Ένας ολοκληρωμένος διαδικτυακός τόπος άλλωστε δεν θα πρέπει να λειτουργεί μόνο ως προέκταση του φυσικού αρχαιολογικού χώρου, αλλά και ως αυτόνομος εικονικός, επιτρέποντας σε ανθρώπους που δεν έχουν τη δυνατότητα να ταξιδέψουν να τον «επισκεφθούν»⁸⁵. Αλλά και ο επισκέπτης του φυσικού χώρου θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να «επιστρέψει» εκεί εικονικά, τόσο για να βιώνει εκ νέου την εμπειρία, όσο και για να αναζητήσει επιπλέον πληροφορίες.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επικαλεστώ την πενταετή προσωπική εμπειρία της γράφουσας ως ξεναγού. Πολύ συχνά, ακόμη και μετά από μεγάλες σε διάρκεια και λεπτομερέστατες ξεναγήσεις, επισκέπτες πολλών και

⁸⁵ Προς αυτή την κατεύθυνση ο Κώστας Ακριβός προτείνει: «...να δημιουργηθεί ένα on line αυτόνομο περιεχόμενο για τον εικονικό αρχαιολογικό χώρο, που να εκμεταλλεύεται τις διαθέσιμες τεχνολογίες και να ερμηνεύει τον αρχαιολογικό χώρο, όχι να τον “αποτυπώνει”. Να περιλαμβάνει διαβαθμισμένες εφαρμογές ηλεκτρονικής μάθησης (e-learning) και διάδρασης για διαφορετικές ομάδες χρηστών που χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο ως μέσο μάθησης και διασκέδασης και που δεν είναι κατ' ανάγκη μελλοντικοί επισκέπτες των αρχαιολογικών χώρων.» Ακριβός Κώστας, ό.π., σελ. 107.

διαφορετικών εθνικοτήτων ρωτούσαν αν υπάρχει υλικό σχετικό με τον χώρο στο ίντερνετ και που θα μπορούσαν να αναζητήσουν επιπλέον πληροφορίες για το Ακρωτήριο κατά την επιστροφή τους στον τόπο διαμονής τους. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πόσο χρήσιμη θα ήταν η ύπαρξη ενός διαδικτυακού τόπου που θα προσφέρει έγκυρο υλικό, το οποίο θα ενημερώνεται ανά διαστήματα, εφόσον μάλιστα πρόκειται για μία ανασκαφή σε εξέλιξη, και γιατί όχι και βιβλιογραφία, σε όσες γλώσσες είναι αυτή διαθέσιμη.

Δ2. Μια Πύλη για το Ακρωτήριο

Έχοντας υπόψη μας όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, θα προχωρήσουμε στη διατύπωση μιας συνολικότερης πρότασης, η οποία θα κάλυπτε πολλές διαφορετικές λειτουργίες: τη δημιουργία ενός portal, μιας ιστοσελίδας – πύλης, η οποία θα περιέχει μια μεγάλη γκάμα χρήσιμων πληροφοριών καθώς και τους αντίστοιχους συνδέσμους. Η υλοποίηση μιας τέτοιας πρότασης συνάδει και με τους στόχους προγράμματος του Υπουργείου Ανάπτυξης και Επενδύσεων, που δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 2020, στα πλαίσια του ΕΣΠΑ 2014-2020, για την *«αξιοποίηση των ΤΠΕ για την προστασία, ανάδειξη και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας»*.

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ένα μικρό απόσπασμα από τους στόχους του προγράμματος: *«Η δράση αναμένεται να λειτουργήσει προς όφελος: της ανάδειξης και προβολής του πολιτιστικού αποθέματος και των πολιτιστικών πόρων της Χώρας, μέσω της δυναμικής τους παρουσίας στο διαδίκτυο, καθώς και της αναβάθμισης των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους επισκέπτες του φυσικού χώρου (αρχαιολογικοί χώροι, ιστορικοί τόποι, μουσεία, μνημεία κ.α.), των χρηστών των ψηφιακών υπηρεσιών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, μέσω της διάθεσης πλούσιου πολιτιστικού περιεχομένου. της ερευνητικής, ακαδημαϊκής και εκπαιδευτικής κοινότητας, μέσω της διάδοσης και της προβολής του σχετικού ερευνητικού έργου στο ευρύ κοινό, της διάθεσης πλούσιας και έγκυρης πληροφορίας και της χρήσης σύγχρονων τεχνολογιών ως εκπαιδευτικά εργαλεία που παρέχουν νέες ευκαιρίες στους μαθητές και εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων»*.⁸⁶

⁸⁶ ΕΣΠΑ 2014-2020: <https://www.espa.gr/el/Pages/ProclamationsFS.aspx?item=5004>

Τη σημασία μιας κατανοητής, εύκολης στην πλοήγηση και ελκυστικής ιστοσελίδας επισημαίνει και ο Κώστας Αρβανίτης, τονίζοντας ότι «*το φτωχό περιεχόμενο και η απλοϊκή σχεδίαση των ιστοσελίδων λειτουργούν απωθητικά, σχεδόν αντιαισθητικά στον εικονικό επισκέπτη*». Ο ίδιος αναφέρει ότι «*καθώς οι δικτυακοί τόποι αποκτούν όλο και περισσότερα ποιοτικά χαρακτηριστικά, αποδεσμεύονται σταδιακά από τη λειτουργία τους ως προέκταση των οργανισμών και των χώρων που παρουσιάζουν*». Θεωρεί πως αποκτούν μια αρκετά αυτόνομη ύπαρξη, αποτελώντας πολλές φορές παράγοντα αξιολόγησης των φυσικών χώρων. Με άλλα λόγια, όσο πιο προσεγμένη είναι η ιστοσελίδα, τόσο πιο θετικά προϋδεάζει τον επισκέπτη για την πραγματική συνθήκη που θα συναντήσει.⁸⁷

Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για πολλά από όσα αναφέρονται παραπάνω μας δίνει η γειτονική Τουρκία και ένα μνημείο που συγκαταλέγεται στη λίστα Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς: το Çatalhöyük.⁸⁸ Χωρίς να παραγνωρίζονται παράμετροι όπως η συμπερίληψή του στη λίστα της UNESCO και η διεξαγωγή ερευνητικού προγράμματος από το Πανεπιστήμιο του Stanford, θεωρούμε ότι αποτελεί ένα πολύ καλό πρότυπο για τη δημιουργία αντίστοιχης σελίδας για το Ακρωτήρι. Ένας ακόμη λόγος που επιλέγεται ως παράδειγμα είναι ότι αποτελεί προϊστορικό αρχαιολογικό χώρο, και μάλιστα πολύ παλαιότερο από την τελευταία φάση του Ακρωτηρίου, αφού τοποθετείται στη Νεολιθική Περίοδο.

Αναζητώντας πληροφορίες για να οργανώσουμε την επίσκεψή μας στο τουρκικό μνημείο επισκεπτόμαστε το <http://www.catalhoyuk.com/>. Οι πληροφορίες διατίθενται στα τουρκικά και στα αγγλικά. Σε μια αντίστοιχη σελίδα για το Ακρωτήρι προτείνεται η διάθεση της πληροφορίας σε περισσότερες γλώσσες. Κάτω ακριβώς από την επιλογή γλώσσας βρίσκονται οι επιλογές «Επισκεφθείτε μας» (Visit Us) και «Επικοινωνήστε μαζί μας» (Contact). Στις πληροφορίες για την πραγματοποίηση επίσκεψης δίνονται

⁸⁷ Αρβανίτης Κώστας, ό.π., σελ. 105.

⁸⁸ Çatalhöyük Research Project. [online] Accessible at: <<http://www.catalhoyuk.com/>> [Accessed 12 June 2021].

αναλυτικές οδηγίες για όποιον επιχειρήσει να φθάσει με δικό του μέσο, καθώς και πληροφορίες για ταξί και λεωφορεία. Επιπλέον ενημερωνόμαστε για το τι θα συναντήσουμε φτάνοντας στον αρχαιολογικό χώρο: κέντρο επισκεπτών, όπου υπάρχουν μικρές εκθέσεις και αντίγραφα ευρημάτων από την ανασκαφή, ξεναγός ή φύλακας του χώρου που θα διευκολύνει την περιήγησή μας και την είσοδό μας στο βόρειο αλλά και στο νότιο τομέα της ανασκαφής, καφέ με αναψυκτικά και σουβενίρ, αντίγραφο νεολιθικού σπιτιού και τέλος τουαλέτες. Πληροφορούμαστε ακόμη ότι δεν υπάρχει πρόσβαση για αναπηρικό αμαξίδιο, αλλά τα άτομα με μειωμένη κινητικότητα μπορούν να επικοινωνήσουν προ της επισκέψεώς τους, ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβασή τους.

Συνεχίζοντας την περιήγηση στο τουρκικό site μας δίνεται η δυνατότητα να «κατεβάσουμε» σε μορφή pdf χάρτη του χώρου, ενημερωτικό φυλλάδιο ή και οδηγό του χώρου σε τουρκικά και αγγλικά. Ο χάρτης του χώρου και ένα φυλλάδιο θα μπορούσαν να διατίθενται και σε μία αντίστοιχη σελίδα για το Ακρωτήρι, και ίσως ένας σύντομος οδηγός για το χώρο. Πλήρης οδηγός για το χώρο, που συνέγραψε ο Διευθυντής των Ανασκαφών Χρίστος Ντούμας και ο οποίος εκδόθηκε το 2017 από την Εταιρεία Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας, θα μπορούσε να διατίθεται προς πώληση on line σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή, συνεισφέροντας έτσι στη συγκέντρωση πόρων για την ανασκαφή. Η έκδοση είναι προς το παρόν διαθέσιμη σε δύο γλώσσες: ελληνικά και αγγλικά. Προτείνεται η μετάφραση και έκδοσή του σε όσο το δυνατόν περισσότερες γλώσσες.

Σε δύο τουλάχιστον γλώσσες πρέπει να είναι επίσης διαθέσιμος τόσο ο χάρτης όσο και το ενημερωτικό φυλλάδιο, ιδανικά και σε μερικές ακόμη. Ενδεικτικά προτείνονται τα γαλλικά και γερμανικά, αφού και οι δύο χώρες έχουν μεγάλο ποσοστό αρχαιόφιλου κοινού, τα ισπανικά ως η δεύτερη ομιλούμενη γλώσσα στον κόσμο, τα ρωσικά, ως γλώσσα που γνωρίζουν πολίτες αρκετών χωρών, κυρίως σλαβικών, αλλά και τα κινέζικα λόγω πληθυσμού και μεγάλης αγοραστικής δύναμης. Εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί το ενημερωτικό φυλλάδιο του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, το οποίο βρίσκει κανείς σε ψηφιακή και έντυπη μορφή σε είκοσι γλώσσες, καθώς και σε Braille σε ελληνικά και αγγλικά (<https://www.amth.gr/visit/information-in-multiple-languages>).

Πίσω στον ιστότοπο του Catalhöyük βρίσκουμε την ενότητα «Ο Χώρος» (The Site), όπου δίνονται ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες, με έμφαση στην αρχιτεκτονική και την καθημερινή ζωή. Τις πληροφορίες συνοδεύουν φωτογραφίες και σχεδιαστικές αναπαραστάσεις. Και σε αυτό το σημείο μπορεί να γίνει αντίστοιχη δουλειά για το Ακρωτήρι, καθώς έχουμε πλήθος πληροφοριών τόσο για την αρχιτεκτονική και τις κατασκευαστικές μεθόδους, όσο και για τις καθημερινές συνήθειες και δραστηριότητες των προϊστορικών κατοίκων του.

Στην ενότητα «Το Έργο» (The Project) υπάρχουν υποενότητες για: τη συμπερίληψη του μνημείου στη λίστα της UNESCO, για τους υπεύθυνους όλων των σχετικών με το χώρο εργασιών και δραστηριοτήτων, για όλες τις δράσεις που στοχεύουν στο να «ζωντανέψουν» το χώρο και να κάνουν την αρχαιολογική γνώση προσιτή στο ευρύ κοινό, για τα κατά έτος ενημερωτικά δελτία για την πρόοδο της ανασκαφής, αλλά και πλούσιο φωτογραφικό αρχείο και το πλήρες πλάνο διαχείρισης του χώρου. Πολλά από τα παραπάνω υπάρχουν διαθέσιμα και για το Ακρωτήρι και θα ήταν χρήσιμο να βρίσκονται στη διάθεση του επισκέπτη του διαδικτυακού τόπου. Δράσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα έχουν οργανωθεί στο παρελθόν, κυρίως για σχολεία του νησιού, και θα μπορούσε να υπάρχει αναρτημένο υλικό από αυτές τις επισκέψεις στο διαδίκτυο.

Στην ενότητα με τίτλο «Διαδικτυακή Πύλη Έρευνας» (Research Portal) υπάρχουν υπερσύνδεσμοι που δίνουν πρόσβαση στο υλικό της έρευνας, κάτι που συμβάλλει στη διάχυση της γνώσης, η οποία αποτελεί βασικό ζητούμενο στη διαχείριση αρχαιολογικών χώρων. Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να βρουν σχετική βιβλιογραφία, να διαβάσουν τις εκθέσεις κάθε έτους, να δουν βίντεο και φωτογραφίες, καθώς και σχέδια από την ομάδα εικονογράφησης, έχουν πρόσβαση στη βάση δεδομένων και τα αρχεία. Άφθονο αντίστοιχο υλικό υπάρχει και για το Ακρωτήρι και, παρότι ενδέχεται να υπάρχουν περιορισμοί στην περί δημοσιεύσεων και πνευματικών δικαιωμάτων ελληνική νομοθεσία, ένα μέρος αυτού σίγουρα θα μπορούσε να είναι διαθέσιμο on line.⁸⁹

⁸⁹Για τη δημιουργία ηλεκτρονικής βάσης για την καλύτερη διαχείριση του υλικού τεκμηρίωσης της ανασκαφής βλ. και Doumas Christos, 'Management Considerations at a Mediterranean Site' in De la

Σε μια τελευταία ενότητα παρουσιάζονται οι χορηγοί και οι συνεργάτες του έργου στο Çatalhöyük. Αντίστοιχα στην περίπτωση του Ακρωτηρίου η αναφορά σε φίλους, χορηγούς και συνεργάτες της ανασκαφής όχι μόνο θα αποτελούσε αναγνώριση για εκείνους, αλλά και θα προσέδιδε ακόμη μεγαλύτερο κύρος στον ίδιο τον αρχαιολογικό χώρο. Επιπλέον είναι πολύ πιθανό να προσέλκυε ακόμη περισσότερους φίλους και χορηγούς. Δεν ξεχνάμε βέβαια ότι η αναφορά αυτή γίνεται στα τεύχη του ΑΛΣ, σίγουρα όμως είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη η εμβέλεια του διαδικτύου.

Με οδηγό το τουρκικό μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχουμε ήδη αναφερθεί σε πολλά από τα στοιχεία που θα μπορούσε να περιέχει ένας ολοκληρωμένος διαδικτυακός τόπος για το Ακρωτήρι. Δεν είναι όμως μόνο αυτά.

Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και την εκπαιδευτική διάσταση των μνημείων. Σε επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στη διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, κάτι που, εφόσον υπάρχει, καλό είναι να αναφέρεται και στην ιστοσελίδα. Μπορεί απλά να αναφέρεται η ύπαρξη των προγραμμάτων, αλλά μπορεί και να υπάρχει υλικό προετοιμασίας για μια επίσκεψη, το οποίο να απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς, αλλά και άλλες ομάδες επισκεπτών.

Μια ακόμη δυνατότητα είναι να δημιουργηθούν και να βρίσκονται στην ιστοσελίδα κάποια παιχνίδια για τους μικρούς φίλους του αρχαιολογικού χώρου. Ενδιαφέρον παράδειγμα μας δίνει το Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας (<https://www.mthv.gr/el/to-psifiako-mouseio/online-paihnia/>). Στο Μουσείο της Ακρόπολης βρίσκουμε τη δραστηριότητα «Χρωμάτισε την Πεπλοφόρο». Μια αντίστοιχη δραστηριότητα στο Ακρωτήρι θα ήταν «Χρωμάτισε την Μεγάλη Θεά». Το Μουσείο Ακρόπολης μάλιστα δημιούργησε μια ειδική ιστοσελίδα για παιδιά, το "Acropolis Museum Kids", όπου προσφέρει πολλά παιχνίδια και δραστηριότητες και μάλιστα σε δύο γλώσσες, ελληνικά και αγγλικά (<https://acropolismuseumkids.gr/#diaskedasi-paixnidia>).

Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, p. 27-40.

Πολλές ακόμη υπηρεσίες θα μπορούσαν να παρέχονται on line, ώστε να διευκολύνεται η εμπειρία της επίσκεψης. Η προαγορά ηλεκτρονικού εισιτηρίου, που θα μπορεί κάποιος να «κατεβάσει» στο κινητό του ή και να το εκτυπώσει, θα μείωνε αισθητά τις ουρές και την αναμονή στο χώρο (δεδομένου βέβαια ότι θα εγκατασταθούν και θα λειτουργήσουν άμεσα τα αντίστοιχα μηχανήματα σάρωσης στην είσοδο).

Συχνά επίσης οι επισκέπτες ενδιαφέρονται για την παροχή οργανωμένων ξεναγήσεων. Σε συνεννόηση, λοιπόν, με τους ξεναγούς που δραστηριοποιούνται στο νησί θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία σελίδα όπου θα δίνονται όλες οι πληροφορίες για μία ξενάγηση στο Ακρωτήρι (χρόνος, κόστος, ωράρια, γλώσσες) και όπου θα υπάρχει η δυνατότητα να κάνει κανείς την κράτησή του και να απολαύσει ιδιωτικά ή σε μικρές ομάδες την εμπειρία αυτή. Ένας υπερσύνδεσμος (hyperlink) στην Πύλη για το Ακρωτήρι θα οδηγούσε στη σελίδα αυτή.⁹⁰ Η δυνατότητα προαγοράς μιας θέσης στην ξενάγηση διευκολύνει τον επισκέπτη, αλλά και τη διαδικασία συνολικά.

Η οργανωμένη παροχή μιας υπηρεσίας όπως η ξενάγηση είναι εξαιρετικά σημαντική για τη διάχυση της γνώσης και τη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Όπως αναφέρει η αρχαιολόγος Στέλλα Χρυσουλάκη: *«Για να κατοικηθεί η ιστορική μνήμη, να γίνει δηλαδή κομμάτι του παρόντος, έχει ανάγκη τη γνώση. Για να αποκτηθεί η γνώση χρειάζεται την “ξενάγηση” με την πρωταρχική έννοια του όρου, που με όχημα την πειθώ έχει ως αφετηρία τα δεδομένα της έρευνας για ένα ταξίδι που μπορεί να οδηγήσει στις εσχατιές της ονειροπόλησης.»*⁹¹ Ένας άρτια εκπαιδευμένος και ενημερωμένος ξεναγός μπορεί να έχει το ρόλο ενός διπλωμάτη που θα εκπροσωπεί τον αρχαιολογικό χώρο και θα υπογραμμίζει τη σημασία της

⁹⁰ Παραθέτουμε ως παράδειγμα ένα σύντομο βίντεο από το youtube, όπου Ισπανοί ξεναγοί διαφημίζουν τις υπηρεσίες τους για το μνημείο της Αλάμπρα στη Γρανάδα: <https://www.youtube.com/watch?v=fanzN2r20m4&t=14s>.

⁹¹ Χρυσουλάκη Στέλλα, «Ερμηνεύοντας το Παρελθόν: Εκπαιδευτικά Προγράμματα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας» στο *Παιδεία και Αρχαιολογία: εκπαιδευτικά προγράμματα του ΥΠ.ΠΟ*, Υπουργείο Πολιτισμού ΙΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ΤΑΠΑ 2001, σελ. 11.

προστασίας του, θα επισημαίνει τη σημασία της αρχαιολογικής επιστήμης και θα προβάλλει τη χώρα συνολικά.⁹²

Θα πρέπει ακόμη να υπάρξει πρόβλεψη και για την ύπαρξη συσκευών ακουστικής ξενάγησης και η πληροφορία αυτή να δίνεται με σαφήνεια και στην ιστοσελίδα του χώρου, όπως επίσης και το κόστος παροχής. Η υπηρεσία αυτή θα συνεισφέρει στα έσοδα του χώρου, αλλά και θα παρέχει μία οικονομική λύση σε ομάδες κοινού με μικρή αγοραστική δύναμη (νέοι, φοιτητές, άνεργοι) ή σε περιπτώσεις όπου, λόγω αυξημένης ζήτησης, δεν υπάρχει διαθέσιμος ξεναγός. Οι συσκευές αυτές διαθέτουν σε αρκετές συνήθως γλώσσες κάποια ηχογραφημένα κείμενα που παρέχουν πληροφορίες για το χώρο. Το γεγονός ότι απομονώνουν τους εξωτερικούς ήχους και ότι συχνά συνοδεύονται από ένα μουσικό υπόστρωμα που επιδρά χαλαρωτικά στον επισκέπτη προσμετρώνται στα πλεονεκτήματά τους.

Σίγουρα ένας επαγγελματίας ξεναγός μπορεί να προσφέρει μια πολύ πιο διευρυμένη υπηρεσία, απαντώντας σε ερωτήσεις και εξειδικεύοντας την ξενάγηση στα ενδιαφέροντα του επισκέπτη, δεν θα πρέπει όμως να παραβλέπουμε και τα οφέλη των πολυμεσικών εφαρμογών. Σε σχετική ερώτηση ο Κρίτων Πιπέρας, πρόεδρος του Σωματίου Διπλωματούχων Ξεναγών, οι οποίοι συχνά κατηγορούνται ότι αντιδρούν στην υιοθέτηση τέτοιων μέσων από μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, απαντά ότι: «*Καμία συσκευή δεν μπορεί να αντικαταστήσει την ανθρώπινη επαφή. Ο μέσος τουρίστας που επιθυμεί να εντυπώσει στην ιστορία της Ελλάδας θα επιλέξει τους ξεναγούς. (...)Θεωρώ πάντως ότι οι συσκευές βοηθούν πιο πολύ τους νέους και εκείνους που δεν έχουν πολλά χρήματα. Αντιθέτως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία άνθρωποι και όσοι είναι σε θέση να διαθέσουν ένα χρηματικό ποσό θα εξακολουθήσουν να προτιμούν τους ξεναγούς*». ⁹³

⁹²Σημειώνεται ότι «στο τέλος κάθε ανασκαφικής περιόδου οι ανασκαφείς οργανώνουν σεμινάρια για τους επαγγελματίες ξεναγούς του νησιού, ώστε να είναι ενήμεροι για τα νέα ευρήματα και για την πρόοδο της έρευνας και να ενημερώνουν καλύτερα τους επισκέπτες, όπως και για να βοηθούν στη συντήρηση του χώρου». Doumas Christos, 'Management Considerations at a Mediterranean Site' in De la Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ. 35-36.

⁹³Πανταζόπουλος Γιάννης, «Γιατί δεν έχουν Audio Guides τα μεγάλα ελληνικά μουσεία;», *LIFO*, 27.01.2018. Διαθέσιμο: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/giati-den-ehoy-n-audio-guides-ta-megala-ellinika-moyseia>.

Εν κατακλείδι, ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης αρχαιολογικού χώρου θα πρέπει να δίνει όλες τις δυνατότητες στον επισκέπτη και εκείνος με βάση τις δυνατότητες, το χρόνο, τη διάθεση και τα ενδιαφέροντά του να επιλέγει την καταλληλότερη για εκείνον. Το να είναι on line διαθέσιμες όλες αυτές οι επιλογές και πληροφορίες διευκολύνει την οργάνωση της επίσκεψης και προδιαθέτει θετικά τον επισκέπτη για αυτό που θα συναντήσει στο χώρο.

Έχοντας προηγουμένως αναφερθεί στο πόσο σημαντική είναι η ύπαρξη ενός οργανωμένου πωλητηρίου με ποικίλα πωλητέων ειδών και κομψά, ποιοτικά αναμνηστικά, μπορούμε να περάσουμε στο επόμενο βήμα: την ύπαρξη on line πωλητηρίου που θα συνεισέφερε σημαντικά στα έσοδα του χώρου. Τα πλεονεκτήματα αυτής της υπηρεσίας είναι προφανή: αδιάλειπτη λειτουργία και όχι μόνο κατά τις ώρες επίσκεψης στο χώρο, λειτουργία και κατά την περίοδο εξαιρετικών περιστάσεων, όπως αυτή των κλειστών επί μακρόν αρχαιολογικών χώρων και μουσείων, που βιώσαμε πρόσφατα με την πανδημία, δυνατότητα αγορών από κάθε ενδιαφερόμενο και όχι μόνο από τους επισκέπτες του χώρου. Αν φυσικά υπάρχει και η δυνατότητα αποστολής στο εξωτερικό, τα μεγέθη πολλαπλασιάζονται. Ας σημειωθεί ότι η λειτουργία on line πωλητηρίων βοήθησε πολλά μεγάλα μουσεία να επιβιώσουν κατά την περίοδο της πανδημίας, ακόμη και μουσεία του μεγέθους του MOMA στη Νέα Υόρκη.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί το on line πωλητήριο του Stonehenge, το οποίο προσφέρει δέκα βασικές κατηγορίες προϊόντων: i)βιβλία και άλλες εκδόσεις ii)οπτικοακουστικό υλικό iii)είδη σπιτιού και κήπου iv)κοσμήματα v)τρόφιμα και ποτά vi)είδη γραφείου vii)παιχνίδια viii)είδη ρουχισμού ix)συλλεκτικά αντικείμενα x) συνδρομές μελών.⁹⁴

Η περίπτωση τροφίμων και ποτών έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση της Σαντορίνης και του Ακρωτηρίου, και δυστυχώς έχει μείνει μέχρι στιγμής αναξιοποίητη, τη στιγμή που το νησί φημίζεται για κάποια από τα προϊόντα του και κυρίως για το κρασί του. Σε συνεννόηση με τοπικούς

⁹⁴ Σχεδιασμός Στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [online] Accessible at: <<https://sete.gr/media/7881/mckinsey-meleti-tapa.pdf>> [Accessed 12 June 2021], σελ. 9.

παραγωγούς και οινοποιεία η εμφιάλωση ενός κρασιού με την ονομασία *Ακρωτήρι*, πλαισιωμένο με την κατάλληλη διαφήμιση, η οποία θα δίνει έμφαση στους περίξ του αρχαιολογικού χώρου αμπελώνες, θα μπορούσε να αποτελέσει ισχυρό δέλεαρ για τους ενθουσιώδεις επισκέπτες του χώρου. Ή ακόμη και η πώληση φάβας, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι ευρήματα στην ανασκαφή επιβεβαιώνουν την καλλιέργειά της εδώ από τα προϊστορικά χρόνια.

Χρυσά αντικείμενα (πλην του μικρού αίγαγρου) και πολύτιμα κοσμήματα δεν βρέθηκαν στο Ακρωτήρι. Τα βλέπουμε όμως να τα φοράνε με μεγαλοπρέπεια οι κομψές κυρίες των τοιχογραφιών: ιέρειες, λατρεύτριες, κροκοσυλλέκτριες, ακόμη και η Μεγάλη Θεά. Η πώληση αντιγράφων των κοσμημάτων αυτών θα μπορούσε να αποφέρει σημαντικά έσοδα στα ταμεία του πωλητηρίου. Αν, λοιπόν, το ζητούμενο είναι η αύξηση των πωλήσεων, και συνεπώς των εσόδων, υπάρχει ένα ακόμη αποφασιστικό βήμα που πρέπει να γίνει.

Δ.3 Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Για την προώθηση των πωλητέων ειδών του καταστήματος του αρχαιολογικού χώρου, αλλά και για την προβολή και ανάδειξή του συνολικά, απαραίτητη είναι η δημιουργία λογαριασμών στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Η δύναμη τους στη σημερινή κοινωνία αλλά και στην οικονομία είναι αποδεδειγμένα τεράστια. Μικρές, ακόμη και ατομικές, επιχειρήσεις αλλά και πολυεθνικοί κολοσσοί επενδύουν στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και επιλέγουν να προβληθούν μέσω αυτών. Η δύναμη της εικόνας ανέκαθεν θεωρούνταν μεγάλη, αλλά κάποτε έπρεπε να βρεθείς στον κατάλληλο χώρο ώστε μια εικόνα να φτάσει στο οπτικό σου πεδίο, για παράδειγμα μέσω μιας αφίσας. Πλέον με το πάτημα ενός κουμπιού ή το άγγιγμα μιας οθόνης οι εικόνες έρχονται στο κινητό σου, συνοδευόμενες, ή όχι, και από όλες τις χρήσιμες πληροφορίες. Αυτή είναι μία δυνατότητα που πολλά Μουσεία, τόσο στο εξωτερικό, αλλά και στο εσωτερικό, έχουν ήδη εκμεταλλευθεί.⁹⁵

⁹⁵Για μια διεξοδική εξέταση του ζητήματος βλ.: Ανδριοπούλου Θεοδώρα, «Η Επίδραση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στα Ελληνικά Μουσεία», πτυχιακή εργασία, ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδος, Τμήμα Διοίκησης, Οικονομίας & Επικοινωνίας, Πολιτιστικών & Τουριστικών Μονάδων, Πάτρα 2017.

Το ίδιο ακριβώς θα μπορούσε να γίνει και για το Ακρωτήρι, το οποίο μάλιστα προσφέρει έναν όγκο ευρημάτων που επιτρέπει την τακτική ανανέωση του αναρτημένου υλικού. Στο παράδειγμα του Catalhöyük υπάρχουν στο site οι σύνδεσμοι οι οποίοι κατευθύνουν τον επισκέπτη σε Facebook, Twitter, YouTube και Flickr. Από την ελληνική πραγματικότητα ενδεικτικά αναφέρουμε την πολύ επιτυχημένη παρουσία του Αρχαιολογικού Μουσείου Νικόπολης στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Και εδώ υπάρχει η σχετική ένδειξη στο τέλος της ιστοσελίδας του Μουσείου, ώστε ο επισκέπτης να το «ακολουθήσει» (<https://nicopolismuseum.gr/>).

Η αξιοποίηση του ίντερνετ και όλων των εργαλείων που αυτό προσφέρει για την προβολή του χώρου αναλύθηκαν εκτενώς παραπάνω, με παραδείγματα μάλιστα από άλλες χώρες και μνημεία. Πολλές από τις προτάσεις που διατυπώθηκαν αφορούν την εμπειρία πριν και μετά την επίσκεψη στον προϊστορικό οικισμό. Οι νέες τεχνολογίες όμως μας δίνουν πολλές δυνατότητες για την παροχή ακόμη περισσότερων υπηρεσιών κατά την επίσκεψη. Ειδικοί στην πολιτιστική διαχείριση και τον πολιτιστικό τουρισμό θεωρούν τις πολυμεσικές και διαδραστικές εφαρμογές σημαντικά εργαλεία, που επαυξάνουν την εμπειρία μιας επίσκεψης σε έναν αρχαιολογικό χώρο, ιδιαίτερα προϊστορικό, και συμβάλλουν στην ερμηνευτικότητα και την κατανόηση του μνημείου από τους επισκέπτες.⁹⁶

Στο πνεύμα αυτό η Ντόρα Κόνσολα στην εισήγησή της σχετικά με το Στρατηγικό Σχέδιο Τουρισμού για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου αναφέρεται στην μεθερμίνευση ή ερμηνεία ενός μνημείου ή χώρου της πολιτιστικής κληρονομιάς, μια διαδικασία σύνθετη, αφού έχει σα βασικό

Διαθέσιμο στο: Ιδρυματικό Καταθετήριο Αθηνά:
<http://repository.library.teiwest.gr/xmlui/handle/123456789/5847>.

⁹⁶ Erzsebet Jerem, Zsolt Vasaros, Gabor Callay et al., "The Concept of Archaeological Presentation Sites and Visitor Centers in Hungary", January 2004, Research Gate. Available on: https://www.researchgate.net/publication/242481832_The_Concept_of_Archaeological_Presentation_Sites_and_Visitor_Centres_in_Hungary, σελ. 97. Στο ίδιο, σελ. 102: «Η εφαρμογή της εικονικής πραγματικότητας, διαδραστικών εφαρμογών και παρουσιάσεων με πολυμέσα δίνει τη δυνατότητα επίσκεψης σε ανθρώπους που για διάφορους λόγους δεν μπορούν ή δεν θέλουν να μετακινηθούν στο φυσικό χώρο, αλλά έχει τη δυνατότητα και να παρακινήσει πολλούς να το κάνουν τελικά». Μτφ. δική μου.

στόχο να δώσει νόημα στον πολιτιστικό πόρο και να παρέχει στους επισκέπτες πληροφορία με τρόπο ψυχαγωγικό.⁹⁷

Δ.4 Κέντρα Μεθερμίνευσης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Κέντρα Ενημέρωσης Επισκεπτών

Η Ντόρα Κόνσολα κάνει λοιπόν λόγο για τα Κέντρα Μεθερμίνευσης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, τα οποία μπορούν να έχουν διάφορες μορφές. Χρησιμοποιώντας πολυμέσα, εικονική πραγματικότητα και το διαδίκτυο η πληροφορία μεταδίδεται στον επισκέπτη με τρόπο εύληπτο και ευχάριστο και τον εμπλέκει ενεργά κρατώντας άσβεστο το ενδιαφέρον του. Αναφέρει ακόμη στην εισήγησή της ότι η χρήση νέων τεχνολογιών μπορεί να προσελκύσει ομάδες κοινού που δεν ανήκουν παραδοσιακά στους επισκέπτες μουσείων, μνημείων και αρχαιολογικών χώρων.⁹⁸

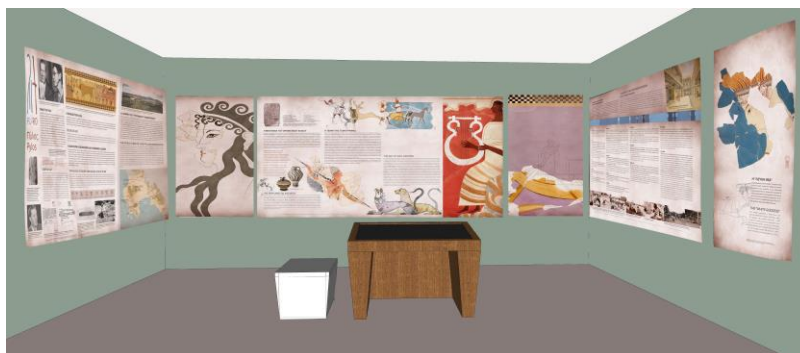
Ένα Κέντρο Επισκεπτών ή Κέντρο Πληροφόρησης στο Ακρωτήρι θα μπορούσε να ακολουθήσει το παράδειγμα ενός άλλου σημαντικού προϊστορικού χώρου, του Ανακτόρου του Νέστορος στην Πύλο (βλ. εικ. 2), όπου με τη χρήση συμβατικών μέσων, αλλά και νέων τεχνολογιών, στο Χώρο Ενημέρωσης Κοινού ο επισκέπτης εμπλουτίζει την εμπειρία του. Υπάρχουν εκεί μεγάλοι επιτοίχιοι πίνακες με πληροφοριακό υλικό, χάρτες, φωτογραφίες και πολύχρωμες σχεδιαστικές αναπαραστάσεις, ένα αντίγραφο πινακίδας Γραμμικής Β', βίντεο με ψηφιακή αναπαράσταση του ανακτόρου καθώς και μια μεγάλη οθόνη αφής που μας μεταφέρει σε μυκηναϊκούς τάφους και άλλα σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος της ευρύτερης περιοχής.

Στο Ακρωτήρι, όπου η ποικιλία και ο μεγάλος αριθμός των ευρημάτων της ανασκαφής μας έχουν βοηθήσει να σχηματίσουμε μια καλή εικόνα της ζωής σε ένα ακμάζον και κοσμοπολίτικο λιμάνι της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, θα μπορούσαμε με αντίστοιχα μέσα αυτών του ανακτόρου της Πύλου να παρέχουμε στον επισκέπτη ένα καλύτερο πλαίσιο κατανόησης. Το ιστορικό της ανασκαφής, οι τεχνικές δόμησης των προϊστορικών τεχνιτών, η

⁹⁷Κόνσολα Ντόρα, ό.π, σελ. 6.

⁹⁸Blockey M. and Hems A., *Heritage Interpretation*, New York, Routledge 2006. Στο Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σελ.6.

χλωρίδα και η πανίδα του νησιού, το εμπόριο, οι διατροφικές συνήθειες, ο καλλωπισμός γυναικών και ανδρών είναι κάποιες μόνο από τις ενότητες για τις οποίες θα μπορούσε να υπάρχει πληροφοριακό υλικό, ώστε να πλαισιώνεται καλύτερα η επίσκεψη στον χώρο.

Εικόνα 10: Χώρος Ενημέρωσης Κοινού στο Ανάκτορο του Νέστορος, Πύλος Μεσσηνίας

Ένας χάρτης της ευρύτερης περιοχής του Αιγαίου και της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και ένα χρονολόγιο με αναφορές και στην αιγυπτιακή, για παράδειγμα, ιστορία και αρχαιολογία θα βοηθούσαν πολλούς επισκέπτες να αντιληφθούν το ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο το Ακρωτήριο αναδείχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια, αν όχι το σημαντικότερο, της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Η εγγύτητα άλλωστε της Σαντορίνης με την Κρήτη και άλλα νησιά του Αιγαίου είναι ένα στοιχείο που πρέπει να αναδειχθεί, αφού συνέβαλε καθοριστικά στην εξέλιξη του οικισμού.

Ο χάρτης θα έλυνε ένα ακόμη πρόβλημα, αφού, σύμφωνα και με την εμπειρία της γράφουσας, πολλοί από τους τουρίστες που επισκέπτονται το χώρο συχνά δεν αντιλαμβάνονται σε ποιο μέρος του κόσμου βρίσκονται. Αυτό ισχύει κυρίως για μη Ευρωπαίους ή για επισκέπτες κρουαζιέρας, που με τη συνεχή εναλλαγή τόπων χάνουν την αίσθηση του γεωγραφικού τους στίγματος.

Στη συνέχεια οθόνες αφής θα μπορούσαν να μας μεταφέρουν σε συγκεκριμένα στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής στο προϊστορικό Ακρωτήριο ή να μας επιτρέπουν να «επισκεφθούμε» κάποιο κτίριο, τουλάχιστον από τα πλήρως ανεσκαμμένα. Ένα ολιγόλεπτο βίντεο έχει ήδη δημιουργηθεί με την

τρισδιάστατη ψηφιακή αναπαράσταση της Δυτικής Οικίας και προβάλλεται εντός του αρχαιολογικού χώρου σε δύο συμβατικές οθόνες, με υπότιτλους σε αγγλικά, κινέζικα και ρωσικά.

Εικόνα 11 Οθόνη εντός του αρχαιολογικού χώρου με τρισδιάστατη σχεδιαστική αναπαράσταση της Δυτικής Οικίας (υπότιτλοι στα κινέζικα)

Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε επίσης η παρουσίαση κάποιων τεχνικών εργασιών, για τις οποίες πολύ συχνά ενδιαφέρονται οι επισκέπτες. Ολιγόλεπτα βίντεο από τη δουλειά στα εργαστήρια, με τη διαδικασία ανασύνθεσης και συντήρησης μιας τοιχογραφίας θα προσέλκυαν το ενδιαφέρον όλων και ενδεχομένως τις δωρεές κάποιων εξ' αυτών. Όπως στο Νέο Μουσείο της Ακρόπολης, όπου το βλέμμα του επισκέπτη αιχμαλωτίζουν οι επιβλητικές Καρυάτιδες, αλλά και το βίντεο με τη διαδικασία συντήρησης και αποκατάστασής τους. Σε προϊστορικούς χώρους της Ουγγαρίας, όπου η προβολή βίντεο και η χρήση τεχνολογιών της πληροφορίας (IT) είναι εκτεταμένη, η ανατροφοδότηση από τους επισκέπτες είναι θετική. Συμβατικά αλλά και σύγχρονα μέσα που οπτικοποιούν όχι μόνο την αρχαιολογική γνώση, αλλά και την αρχαιολογική διαδικασία κεντρίζουν το ενδιαφέρον μεγάλου μέρους του κοινού.⁹⁹

Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να σημειώσουμε ότι οποιαδήποτε πρόταση ανάδειξης για τον αρχαιολογικό χώρο δεν θα πρέπει να λειτουργεί ανταγωνιστικά του Μουσείου Προϊστορικής Θήρας, το οποίο, παρότι απομακρυσμένο γεωγραφικά, αποτελεί τη φυσική και νοηματική του συνέχεια και συμπληρώνει την εμπειρία της επίσκεψης. Αντίθετα, στο Κέντρο

⁹⁹Erzsebet Jerem, Zsolt Vasaros, Gabor Callay et al., ό.π., σελ. 102.

Επισκεπτών μπορεί να προωθείται το Μουσείο είτε με κάποιο φυλλάδιο είτε με κάποιο σύντομο βίντεο με πλάνα από τους εκθεσιακούς χώρους. Το αντίστοιχο βέβαια θα μπορούσε να συμβαίνει και στο Μουσείο: να παρακινείται ο επισκέπτης να επισκεφθεί και το χώρο. Πρέπει στο σημείο αυτό να διευκρινίσουμε ότι το Μουσείο Προϊστορικής Θήρας βρίσκεται στο κέντρο της πρωτεύουσας του νησιού, τα Φηρά, οπότε συχνά ανακαλύπτεται τυχαία από τους τουρίστες. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τον αρχαιολογικό χώρο, ο οποίος βρίσκεται στο νότιο άκρο του νησιού.

Μια εναλλακτική, ή και συμπληρωματική, πρόταση θα ήταν η δημιουργία ενός Κέντρου Πληροφόρησης Επισκεπτών στα Φηρά. Σε συνεννόηση με τις τοπικές αρχές θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένας χώρος όπου με χάρτες και φυλλάδια, αλλά και με προβολές βίντεο και οθόνες αφής¹⁰⁰ ο επισκέπτης του νησιού θα ενημερώνεται για την ύπαρξη του αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου, του Μουσείου Προϊστορικής Θήρας, αλλά και του Αρχαιολογικού Μουσείου και της Αρχαίας Θήρας. Με ένα άλμα στο χρόνο ο επισκέπτης μπορεί να ενημερώνεται και για τη μεσαιωνική ιστορία του νησιού και να συνδυάζει την επίσκεψή του στον προϊστορικό οικισμό με μία περιήγηση σε έναν από τους πέντε οχυρωμένους μεσαιωνικούς οικισμούς του νησιού, το *καστέλι* του Ακρωτηρίου. Πηγαίνοντας ένα βήμα πιο πέρα ο επισκέπτης μπορεί να ενημερώνεται για τις πεζοπορικές διαδρομές που ενώνουν τρία από τα καστέλια του νησιού μεταξύ τους, αλλά και με την Αρχαία Θήρα και τον προϊστορικό οικισμό.

Ακολουθώντας το παράδειγμα του Μουσείου Szeleta στην Ουγγαρία¹⁰¹ το Κέντρο Πληροφόρησης Επισκεπτών θα μπορεί ακόμη να δημιουργεί μια σύνδεση ανάμεσα στην αρχαιολογική κληρονομιά και στα άλλα σημεία ενδιαφέροντος του νησιού, ακόμη και στην πλούσια οινική και γαστρονομική του παράδοση. Οργανικά κατάλοιπα φυτών που βρέθηκαν στην ανασκαφή και ευρήματα που επιβεβαιώνουν την παραγωγή κρασιού από τα προϊστορικά χρόνια αποτελούν ιδανικό σύνδεσμο με την σύγχρονη παραγωγή τοπικών προϊόντων και έναν έξυπνο τρόπο προώθησής τους.

¹⁰⁰Τα προβλήματα που ενδεχομένως παρουσιάζει η χρήση οθονών αφής στη μέτα Covid-19 εποχή θα μπορούσαν να λυθούν είτε με την τοποθέτηση αντισηπτικού δίπλα στην οθόνη, το οποίο θα χρησιμοποιείται πριν και μετά, είτε με την τοποθέτηση προσωπικού για τακτικό καθαρισμό.

¹⁰¹Erzsebet Jerem, Zsolt Vasaros, Gabor Callay et al., ό.π., σελ. 99.

Πολύ πριν φτάσει όμως κάποιος στα Φηρά και στο Κέντρο Πληροφόρησης Επισκεπτών θα έπρεπε να υπάρχει μια οργανωμένη εκστρατεία προβολής του Ακρωτηρίου στις πύλες εισόδου του νησιού, στο λιμάνι και στο αεροδρόμιο. Μικρότερα περίπτερα τουριστικών πληροφοριών και στους δύο αυτούς χώρους θα ενημερώνανε τους χιλιάδες τουρίστες που καταφθάνουν καθημερινά στο νησί ότι εκτός από μαγευτική θέα και ηλιοβασιλέματα το νησί αυτό έχει αξιόλογα σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος, μεταξύ των οποίων έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Νοτιοανατολικής Μεσογείου. Η πρόσφατη μάλιστα επέκταση και αναμόρφωση του αερολιμένα Θήρας αποτελεί ιδανική συνθήκη για την τοποθέτηση αφισών και βίντεο που θα προβάλλουν τον αρχαιολογικό χώρο. Με τη χρήση των νέων τεχνολογιών οι κομπές κυρίες της Οικίας των Γυναικών ή η Μεγάλη Θεά θα μπορούσαν να «ζωντανεύουν» και να καλωσορίζουν τους επισκέπτες στο νησί.

Δ.5 Φέρουσα ικανότητα του μνημείου και έλεγχος ροής επισκεπτών

Όσα παραπάνω αναφέραμε στοχεύουν στην ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου Θήρας. Ως ποιου σημείου όμως; Τα τελευταία χρόνια ένα κρίσιμο ζήτημα έχει αναδυθεί στους κόλπους της πολιτιστικής διαχείρισης, φέροντας πολλές φορές τους επαγγελματίες του χώρου αντιμέτωπους με διαφορετικές ομάδες συμφερόντων. Πολλοί πολιτισμικοί διαχειριστές έχουν αρχίσει να συνηγορούν υπέρ μιας πιο συντονισμένης και προσεκτικής διαχείρισης των αρχαιολογικών πόρων, αναγνωρίζοντας ότι τα μνημεία έχουν μία φέρουσα ικανότητα, η υπέρβαση της οποίας έχει σοβαρές επιπτώσεις σε εκείνα, αλλά και στους επισκέπτες και την ποιότητα των παρεχόμενων σε αυτούς υπηρεσιών.¹⁰²

Οι Middleton & Hawkins ορίζουν τη *φέρουσα ικανότητα* ως «το μέτρο της ανοχής ενός τόπου ή κτηρίου στην τουριστική δραστηριότητα και το όριο

¹⁰²De la Torre Marta (ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ. 11.

πέραν του οποίου μια περιοχή μπορεί να υποφέρει από αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού».¹⁰³ Αυτό είναι σίγουρα κάτι που δεν θα επιθυμούσαμε για τον αρχαιολογικό χώρο Ακρωτηρίου Θήρας, ο οποίος μάλιστα έχει μεγάλη αρχαιολογική, ιστορική και επιστημονική αξία. Έχουμε άλλωστε αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο στο φαινόμενο του υπερτουρισμού που ήδη αντιμετωπίζει το νησί της Σαντορίνης.

Το ζητούμενο λοιπόν είναι να κατευθύνουμε τους επισκέπτες του νησιού, πολλοί εκ των οποίων αγνοούν την ύπαρξη του σπουδαίου αρχαιολογικού χώρου, στο Ακρωτήρι. Το στοίχημα είναι να αναδειχθούν τα μοναδικά του στοιχεία, ώστε να προσελκύσουμε το ενδιαφέρον και ομάδων τουριστών που δεν συνηθίζουν να επισκέπτονται σημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στις διακοπές τους. Στη συνέχεια θα πρέπει να αναζητήσουμε τρόπους ώστε η ροή των επισκεπτών να είναι συνεχής, ιδιαίτερα κατά τους θερινούς μήνες που το ωράριο είναι διευρυμένο.

Καταθέτοντας και την εμπειρία της γράφουσας, παρατηρείται το φαινόμενο να υπάρχουν μέρες κατά τις οποίες σχηματίζονται ουρές στα εκδοτήρια και μέρες κατά τις οποίες οι επισκέπτες είναι λιγοστοί. Επίσης, αυξημένη κίνηση παρατηρείται κατά τις πρωινές και μεσημεριανές ώρες, ενώ το απόγευμα ο χώρος παρουσιάζει συνήθως εικόνα ερήμωσης. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, μέρος του προβλήματος αποτελεί κάποιες ημέρες η ταυτόχρονη άφιξη μεγάλων κρουαζιερόπλοιών στο νησί.

Το αν το αποτύπωμα της κρουαζιέρας στη Σαντορίνη είναι θετικό ή αρνητικό είναι μια συζήτηση πολύ ευρύτερη, η οποία απασχολεί έντονα την τοπική κοινωνία τα τελευταία χρόνια. Μια επιχειρηματολογία υπέρ ή κατά δεν εμπίπτει στις προθέσεις αυτής της εργασίας. Αυτό όμως που μπορούμε να κάνουμε είναι προτάσεις για μια καλύτερη διαχείριση της υφιστάμενης κατάστασης. Μία λύση που θα μπορούσε να διευκολύνει τη ροή των επισκεπτών θα ήταν να χρησιμοποιείται μία ακόμη είσοδος, ώστε να εισέρχονται ξεχωριστά τα γκρουπ και ξεχωριστά τα μεμονωμένα άτομα και οι παρέες. Φυσικά αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη επιπλέον προσωπικού.

¹⁰³Middleton & Hawkins στο Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007, σελ. 45.

Το ζήτημα των “νεκρών” απογευματινών ωρών θα μπορούσε ίσως να αντιμετωπιστεί μερικώς κατόπιν συνεννόησης με τους ξεναγούς που δραστηριοποιούνται στο νησί, με τον προγραμματισμό και τη διάθεση οργανωμένων ξεναγήσεων και εκείνες τις ώρες. Αυτή φυσικά η πληροφορία θα βρίσκεται στην οργανωμένη ιστοσελίδα του Ακρωτηρίου, στην οποία αναφερθήκαμε εκτενώς σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ενδεχομένως αρκετοί θα προτιμήσουν τις απογευματινές ώρες και άλλοι θα αναγκαστούν να τις επιλέξουν αν δεν υπάρχουν διαθέσιμες θέσεις στις πρωινές.

Η ανεύρεση λύσης στο ζήτημα του ορίου επισκεπτών δεν είναι εύκολη, κάτι που γνωρίζουν καλά πολιτιστικοί διαχειριστές οι οποίοι το έχουν επιχειρήσει, αφού έχουν αναγκαστεί να συγκρουστούν με μεγάλα συμφέροντα. Παρότι είναι σίγουρο ότι δεν μπορούν να είναι όλοι εξίσου ικανοποιημένοι, μια συνεκτική διαδικασία σχεδιασμού που περιλαμβάνει ευρεία διαβούλευση με τις ενδιαφερόμενες ομάδες θα είχε ίσως κάποια αποτελέσματα.¹⁰⁴

Δ.6 Εκπαιδευτικά προγράμματα

Η αναγκαιότητα άλλωστε μιας πιο ανιδιοτελούς εμπλοκής του κοινού στο αρχαιολογικό έργο είναι κάτι που τονίζεται συχνά. Όπως αναφέρει και η Εύη Αδάμ: *«πρέπει να εκπαιδεύσουμε το κοινό ώστε να εκτιμήσει την αξία της μη προσοδοφόρας αρχαιολογίας, δηλαδή της ανθρωπιστικής της πλευράς. Μόνο έτσι θα διασφαλιστεί το μέλλον της.»* Αυτή λοιπόν η εμπλοκή, σύμφωνα με την ίδια, πραγματοποιείται με πολλούς τρόπους: με εκπαιδευτικά προγράμματα, διαλέξεις, ενημερωτικές δράσεις, ακόμη και με «ανοιχτές “ημέρες

¹⁰⁴ Πολιτιστικοί διαχειριστές έχουν πολλές φορές επιχειρήσει να βάλουν ένα όριο στον αριθμό των ανθρώπων που μπορούν να είναι σε ένα χώρο σε μία δεδομένη στιγμή, αλλά δεν έχουν καταφέρει να το κάνουν λόγω σύγκρουσης με άλλα συμφέροντα.(...) Οι τουρίστες συχνά εμπιστεύονται την ασφάλειά τους σε ταξιδιωτικούς πράκτορες όταν επισκέπτονται έναν αρχαιολογικό χώρο και οι πολιτιστικές αρχές καταβάλλουν ελάχιστες προσπάθειες για να επηρεάσουν την πιθανώς επικίνδυνη ροή των επισκεπτών.(...) Μία ενοχλητικής τάση που έχει διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες είναι να δίνεται προτεραιότητα στην οικονομική αξία ενός πολιτιστικού πόρου και να αγνοούνται οι υπόλοιπες. (μτφ. δική μου) De la Torre Marta (ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ. 11-12.

αρχαιολογίας”, όπου το κοινό μνείται στην αρχαιολογική διαδικασία, ή με τη φιλοξενία ευρύτερων πολιτιστικών εκδηλώσεων (ταινίες, συναυλίες κ.α) σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία».¹⁰⁵ Όπως άλλωστε αναφέρει και η Νεκταρία Δασακλή «αιτία και σκοπός ανάδειξης μιας ανασκαφής είναι να καταστεί η αρχαιολογική πληροφορία προσβάσιμη στο κοινό, το οποίο γίνεται μέτοχος στην ερμηνευτική διαδικασία»¹⁰⁶. Ας δούμε πως θα μπορούσαν τα παραπάνω να εφαρμοστούν στην περίπτωση του Ακρωτηρίου.¹⁰⁷

Έχοντας υπόψη μας πως η βίωση του πολιτιστικού αγαθού και ο διάλογος του παρελθόντος με το παρόν, ώστε να εξασφαλιστεί και το μέλλον του, είναι βασικά ζητούμενα στη διαχείριση αρχαιολογικών χώρων σήμερα, μπορούμε να διατυπώσουμε κάποιες προτάσεις. Το Ακρωτήρι έχει μια αρκετά ευρύχωρη έκταση έξω από την ανεσκαμμένη και στεγασμένη περιοχή των αρχαίων, η οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιείται για κάποιες συναυλίες και προβολές ταινιών. Φυσικά είναι πολλές οι παράμετροι που πρέπει να εξετάζονται, ώστε να μην προκληθεί φθορά στα κτίρια της ανασκαφής,¹⁰⁸ αλλά μιλάμε πάντα για τον εξωτερικό χώρο και για ήπιας έντασης εκδηλώσεις. Θα χρειαστεί ίσως επιπλέον προσωπικό για τις ανάγκες φύλαξης του χώρου κατά τις ώρες της εκδήλωσης, αλλά αυτό είναι κάτι στο οποίο θα μπορούσαν να συνεπικουρούν οι διοργανωτές. Άλλωστε ο στόχος αυτός είναι ήδη διακηρυγμένος από το ίδιο το ΤΑΠΑ στο Σχεδιασμό Στρατηγικής με στόχο την προβολή και αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς, όπου προτείνεται «η διάθεση των αρχαιολογικών χώρων για

¹⁰⁵ Αδάμ Ευγενία, «Το μετέωρο βήμα της Αρχαιολογίας: Εμείς και Αυτοί», στο Σουέρεφ Κωνσταντίνος (επίμ.), *Μουσειακοί χώροι στον εικοστό πρώτο αιώνα. Πρακτικές διάδρασης*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2018, σελ. 31.

¹⁰⁶ Δασακλή Νεκταρία, «Ανασκαφικό Πάρκο Δισπηλιού. Θέματα Διαχείρισης, Διατήρησης και Συντήρησης Αρχαιολογικών Καταλοίπων In Situ», *Ανάσκαμμα*, τ.3, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 82.

¹⁰⁷ Κατά το παρελθόν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα για τους κατοίκους του νησιού είχαν οργανωθεί σε συνεργασία με το ίδρυμα Θήρας Πέτρος Μ. Νομικός. Σχολικές επισκέψεις και σεμινάρια για καθηγητές και δασκάλους εκτιμήθηκαν δεόντως από την εκπαιδευτική κοινότητα του νησιού.

¹⁰⁸ Οι de la Torre και Mac Lean αναφέρουν ότι η χρήση αρχαίων μνημείων για κοινωνικές εκδηλώσεις μπορεί να αποφέρει επιπλέον εισόδημα στον τοπικό πληθυσμό και τις αρχές, αλλά εγείρει και ανησυχίες για την ασφάλεια των κτιρίων, αλλά και των θεατών. Βλ. De la Torre Marta (ed.), ό.π., σελ. 11.

*ιδιωτικές εκδηλώσεις: πολιτιστικές εκδηλώσεις, νυχτερινές ξεναγήσεις, δεξιώσεις».*¹⁰⁹

Σημαντική βέβαια είναι και η διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, καθώς η Αρχαιολογία μπορεί να γίνει αφορμή για δημιουργία και έκφραση, αλλά και να προσφέρει ως εποπτικό μέσο πολλά για την εξοικείωση των μαθητών με άλλες τέχνες και επιστήμες με απλό και ελκυστικό τρόπο.¹¹⁰ Επιπλέον, μέσω οργανωμένων δράσεων διαμεσολάβησης η αρχαιολογική πληροφορία αποκωδικοποιείται και ανασυντίθεται, αναδεικνύοντας την αξία και το νόημα ενός εκθέματος ή ενός μνημείου σε γνώση κατανοητή από τον καθένα.¹¹¹ Έτσι δημιουργούμε ενσυνείδητους για τα αρχαιολογικά θέματα πολίτες, επιτυγχάνοντας τους στόχους της κατανόησης και εν συνεχεία της προστασίας της κληρονομιάς αυτής.¹¹²

Στην περίπτωση του Ακρωτηρίου είναι πολλές οι θεματικές περιοχές πάνω στις οποίες θα μπορούσαν να οργανωθούν εκπαιδευτικές δράσεις, σε σταθερή βάση ή στοχευμένα κατόπιν συνεννόησης, που να απευθύνονται όχι μόνο σε παιδιά και μαθητές, αλλά και σε κάθε ενήλικο ενδιαφερόμενο. Φυσικά κατά το σχεδιασμό τους πρέπει να λαμβάνονται υπόψη παράγοντες όπως η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, τα ενδιαφέροντα και οι ανάγκες του κοινού στο οποίο απευθύνονται, καθώς επίσης και οι δυνατότητες και οι περιορισμοί που ο χώρος θέτει.¹¹³ Έτσι, μια ποικιλία εκπαιδευτικών προγραμμάτων μπορούν να απευθύνονται σε μαθητές, κατοίκους του νησιού, αλλά και περαστικούς επισκέπτες.

Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε κάποιες θεματικές, άλλες με πιο πρακτική και άλλες με πιο θεωρητική στόχευση: i) κεραμική τέχνη, ii) υφαντική τέχνη, iii) καλαθοπλεκτική, iv) ο ρόλος της θάλασσας και η

¹⁰⁹ Σχεδιασμός Στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [online] Accessible at: <<https://sete.gr/media/7881/mckinsey-meleti-tara.pdf>> [Accessed 12 June 2021], σελ.39.

¹¹⁰ Ψάλτη Νάνσυ (επίμ.), *Παιδεία και Αρχαιολογία: εκπαιδευτικά προγράμματα του ΥΠ.ΠΟ*, Υπουργείο Πολιτισμού ΙΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Χαλκίδα 2000, σελ. 28.

¹¹¹ Ψάλτη Νάνσυ (επίμ.), ό.π., σελ. 12-13.

¹¹² Ψάλτη Νάνσυ (επίμ.), ό.π., σελ. 34.

¹¹³ Ψάλτη Νάνσυ (επίμ.), ό.π., σελ. 20.

εξέλιξη του εμπορίου, ν) τεχνικές δόμησης κατά τα προϊστορικά χρόνια - αναλογίες με το παρόν, vi) διατροφικές συνήθειες και τρόποι επεξεργασίας της τροφής, vii)η διαδικασία της ανασκαφής, viii) ηφαιστειακή και σεισμική δραστηριότητα.

Τα οφέλη από την διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων θα είναι πολλαπλά τόσο για την κοινότητα όσο και για το ίδιο το Ακρωτήριο. Ο χώρος θα αποτελεί ζωντανό κύτταρο της τοπικής κοινωνίας, όχι ένα απόμακρο σημείο αναφοράς τοπικής υπερηφάνειας αλλά μη ουσιαστικής γνώσης. Η διοργάνωση σεμιναρίων, έστω και ολιγόμερων, θα προσφέρει μία δημιουργική διέξοδο στους κατοίκους του χωριού και του νησιού, αλλά θα δημιουργήσει και ενσυνείδητους και ενημερωμένους πολίτες, οι οποίοι είναι πολύ πιθανό να ενδιαφέρονται περισσότερο για τη διάσωση και ανάδειξη του σπουδαίου αυτού μνημείου.¹¹⁴

Όσον αφορά τους μαθητές θα μπορούσαν με διαδραστικό, διασκεδαστικό και κυρίως βιωματικό τρόπο να διδαχθούν περί αρχαιολογίας, αρχιτεκτονικής, κεραμικής και διατροφής.¹¹⁵ Για παράδειγμα θα μπορούσε στον εξωτερικό χώρο να γίνει μία προσομοίωση ανασκαφής, όπου τα παιδιά θα μαθαίνουν από την αρχή πως διεξάγεται η διαδικασία, ξεκινώντας από τον σχεδιασμό του κανάβου, το κοσκίνισμα του χώματος και την ταξινόμηση των ευρημάτων. Φυσικά, αντίγραφα ευρημάτων θα έχουν τοποθετηθεί μέσα στο χώμα από τους υπεύθυνους αρχαιολόγους και μουσειοπαιδαγωγούς.

Στον εξωτερικό χώρο θα μπορούσε ακόμη να κατασκευαστεί και ένα αντίγραφο κτιρίου, ώστε τα παιδιά να έχουν τη δυνατότητα να μπαίνουν μέσα. Η αντίρρηση σε αυτό θα ήταν ότι εντός του χώρου τα κτίρια διατηρούνται σε πολύ καλή, δεδομένης της παλαιότητάς τους, κατάσταση. Από εκπαιδευτικής όμως άποψης, θα είχε ενδιαφέρον να μπορεί κάποιος να

¹¹⁴Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007, σελ. 36, 105. Βλ. ακόμη: Fernandez Osorio Braian, "Los planes de manejo en zonas arqueologicas como herramienta para el desarrollo local", *Encrucijada Revista Electrónica Del Centro De Estudios En Administración Pública de la Facultad de Ciencias Políticas y Sociales*, Universidad Nacional Autónoma de México, n. 13, Enero-Abril 2013.: « ...οι καλύτεροι σύμμαχοι στην υπεράσπιση της αρχαιολογικής κληρονομιάς είναι αυτοί που ζούνε γύρω από τις εν λόγω περιοχές, γιατί ταυτίζονται πολιτισμικά με το χώρο». (μτφ. δική μου).

¹¹⁵Για τους εκπαιδευτικούς στόχους που μπορούν να επιτευχθούν μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε αρχαιολογικούς χώρους βλ. Hodder Ian & Doughty Louise (eds), ό.π., σελ. 108.

μπει και στο εσωτερικό τους, πράγμα απαγορευτικό στην πραγματική συνθήκη. Θα είχε για παράδειγμα ενδιαφέρον η Δυτική Οικία, η οποία έχει ήδη ανακατασκευαστεί ψηφιακά, να αποκτήσει ένα αντίγραφο (ίσως μικρότερων διαστάσεων) το οποίο κάποιος θα μπορεί να επισκεφθεί μετά την περιήγησή του στον προϊστορικό οικισμό.

Στο σημείο αυτό προκύπτει πάλι το ερώτημα εάν και που θα μπορούσαν να κατασκευαστούν τόσο το αντίγραφο οικίας, όσο και οι εγκαταστάσεις μιας εικονικής ανασκαφής στην χαρακτηρισμένη ως Ζώνη Α' έκταση. Δεδομένου ότι i) η ανασκαφή δεν πρόκειται να επεκταθεί πέραν του ήδη ανεσκαμμένου χώρου για αρκετά χρόνια ακόμη, ii) ότι οι προτεινόμενες κατασκευές χαρακτηρίζονται από αναστρεψιμότητα και κυρίως iii) ότι μιλάμε για κατασκευή κτισμάτων που *«είναι αναγκαία για την ανάδειξη των μνημείων ή χώρων καθώς και για την εξυπηρέτηση της χρήσης τους»*¹¹⁶, θεωρούμε ότι θα μπορούσε να εξεταστεί το ενδεχόμενο παραχώρησης ειδικής άδειας από τον Υπουργό Πολιτισμού, με την σύμφωνη φυσικά γνώμη του Αρχαιολογικού Συμβουλίου.

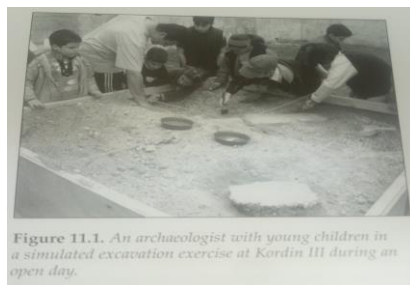
Πιο δύσκολη ίσως θα ήταν η δημιουργία πιο μόνιμων εγκαταστάσεων για την διοργάνωση εργαστηρίων υφαντικής (με ανακατασκευή προϊστορικών αργαλειών και χρήση φυσικών υλικών για τη βαφή των υφασμάτων), κεραμικής, καλαθοπλεκτικής. Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσε ίσως να εξεταστεί το ενδεχόμενο χρήσης κάποιων αιθουσών του μουσείου ή η κατασκευή ενός βοηθητικού κτιρίου πλησίον αυτού. Το Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί οργανική και νοηματική συνέχεια του αρχαιολογικού χώρου.

Για όλες αυτές τις δραστηριότητες θα ήταν χρήσιμο να υπάρχει προπαρασκευαστικό υλικό στην ιστοσελίδα αλλά και δυνατότητα αποστολής, τουλάχιστον για τα σχολεία του νησιού και της Περιφέρειας, φορητών εκπαιδευτικών βαλιτσών, ώστε να δίνεται η ευκαιρία στα παιδιά να εξοικειωθούν με τα εργαλεία της ανασκαφής, τα υλικά και τα πιθανά ευρήματα.

¹¹⁶Ν. 3028/2002. Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ Α-153/28-6-2002).

Μια τελευταία πρόταση, που θα συνεισέφερε στην κατανόηση του αρχαιολογικού πλούτου που έχει προκύψει και συνεχίζει να προκύπτει από τις ανασκαφές του Ακρωτηρίου, είναι το άνοιγμα των αποθηκών κάποιες ημέρες, σε αυστηρά καθορισμένο χρόνο και υπό την αυστηρή επίβλεψη των υπευθύνων. Μια τέτοια πρόταση απευθύνεται κυρίως στους κατοίκους του νησιού, ώστε να αντιληφθούν στην πράξη πόσο σπουδαίος είναι ο αρχαιολογικός αυτός χώρος. Μικρές ομάδες ατόμων θα μπορούσαν να βλέπουν τον αρχαιολογικό πλούτο που βρισκόταν χιλιετίες ολόκληρες θαμμένος στη γη τους και που τώρα περιμένει υπομονετικά στις αποθήκες την ευκαιρία για μια δεύτερη ζωή.

Για τα σχολεία θα είχαν ενδιαφέρον και επιδείξεις της δουλειάς που γίνεται στα εργαστήρια, όταν φυσικά το επιτρέπουν οι εργασίες που διεξάγονται εκεί. Αυτό προτείνει και η συντηρήτρια αρχαιοτήτων Νεκταρία Δασακλή, και μάλιστα για το γενικό κοινό, αναφερόμενη στην περίπτωση του Δισπηλίου, αναφέροντας ότι οι επισκέπτες του χώρου θα πρέπει «έπειτα από ελεύθερη επιλογή και διαχείριση του προσωπικού τους χρόνου να έρθουν σε επαφή με τα θέματα της διατήρησης και της συντήρησης».¹¹⁷

Εικόνα 12: Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management σελ. 119.

ΜΕΡΟΣ Ε΄: ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

Όλα όσα μέχρι εδώ έχουμε αναφέρει θα μπορούσαν να αποτελούν τμήματα ενός σχεδίου διαχείρισης για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου Θήρας. Ένα πλάνο διαχείρισης είναι το «όχημα» για να επικοινωνήσουμε ένα μήνυμα σε ένα δυνητικά ποικίλο κοινό επαγγελματιών, κρατικών γραφειοκρατών, επιχειρηματιών και γενικού κοινού. Το μήνυμα πρέπει να είναι διττό και να αναφέρει τους λόγους για τους οποίους αυτό το μνημείο είναι σημαντικό, καθώς

¹¹⁷ Δασακλή Νεκταρία,ό.π., σ. 81.

και το σχέδιο με βάση το οποίο θα διατηρήσουμε αυτή τη σημασία.¹¹⁸ Στόχος δεν είναι να λυθούν όλα τα προβλήματα του χώρου, αλλά οι επιμέρους στόχοι του διαχειριστικού σχεδίου πρέπει να είναι ξεκάθαροι και με μετρήσιμα αποτελέσματα.¹¹⁹

Πρέπει επίσης το πλάνο να αναφέρει ξεκάθαρα τη στρατηγική για την αύξηση των εσόδων και την εύρεση πηγών χρηματοδότησης, καθώς μία από τις πιο κοινές δικαιολογίες για τη μη υλοποίηση ενός σχεδίου διαχείρισης είναι ο ισχυρισμός «δεν υπάρχουν λεφτά για να το εφαρμόσουμε». Συχνές είναι επίσης οι δικαιολογίες για την έλλειψη χρόνου ή προσωπικού. Έτσι, οι όποιες αποφάσεις πρέπει να είναι ανάλογες με τις διαθέσιμες πηγές. Είναι πιο ικανοποιητικό και πιο αειφόρο να στοχεύουμε σε μικρές και σταδιακές βελτιώσεις, παρά να ρισκάρουμε στρεφόμενοι σε μη ρεαλιστικές προσδοκίες επίτευξης μεγάλων αλλαγών.

Άλλωστε μικρή αξία έχει ένα πλάνο διαχείρισης που τελικά δεν εφαρμόζεται. Για την εφαρμογή του χρειάζεται, εκτός από την εξασφάλιση πόρων, και παρακολούθηση, για να επιβεβαιώνουμε ότι οι στόχοι επιτυγχάνονται, και συνεχής ανασκόπηση, ώστε να το αναβαθμίζουμε και να το επικαιροποιούμε, αν αυτό κρίνεται απαραίτητο. Πρέπει να χαρακτηρίζεται από ευελιξία και να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Για αυτό τον λόγο άλλωστε τα πλάνα διαχείρισης έχουν έναν συγκεκριμένο χρονικό ορίζοντα, συνήθως πενταετή. Παράλληλα όμως πρέπει να δηλώνεται ξεκάθαρα και το μακροπρόθεσμο όραμα για τον χώρο.¹²⁰

Το διαχειριστικό σχέδιο ακολουθείται από ένα πλάνο δράσης, που ουσιαστικά προτεραιοποιεί και ορίζει τις εργασίες που πρέπει να γίνουν λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες πηγές, το διαθέσιμο προσωπικό και το βαθμό του επείγοντος. Με βάση αυτό το τελευταίο κριτήριο οι δράσεις διακρίνονται σε

¹¹⁸ Demás Martha., "Planning for Conservation and Management of Archaeological Sites: A Values-Based Approach", in Teutonico, Jeanne Marie, Gaetano Palumbo (eds.), *Management Planning for Archaeological Sites: An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, 19–22 May 2000, Corinth, Greece*, Getty Conservation Institute, Los Angeles 2002, σελ.49.

¹¹⁹ Cleere Henry, "Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template", *Conservation and Management of Archaeological Sites*, Vol.12 No 1, March, 2010, p. 4-12.

¹²⁰ Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007, σελ.72-73.

επείγουσες, απαραίτητες και επιθυμητές.¹²¹ Αφού γίνει και αυτό το βήμα είναι σαφώς πιο εύκολο να αναζητηθούν οι κατάλληλοι σύμμαχοι και χρηματοδότες μεταξύ των κύριων ενδιαφερόμενων ομάδων. Για το λόγο αυτό απαιτείται και η δημοσίευση του πλάνου διαχείρισης σε μια μορφή που θα μπορεί να είναι προσβάσιμη από όλους όσοι ενδιαφέρονται για αυτό.

Αν επιχειρούσαμε στο σημείο αυτό να προτεραιοποιήσουμε τις εργασίες στο Ακρωτήρι, θα τοποθετούσαμε σε πρώτη προτεραιότητα την στερέωση των μερικώς ανεσκαμμένων κτιρίων και την συντήρηση των ευρημάτων. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η διασφάλιση της υλικής ακεραιότητας ενός μνημείου είναι πρωταρχικής σημασίας, αφού είναι ο φορέας όλων των άλλων αξιών. Στη συνέχεια θα μπορούσαν να γίνουν οι βελτιώσεις στο χώρο, οι οποίες θα βελτίωναν την αισθητική απόλαυση που αποκομίζει κάποιος από την επίσκεψη και επόμενο βήμα θα ήταν η αναβάθμιση των παρεχόμενων προς τους επισκέπτες υπηρεσιών. Μετά την ολοκλήρωση όλων των προηγούμενων ενεργειών έπεται και η προβολή του αναβαθμισμένου πλέον χώρου σε μια οργανωμένη ιστοσελίδα και στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης.

Στη συνέχεια ανασκόπηση και καταγραφή της προόδου θα πρέπει να γίνεται ετησίως, αλλά και μετά από περιόδους μεγάλων αλλαγών, κυρίως εξωγενών, που μπορεί να επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα, με θετικό ή αρνητικό τρόπο την εξέλιξη του πλάνου δράσης. Η διευθύνουσα επιτροπή του προγράμματος πρέπει να επιθεωρεί συχνά και να επιβεβαιώνει ότι τηρούνται τα σχετικά χρονοδιαγράμματα. Στην περίπτωση του Ακρωτηρίου βέβαια ανατροπές στο πρόγραμμα μπορεί να προκύψουν από την εξέλιξη του ανασκαφικού προγράμματος. Αυτό άλλωστε είναι μία από τις πιο δύσκολες αλλά και ενδιαφέρουσες προκλήσεις που θέτει η διαχείριση του συγκεκριμένου χώρου· ότι παραμένει ανοιχτός για το κοινό, ενώ η ανασκαφή βρίσκεται σε εξέλιξη.

Μετά την παρέλευση πενταετίας ένας απολογισμός βοηθάει να θέσουμε καινούριους στόχους και οράματα, καθώς και καινούριες πολιτικές για την υλοποίησή τους. Ένα σημαντικό εργαλείο αποτίμησης των εργασιών ανάδειξης και διαχείρισης είναι η συμπλήρωση ερωτηματολογίων από διαφορετικές ομάδες ενδιαφέροντος, όπως επισκέπτες, ξεναγούς, τουριστικούς πράκτορες, μέλη της

¹²¹ Ό.π., σελ.74.

τοπικής κοινωνίας και μελετητές, κάτι που είχε προταθεί ήδη από το 1995 από τον Διευθυντή των ανασκαφών Χρίστο Ντούμα, ώστε να βελτιώνονται συνεχώς οι παρεχόμενες υπηρεσίες.¹²²

ΜΕΡΟΣ ΣΤ': ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πρόθεση αυτής της εργασίας υπήρξε η διατύπωση κάποιων προτάσεων για τη διαχείριση και ανάδειξη ενός μοναδικού αρχαιολογικού χώρου: του προϊστορικού οικισμού Ακρωτηρίου Θήρας. Η πρόκληση αποδείχτηκε πολυδιάστατη και το εγχείρημα αρκετά φιλόδοξο, ειδικά για τα στενά πλαίσια μιας πτυχιακής εργασίας, αφού και ο ίδιος ο χώρος παρουσιάζει αρκετές ιδιαιτερότητες, αλλά και το νησί της Σαντορίνης, το οποίο αποτελεί ένα δημοφιλέστατο τουριστικό προορισμό διεθνώς.

Προσπαθήσαμε όμως να αναδείξουμε κάποια ζητήματα, των οποίων η ορθή και αποτελεσματική αντιμετώπιση θα αναβάθμιζε αισθητά τη συνολική εικόνα του χώρου και την εμπειρία των επισκεπτών, έχοντας πάντα ως βασική προτεραιότητα την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθήκον και ευθύνη τόσο του εκάστοτε φορέα όσο και των πολιτών στο σύνολό τους.¹²³ Όπως άλλωστε ορίζεται και στο Σύνταγμα της Ελλάδας: «η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός».¹²⁴

Η ιδανική διαχείριση έχει σαν επίκεντρο τα μνημεία και αποδέκτη τον άνθρωπο, έχοντας σα σταθερό προσανατολισμό τη μετατροπή του χώρου σε ζωντανό κύτταρο και πυρήνα πολιτισμού. Η διατύπωση αυτή ακούγεται ιδανική, η εφαρμογή της, όμως, είναι ένα εξαιρετικά σύνθετο εγχείρημα το

¹²² Doumas Christos, 'Management Considerations at a Mediterranean Site' in De la Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995.*, CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, σελ.38.

¹²³ Βρυώνης Παναγιώτης, «Η ηθική της αναδείξεως, της προβολής και της διαχειρίσεως των αρχαιολογικών χώρων: η περίπτωση της Νεμέας», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, ΕΚΠΑ, Καλαμάτα 2012. Διαθέσιμο στο: https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/253/189_000032.pdf?sequence=1&isAllowed=y, σελ.33.

¹²⁴ Μαλλούχου – Tuffano Φανή, *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων – Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015 στο: Αποθετήριο Κάλλιπος < <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6466>>, σελ. 267-270.

οποίο αναλύεται σε πολλές επιμέρους ενέργειες και απαιτεί διεπιστημονική ματιά και πνεύμα συνεργασίας μεταξύ πολλών διαφορετικών επιστημόνων, αλλά και πολλών διαφορετικών ομάδων ενδιαφέροντος.

Αδιαμφισβήτητη προτεραιότητα σε κάθε σχέδιο διαχείρισης αρχαιολογικού χώρου αποτελεί η μέριμνα για τη φυσική συντήρηση και προστασία του και στη συνέχεια η ανάδειξη των άυλων αξιών του, η επαύξηση της αναγνωσιμότητάς του και ακολούθως της παιδευτικής και ψυχαγωγικής του επιρροής, καθώς και η βελτίωση της οικονομικής του απόδοσης. Οι εργασίες που προβλέπονται σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης ποικίλουν και αφορούν πολλά διαφορετικά πεδία: από το αρχικό στάδιο της αναζήτησης -αποκάλυψης- καταγραφής- στερέωσης και συντήρησης ως τη δημιουργία βοηθητικών κτιρίων και υποδομών, από τη διαμόρφωση του μνημείου σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο και την επαύξηση της ερμηνευτικότητάς του ως τη δημιουργία υποδομών ασφαλείας και υπηρεσιών επισκεπτών, από τη διοργάνωση εκπαιδευτικών δράσεων ως τη διοργάνωση ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων.

Γίνεται έτσι κατανοητό ότι η διεπιστημονικότητα και η ευελιξία, ο διάλογος μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών, η συνεχής αξιολόγηση και η αναπροσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, οι αναθεωρήσεις, αλλά και η συνεχής επιμόρφωση της διαχειριστικής ομάδας είναι προαπαιτούμενα σε κάθε ολοκληρωμένο σχέδιο διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδιαίτερα όταν τα συμφραζόμενα είναι τόσο ιδιαίτερα όσο στην περίπτωση του Ακρωτηρίου.

Το γεγονός ότι ένας τόσο σημαντικός αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται σε ένα μικρό αιγαιοπελαγίτικο νησί, που αποτελεί έναν από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς παγκοσμίως, δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες αλλά και πολλές ευκαιρίες.¹²⁵ Οι στόχοι φαίνονται

¹²⁵ «Η στενή σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς και τουρισμού δεν έχει μόνο θετικά αποτελέσματα, αλλά εμπεριέχει και κινδύνους για τα μνημεία και τους χώρους. Οι φθορές στα μνημεία από την αύξηση του αριθμού των επισκεπτών, η εμπορευματοποίησή τους και η μετατροπή τους με αυθαίρετες ανακατασκευές και «σκηνοθετημένη αυθεντικότητα» σε τουριστικό «θέαμα» (Disneyfication) είναι μερικές από τις δυσμενείς επιπτώσεις. Η εξασφάλιση της ακεραιότητας, της αυθεντικότητας και της βιωσιμότητας των μνημείων αποτελεί επομένως βασική προτεραιότητα των φορέων προστασίας κληρονομιάς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο». Jansen -Verbeke et al. στο Κόνσολα Ντόρα, «Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτισμού Τουρισμού για την Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου», 11^ο Επιστημονικό Συνέδριο 'Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και

αρχικά αντιφατικοί, όταν την ίδια στιγμή που το νησί πλήττεται ήδη από τις συνέπειες του υπερτουρισμού εμείς ζητάμε να αυξήσουμε την επισκεψιμότητα του χώρου. Η αντίφαση όμως είναι μόνο φαινομενική, καθώς από τις χιλιάδες των τουριστών που συρρέουν καθημερινά στο νησί λίγοι είναι αυτοί που επισκέπτονται τον προϊστορικό οικισμό. Το ζητούμενο λοιπόν είναι να προσελκύσουμε μεγαλύτερο ποσοστό των επισκεπτών του νησιού στον αρχαιολογικό χώρο, αναδεικνύοντας τον ακόμη και σε βασικό παράγοντα επιλογής του νησιού για κάποιες ομάδες κοινού (αρχαιόφιλους, μελετητές, πολιτιστικούς τουρίστες).

Φυσικά οι παραπάνω στόχοι συνδέονται με μια ευρύτερη στρατηγική αλλαγής του κυρίαρχου τουριστικού μοντέλου στη χώρα, και όχι μόνο στη Σαντορίνη, και με διακηρυγμένες πολιτικές για την αποτελεσματικότερη προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς συνολικά. Η σύγχρονη προσέγγιση πρεσβεύει το κοινωνικό αίτημα για απόλαυση και βίωση των πολιτιστικών αγαθών παράλληλα με την αξιοποίησή τους ως πλουτοπαραγωγικών πόρων, σεβόμενη πάντα πρωτίστως τη συντήρηση και διατήρηση των μνημείων, τόσο ως προς την υλική τους υπόσταση όσο και ως προς το σύνολο των άυλων αξιών που αυτά φέρουν. Έννοιες-κλειδιά για την επίτευξη αυτών των στόχων είναι η προσβασιμότητα, η ερμηνευτικότητα και η αειφορία.

Οι αρχές αυτές αποτυπώνονται και στο Σχεδιασμό της Στρατηγικής του ΤΑΠΑ με Στόχο την Προβολή και αξιοποίηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που δημοσιεύθηκε το 2012. Με άξονες τον εμπλουτισμό των προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών, την αναβάθμιση της εμπειρίας της επίσκεψης και μια αποτελεσματικότερη προβολή και διανομή της πολιτιστικής πληροφορίας προτείνονται μέτρα και δράσεις που βρίσκουν εφαρμογή και στην υπό εξέταση σε αυτή την εργασία περίπτωση, τον Προϊστορικό Οικισμό Ακρωτηρίου Θήρας.

Εν κατακλείδι θα λέγαμε ότι κάθε αρχαιολογικός χώρος είναι μοναδικός και ότι η διαχείρισή του αποτελεί παράλληλα ευκαιρία αλλά και πρόκληση: να καταστήσει εφικτή τη διατήρηση των αξιών του ενσωματώνοντάς τις στην κοινωνία. Δεν θα πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι οι

αρχαιολογικοί χώροι αποτελούν ένα κομμάτι ενός ευρύτερου συνόλου, με όποιο τρόπο και αν το διατυπώνουμε. Με πιο τεχνοκρατική γλώσσα θα λέγαμε ότι αποτελούν μέρος ενός «τουριστικού πακέτου» και με τη γλώσσα των ανθρωπιστικών επιστημών μέρος ενός «πολιτιστικού πακέτου», που και στις δύο περιπτώσεις περιλαμβάνει και το φυσικό τοπίο και την ευρύτερη κοινωνική πραγματικότητα του προορισμού.¹²⁶

Έτσι στην περίπτωση του Ακρωτηρίου θα πρέπει να εκπονηθεί ένα σχέδιο, το οποίο, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του νησιού αλλά και τις ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, θα προσελκύσει περισσότερους επισκέπτες, οι οποίοι θα γίνονται κοινωνοί της πληροφορίας και πρόθυμοι «διαφημιστές» του χώρου. Η εμπειρία της γράφουσας το επιβεβαιώνει: «*Θα πούμε σε όλους μας τους φίλους να έρθουν όταν επισκεφτούν τη Σαντορίνη*», είναι μία ενθουσιώδης δήλωση πολλών μετά την ολοκλήρωση της επίσκεψής τους.

Η ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου Θήρας θα μπορούσε να συμβάλλει σταδιακά σε μια συνολική αλλαγή της φυσιογνωμίας του νησιού, προβάλλοντας ένα πιο ποιοτικό και αειφόρο τουριστικό προφίλ που θα σέβεται εξίσου τον επισκέπτη αλλά και τον μόνιμο κάτοικο και θα ανεβάζει τους οικονομικούς δείκτες παράλληλα με αυτούς μιας ποιοτικής διαβίωσης και βίωσης των προσφερόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Η στροφή αυτή θα μπορούσε να γίνει θέτοντας ως στόχο την προσέλκυση μεγαλύτερου αριθμού πολιτιστικών τουριστών, κάτι που μπορεί να γίνει μόνο με την προβολή των αντίστοιχων χαρακτηριστικών του νησιού.

Πηγαίνοντας αυτή τη σκέψη ένα βήμα παραπέρα, θα μπορούσαμε να προτείνουμε ακόμη και την δημιουργία ενός Κέντρου Μελέτης της Αιγιακής Προϊστορίας στη Σαντορίνη, λαμβάνοντας υπόψη τη σπανιότητα και τον πλούτο των ευρημάτων στο Ακρωτήρι και τον κομβικό ρόλο που φαίνεται να διαδραμάτιζε το λιμάνι του στον ευρύτερο χώρο κατά τη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Ένα τέτοιο Κέντρο θα μπορούσε να δίνει τη δυνατότητα

¹²⁶ Fernandez Osorio Braian, "Los planes de manejo en zonas arqueologicas como herramienta para el desarrollo local", *Encrucijada Revista Electrónica Del Centro De Estudios En Administración Pública de la Facultad de Ciencias Políticas y Sociales, Universidad Nacional Autónoma de México*, n. 13, Enero-Abril 2013.

πρακτικής άσκησης σε σπουδαστές και φοιτητές πολλών διαφορετικών ειδικοτήτων, θα αποτελούσε πόλο έλξης για ερευνητές από όλο τον κόσμο και θα προσέλκυε επισκέπτες στο νησί καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου με τη διοργάνωση συνεδρίων ή και άλλων εκδηλώσεων.

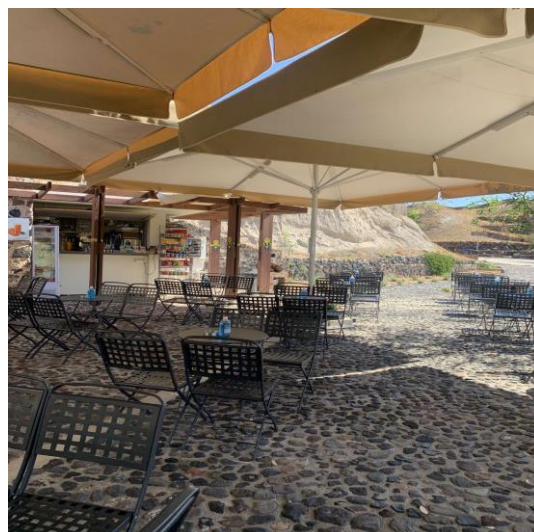
Με αυτή την ιδέα, η οποία θα μπορούσε να αποτελεί μία άλλη, αυτόνομη εργασία, ολοκληρώνουμε την προσπάθεια διατύπωσης κάποιων προτάσεων ανάδειξης και διαχείρισης ενός σπουδαίου αρχαιολογικού χώρου, του Προϊστορικού Οικισμού Ακρωτηρίου Θήρας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

<u>Εικόνα 1: Επανατοποθέτηση γύψινων εκμαγείων κλινών</u>	45
<u>Εικόνα 2: Τοποθέτηση στον προθάλαμο μακέτας του ανεσκαμμένου χώρου</u>	46
<u>Εικόνα 3: Το ιδιωτικό πάρκινγκ έναντι του αρχαιολογικού χώρου (Οκτώβριος 2020)</u>	48
<u>Εικόνα 4: Η στάση έναντι της εισόδου του αρχαιολογικού χώρου, την οποία οι οδηγοί συχνά προσπερνούν χωρίς να σταματήσουν.</u>	48
<u>Εικόνα 5 Διάβαση μπροστά από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου (Οκτώβριος 2020)</u>	49
<u>Εικόνα 6: Πωλητήριο αρχαιολογικού χώρου Ακρωτηρίου Θήρας (Οκτώβριος 2020)</u>	54
<u>Εικόνα 7: Χάρτης του επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου. Με διαφορετικά χρώματα σημειώνονται οι διαμορφωμένες διαδρομές και τα σημεία θέασης.</u>	56
<u>Εικόνα 8: Σκαλοπάτια με άνιση υψομετρική διαφορά σε σημείο στάσης και θέασης</u>	59
<u>Εικόνα 9: Μια πιο καλαίσθητη προσέγγιση στις εργασίες στερέωσης προβλέπεται να γίνει στο εγγύς μέλλον</u>	59
<u>Εικόνα 10: Χώρος Ενημέρωσης Κοινού στο Ανάκτορο του Νέστορος, Πύλος Μεσσηνίας</u>	75
<u>Εικόνα 11 Οθόνη εντός του αρχαιολογικού χώρου με τρισδιάστατη σχεδιαστική αναπαράσταση της Δυτικής Οικίας (υπότιτλοι στα κινέζικα)</u>	76
<u>Εικόνες 12: Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management σελ. 119</u>	85
<u>Εικόνες 13,14,15:Το κυλικείο του αρχαιολογικού χώρου(Οκτώβριος 2020, Αύγουστος 2021)</u>	94

Εικόνα 13, Κυλικείο, Οκτώβριος 2020

Εικόνες 14,15 Κυλικείο, Αύγουστος 2021

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αδάμ Ευγενία, «Το μετέωρο βήμα της Αρχαιολογίας: Εμείς και Αυτοί», στο Σουέρεφ Κωνσταντίνος (επίμ.), *Μουσειακοί χώροι στον εικοστό πρώτο αιώνα. Πρακτικές διάδρασης*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2018, σελ. 21-33.
- Ανδριοπούλου Θεοδώρα, «Η Επίδραση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στα Ελληνικά Μουσεία», πτυχιακή εργασία, ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδος, Τμήμα Διοίκησης, Οικονομίας & Επικοινωνίας, Πολιτιστικών & Τουριστικών Μονάδων, Πάτρα 2017. Διαθέσιμο στο: <http://repository.library.teiwest.gr/xmlui/handle/123456789/5847>.
Καταθετήριο Αθηνά:
- Αρβανίτης Κώστας, «Η διαχείριση ‘εικονικών’ αρχαιολογικών χώρων. Η περίπτωση του ‘Οδυσσέα’», *3 Μέρες για τα Μουσεία – Μουσεία 04, Εκπαιδευτικό Συμπόσιο 7-9 Μαΐου 2004*, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 101-109.
- Βρυώνης Παναγιώτης, «Η ηθική της αναδείξεως, της προβολής και της διαχειρίσεως των αρχαιολογικών χώρων: η περίπτωση της Νεμέας», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, ΕΚΠΑ, Καλαμάτα 2012. Διαθέσιμο στο: https://amitos.library.uop.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/253/189_000032.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Δασακλή Νεκταρία, «Ανασκαφικό Πάρκο Δισπηλιού. Θέματα Διαχείρισης, Διατήρησης και Συντήρησης Αρχαιολογικών Καταλοίπων In Situ», *Ανάσκαμμα*, τ.3, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 67-86.
- Κόνσολα Ντόρα, *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995.
- Κόνσολα Ντόρα, «Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτισμού Τουρισμού για την Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου», 11^ο Επιστημονικό Συνέδριο ‘Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη’, Ελληνικό Τμήμα της Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης (RSAI,ERSA), Πάτρα 14-15 Ιουνίου 2013.
- Κωτσάκης Κωνσταντίνος, «Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία. Το παράδειγμα των Παλιάμπελων Κολινδρού». *Νέα δεδομένα για την αρχαιολογική και ιστορική κληρονομιά: Ανάδειξη και διαχείριση χώρων και μνημείων στη Δυτική Ελλάδα και τα Ιόνια Νησιά*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2017.
- Λάββας Γεώργιος, *Ζητήματα Πολιτιστικής Διαχείρισης*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2010.
- Λαμπρινουδάκης Βασίλης, *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας, Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2008.
- Λεκάκης Στέλιος, «Η Διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Μια επισκόπηση» στο Μητσοπούλου Χριστίνα, Νικολόπουλος Βαγγέλης, Φιλήμονος Μελίνα (επίμ.) *Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του Σήμερα. Μνημεία και Άνθρωποι σε κρίση*, Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας, Αθήνα 2016.
- Μαλλούχου – Tuffano Φανή, *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων – Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015 στο: Αποθετήριο Κάλλιπος < <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/6466>>.
- Μαστραντώνης Παναγιώτης, *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων, Θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2008.
- Νάκου Ειρήνη, «Σχεδιασμός έντυπου εκπαιδευτικού υλικού για την προσέγγιση των μουσείων και του ευρύτερου υλικού πολιτισμού», *3 Μέρες για τα Μουσεία – Μουσεία 04, Εκπαιδευτικό Συμπόσιο 7-9 Μαΐου 2004*, Εκδόσεις Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 53-59.

- Ντούμας Χρίστος (επίμ.), *ΑΔΣ Περιοδική Έκδοση της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας*, τ.χ. 2, Αθήνα 2004.
- Ντούμας Χρίστος (επίμ.), *ΑΔΣ Περιοδική Έκδοση της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας*, τ.χ. 8, Αθήνα 2019.
- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, *Η ανάλυση S.W.O.T. και η χρήση της*, 2019. Διαθέσιμο στο: <http://old-eclass.uop.gr/modules/document/file.php/OMA160/swot.pdf>.
- Πανταζόπουλος Γιάννης, «Γιατί δεν έχουν Audio Guides τα μεγάλα ελληνικά μουσεία;», *LIFO*, 27.01.2018. Διαθέσιμο: <https://www.lifo.gr/culture/eikastika/giati-den-ehoy-n-audio-guides-ta-megala-ellinika-moyseia>.
- Πούλιος Ιωάννης, «Διαχείριση Υλικής Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη» στο *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015. URI: <http://hdl.handle.net/11419/2396>.
- Σουρέφ Κωνσταντίνος (επιμ.), *Μουσειακοί Χώροι στον 21^ο αιώνα*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα 2018, σελ. 9-16.
- Σπανός Βασίλειος, «Συμμετοχή κατοίκων και φορέων στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και στην τοπική ανάπτυξη στο πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος 2017. Διαθέσιμο στο ΕΑΔΔ: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/41949?lang=el#page/1/mode/2up>.
- Φουστέρη Αγγελική, «Η ανάπτυξη του τουρισμού στη νησιωτική περιοχή των Κυκλάδων. Η περίπτωση της Σαντορίνης», πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, 2018. Διαθέσιμο στο: Ιδρυματικό Αποθετήριο Hellanicus: <https://hellanicus.lib.aegean.gr/handle/11610/18188>.
- Φωτιά Μαρία, «Μέθοδοι και Τεχνικές Ανασκαφής. Θεωρία και Πράξη στο Ακρωτήρι Θήρας», διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Αθήνα 2012.
- Ψάλτη Νάνσυ (επίμ.), *Παιδεία και Αρχαιολογία: εκπαιδευτικά προγράμματα του ΥΠ.ΠΟ*, Υπουργείο Πολιτισμού ΙΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Χαλκίδα 2000, σελ. 28.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Cleere Henry, “Management Plans for Archaeological Sites: A World Heritage Template”, *Conservation and Management of Archaeological Sites*, Vol.12 No 1, March, 2010, p. 4-12.
- De la Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum*, 6-12 May 1995., CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997.
- De la Torre Marta, *Assessing the Values of Cultural Heritage, Research Report*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2002.
- Demás Martha., “Planning for Conservation and Management of Archaeological Sites: A Values-Based Approach”, in Teutonico, Jeanne Marie, Gaetano Palumbo (eds.), *Management Planning for Archaeological Sites: An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University*, 19–22 May 2000, Corinth, Greece, Getty Conservation Institute, Los Angeles 2002, p. 27-54.
- Doumas Christos, ‘Management Considerations at a Mediterranean Site’ in De la Torre, Marta, *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region: An International Conference Organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul*

- Getty Museum, 6-12 May 1995., CA: Getty Conservation Institute, Los Angeles 1997, p. 27-40.
- Doulas Christos, '40 years' in *AAΣ Periodical Publication of the Society for the Promotion of Studies in Prehistoric Thera*, v. 5, Society for The Promotion Of Studies Of Prehistoric Thera Athens 2007.
 - Doulas Christos, *Akrotiri. The Archaeological Site and the Museum of Prehistoric Thera. A brief guide*, Society for The Promotion Of Studies Of Prehistoric Thera, Athens 2017.
 - Erzsebet Jerem, Zsolt Vasaros, Gabor Callay et al., "The Concept of Archaeological Presentation Sites and Visitor Centers in Hungary", January 2004, Research Gate. Available on: https://www.researchgate.net/publication/242481832_The_Concept_of_Archaeological_Presentation_Sites_and_Visitor_Centres_in_Hungary.
 - Fernandez Osorio Braian, "Los planes de manejo en zonas arqueológicas como herramienta para el desarrollo local", *Encrucijada Revista Electrónica Del Centro De Estudios En Administración Pública de la Facultad de Ciencias Políticas y Sociales*, Universidad Nacional Autónoma de México, n. 13, Enero-Abril 2013.
 - Hodder Ian & Doughty Louise (eds), *Mediterranean prehistoric Heritage. Training, education and management*, McDonald Institute for Archaeological Research 2007.
 - ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Quebec, Canada 2008. Accessible at: https://www.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf.
 - ICOMOS, Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, Lausanne 1990. Accessible at: <https://www.icomos.org/en/practical-information/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/160-charter-for-the-protection-and-management-of-the-archaeological-heritage>.
 - Makhadmeh A., Al Badarneh M., Rawashdeh A. et al., "Evaluating the carrying capacity at the archaeological site of Jerash (Gerasa) using mathematical GIS modeling", *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Sciences*, v23, August 2020, p.159-165. Accessible on <https://doi.org/10.1016/j.ejrs.2018.09.002>.
 - Marques J.F., "Sun, sand, sea and sex". In: Jafari J., Xiao H. (eds) *Encyclopedia of Tourism*. Springer, Cham 2016. Available on: https://doi.org/10.1007/978-3-319-01384-8_536.
 - Palumbo Gaetano, "Threats and Challenges to the Archaeological Heritage in the Mediterranean" in Teutonico, Jeanne Marie, Gaetano Palumbo (eds.), *Management Planning for Archaeological Sites: An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, 19-22 May 2000, Corinth, Greece*, Getty Conservation Institute, Los Angeles 2002.
 - Pantzou Nota, *The Value Assessment Tool Manual*, Mediterranean Institute for Nature and Anthropos, MedINA, Athens 2017. Available online: [INCREAte :: medINA \(med-ina.org\)](http://INCREAte.medina.org).
 - Poullos, Ioannis., "Moving Beyond a Values-Based Approach to Heritage Conservation", in *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 12(2), Routledge 2010, doi: [10.1179/175355210X12792909186539](https://doi.org/10.1179/175355210X12792909186539), p.170-185.
 - Randall Mason and Erica Avrami, "Heritage Values and Challenges of Conservation Planning" in Teutonico, Jeanne Marie, Gaetano Palumbo (eds.), *Management Planning for Archaeological Sites: An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, 19-22 May 2000, Corinth, Greece*, Getty Conservation Institute, Los Angeles 2002.
 - Sullivan Sharon and Mackay Richard (ed), *Archaeological Sites, Conservation and Management*, The Getty Conservation Institute 2013. Accessible at: https://www.google.com/books/edition/Archaeological_Sites/KDdes60W7J4C?hl=en&gbpv=0.

- Teutonico, Jeanne Marie, Gaetano Palumbo (eds.) *Management Planning for Archaeological Sites: An International Workshop Organized by the Getty Conservation Institute and Loyola Marymount University, 19–22 May 2000, Corinth, Greece*, Getty Conservation Institute, Los Angeles 2002.

NΟΜΟΘΕΣΙΑ

- Ν. 3028/2002. *Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ Α-153/28-6-2002).
- Συνήγορος του Πολίτη, «Οικοδομικές εργασίες εντός αρχαιολογικών χώρων με αφορμή την εκτέλεση οικοδομικών εργασιών μικρής κλίμακας εντός του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών», πόρισμα υπ' αριθμ: 4210/08/2.13/15.05.2014.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- Acropolis Museum Kids: <https://acropolismuseumkids.gr/> .
- Alhambra y Generalife. Official Ticket Sale: <https://tickets.alhambra-patronato.es/en/home/inicio/>.
- Archaeotour, Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.): <https://keme.uoc.gr/index.php/en/affiliations/institutional/item/162-2018-12-11-21-28-30>.
- Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης: <https://www.amth.gr/visit/information-in-multiple-languages>.
- Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών, On line παιχνίδια: <https://www.mthv.gr/el/to-psifiako-mouseio/online-paihnia/>.
- Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης: <https://nicopolismuseum.gr/>.
- ΕΣΠΑ 2014-2020: <https://www.espa.gr/el/Pages/ProclamationsFS.aspx?item=5004>
- Catalhöyük Research Project. [online] Accessible at: <<http://www.catalhoyuk.com/>> [Accessed 12 June 2021].
- ΟΔΥΣΣΕΥΣ, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: http://odysseus.culture.gr/h/3/351.jsp?obj_id=2410].
- Σχεδιασμός Στρατηγικής του Τ.Α.Π.Α. με στόχο την Προβολή και Αξιοποίηση της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. [online] Accessible at: <<https://sete.gr/media/7881/mckinsey-meleti-tapa.pdf>> [Accessed 12 June 2021].